

ԳՐ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ԳՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՍԵՐԻՅԱՆ

1940

ՅԵՐԵՎԱՆ

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Դ

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԿՈՒՆԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ՅԵՐԿՐՆԵՐԻ, ՄԻԱՅՆՔ.

АКАДЕМИЯ НАУК СССР—АРМЯНСКИЙ ФИЛИАЛ
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ И ЯЗЫКА

Г. ГРИГОРЯН

ИСТОРИЯ ПИСЬМА

ИЗДАТЕЛЬСТВО АРМФАН-а
ЕРЕВАН

1940

ԽՍՀՄ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ—ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՖԻԼԻԱԼ
ԳՐԱԿԱՆ ՈՒԹՅԱՆ ՅԵՎ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԳՐ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ԳՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

A $\frac{II}{37297}$

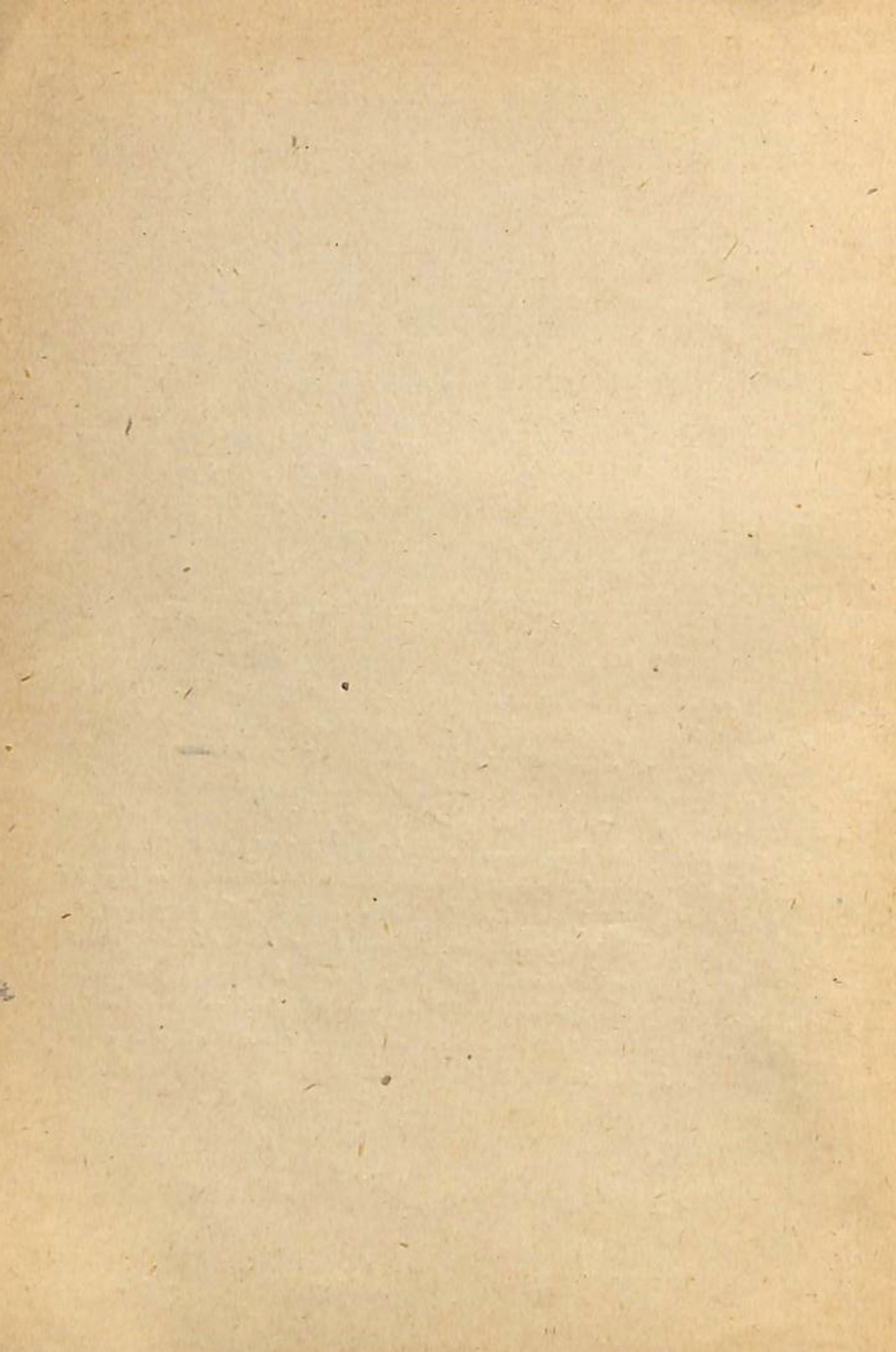
ԱՐՄՖԱՆ - Ի ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ

1 9 4 0

Տպագրվում է ԽՍՀՄ Գիտությունների Ակադեմիայի
Հայկական Ֆիլիալի Նախագահության վերոշմամբ:

ՅԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

ԽՍՀՄ Գիտութեան և Գեղարվեստության Հայկական Ֆիլիալի Գրականութեան և Լեզվի Ինստիտուտը հաշվի առնելով մեր ընթերցող մասնայի աճող պահանջը և այս նյութի կարևորութեանը, մասնաշաղկապ սերիայով հրատարակում է ընկ. Գրիգոր Գրիգորյանի «Գրի պատմութեանը» ուշադրութեան արժանի աշխատութեանը: Ընթերցողը լայն հնարավորութեան կունենա ծանոթանալու գրի պատմութեանը՝ ամենանախնական հտապներից ըսկըսած մինչև մեր որերը: Հեղինակն ոգտադործել է հրապարակի վրա այս ուղղութեամբ յեղած թե հայերեն և թե ռուսերեն աղբյուրները և շարադրել է մատչելի լեզվով: Թեև 1935 թվին Հայ-սովետական դպրոցական սերիայով լույս է ընծայեց Մ. Իլինի «Սեով սպիտակի վրա» փոքրիկ աշխատութեանը, վորտեղ հեղինակը, ի միջի այլոց, շատ թեթևակի պատմում է «Հիշողութեան ոգնականներ, նկար—գրութեան և խորհրդավոր, գրեր»-ի մասին, բայց դա ել շատ քիչ է: Ներկա աշխատութեանը պարունակում է ավելի ընդարձակ և հարուստ տեղեկութեաններ: Աշխատութեանն ավելի հետաքրքիր դարձնելու համար հեղինակը տվել է մի շարք իլյուստրատիվ նյութեր, վորոնք ավելի յեն բարձրացնում այս աշխատութեան ընդհանուր արժեքը: Ինչ վերաբերում է հայ գրերին, հեղինակն առանձին նոր խոսք և նոր դիրքավորում չի տվել, այլ յեղածն ուղղակի շարադրել է: Նա աշխատել է նաև մեթոդաբանական հիմնավորում տալ գրի պատմութեան այս կամ այն խնդրին և դա նրան հաջողվել է:

ИСТОРИЯ ПИСЬМА

(РЕЗЮМЕ)

Первоначальной формой письма является предметное письмо. Люди вначале передавали свои мысли другим при помощи всевозможных вещей-предметов. Следующей стадией письма является картинное письмо—рисунок, закрепляющий изображение на камне или на глине, на коре или на пергаменте. Образуется идеографическое письмо, где каждый предмет, каждое понятие изображается соответствующим отдельным знаком.

Последней стадией письма является алфавитное-буквенное письмо, когда знак, изображавший вещь, стал также знаком звука, выражавшего ту же вещь.

Изображение алфавитного письма приписывали то семитам, то финикиянам, то другим. Роль и значение финикиян перед человеческой культурой заключается главным образом в том, что они, как торговый народ, полученное в наследство от других письмо для своих торговых целей еще более упрощают, перерабатывают и передают другим народам, с которыми имели торговую связь.

Письмо, от одного народа переходя к другому, подвергается различным видоизменениям, все более и более отодвигается дальше от своей первоначальной формы, впоследствии становясь отдельной, самостоятельной формой письма.

До V века армяне не имели своего алфавита. При ведении государственных дел в Армении пользовались греческой, персидской и ассирийской письменностью, указа-

ния на что мы встречаем в произведениях Моисея Хоренского, Лазаря Парбского и других.

В первой четверти V века (нашей эры) Месроп Маштоц благодаря своей энергичной и усердной научной работе составляет армянский алфавит, с которого и начинается армянская письменная литература.

Г. ГРИГОРЯН

ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐԻՆ

Այս աշխատութիւնն արդշունք ե հետեյալ շնորհակալ գործի.— Պետ. Համալսարանի լեզվաբանութեան դասախոս՝ պրոֆ. Գ. Ղափանցյանը 1937/38 ուս. տարում ֆիլոլոգիական ֆակուլտետի լեզվական բաժնի վերջին կուրսի ուսանողներէս, լեզվաբանութիւնից անցնելիք կուրսին ղուգընթաց, հանձնարարել երմշակել մի շարք արժեքավոր թեմաներ՝ «Հարեթաբանութիւնը վորպէս լեզվի նոր ուսմունք», «Հորովմերի առումները հայերեն լեզվի մեջ», «Անալոգիան լեզվի մեջ», «Գրի դարգացումը» և այլն: Ահա այդ հանգամանքն առիթ դարձաւ ինձ հանձնարարված թեման՝ «Գրի պատմութիւնը» ընդարձակել, խորացնել և հանձնել տպագրութեան:

Պետք ե ասել, վոր «Գրի պատմութիւնը» շատ հետաքրքիր ե դրա հետ միաժամանակ բավական բարդ թեմա յե, վորի մշակումը պահանջում ե յերկար և լուրջ աշխատանք, բազմազան աղբյուրների խոր ուսումնասիրութիւն:

Իմ նպատակը չի յեղել, իհարկե, այս աշխատութեամբ տալ մի ամբողջական, լիակատար գործ, այլ ի նկատի ունենալով նյութի կարեւորութիւնը և այն, վոր ներկայումս ասպարեզի վրա այդ ուղղութեամբ հայերեն լեզվով չկա վորեւ մի ուսումնասիրութիւն (յեղածները հին են, միակողմանի, ցրված առանձին-առանձին գրքերում, ամսաթերթերում), վորոշեցի ուժերս ներածին չափ մշակել իմ ձեռքի տակ յեղած աղբյուրները՝ ուսերեն և հայերեն լեզուներով, մտցնելով անհրաժեշտ ուղղումներ, փոփոխութիւններ և ընթերցող լայն մասսային ներկայացնել մատչելի լեզվով մի աշխատութիւն:

Նյութը դասավորել եմ այսպէս՝ նախ տվել եմ դրի առաջացումը, զարգացումը և նշանակութիւնը. աշխատել եմ տալ դրի զարգացումը իր նախնական ետապներից սկսած մինչև մեր օրերը,

վորի պարզաբանման համար խոսել եմ չինական պատկերագրի՝
յեգիպտական հիերոգլիֆների և տպա սեպագրերի մասին:

Խոսել եմ հայերեն տառերի (գրերի) առաջացման, այդ ուղ-
ղությամբ յեղած կարծիքների մասին, նշելով մեր բանասերների
ստածները, գլխավորապես ոգտագործելով մեր մատենագիրները
տված տեղեկությունները:

Աշխատութեանս վերջում սեղմ կերպով շարադրված և տպա-
գրութեան գյուտարարի՝ Յոհան Գուտտենբերգի կյանքը և գոր-
ծունեյությունը, այնուհետև տպագրութեան տարածումը հայերի
մեջ, ոգտագործելով «Տիպ ու տառ»-ի մեջ այդ ուղղութեամբ յե-
ղած տեղեկությունները:

Անշուշտ, վորպես առաջին փորձ, այս աշխատությունը դերժ
չև վորոշ թերություններից, վորի նկատմամբ ընթերցողները պետք
և ներողամիտ լինեն:

ԳՐ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

1. ԳՐԻ ԱՌԱՋԱՑՈՒՄՆ ՈՒ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Լեզվից հետո մարդու ձեռք բերած մյուս խոշոր նվաճումը, հաղորդակցման կարևոր միջոցը, հանդիսանում է գիրը:

Բանավոր լեզվով կարելի չէր ոգտվել միայն անմիջական, ուղղակի հարաբերությունների ժամանակ, սակայն հաճախ մարդիկ հնարավորություն չեն ունենում անձամբ իրար հետ տեսնվել, բանավոր լեզվին զուգընթաց խիստ կարիք է զգացվում գտնել մի այլ միջոց ևս, վերով հնարավոր լինե՞ր արտահայտել իրենց մտքերը միջ անմիջականորեն: Այդ նպատակին հասնելու համար խորն անցյալում մարդիկ դիմում են ամեն տեսակ միջոցներին, բազմաթիվ փորձեր են անում և, վերջապես, հազարամյակների ընթացքում կատարած այդ փորձերի, յեռանդուն աշխատանքների շնորհիվ նրանց հաջողվում է գտնել այդ միջոցը—գիրը:

Մարդկային հասարակությունն իր զարգացման նախնական շրջանում ծանոթ չէր գրին:

Հետագայում, արտադրական հարաբերությունների զարգացման համեմատաբար բարձր աստիճանի վրա, յերբ մարդկանց հարաբերությունները դառնում են հետզհետե ավելի ու ավելի հաճախակի, բարդ ու բազմազան, յերբ փոխադարձ հասկացողություն, մտքերի հաղորդման համար հնարավոր չէր բավարարվել միայն բանավոր լեզվով, մարդիկ ստեղծում են գիրը:

Դրի հայտնաբերումով մարդը կատարեց առաջին խոշոր քայլը դեպի առաջ, լուծեց իր կենսական, ամենադժվար և լուրջ խնդիրներից մեկը՝ հարաբերության մեջ մտնել միմյանց հետ անուղղակի կերպով՝ հեռավոր տարածությունների վրա, գրի առնել իր ամբողջ հոգևոր կյանքը և այսպիսով դարեր շարունակ պահել այն:

Այնքան մեծ է յեղի գրի նշանակությունը, վոր մարդիկ

դարեր շարունակ նրա վրա նայել են վորպես «խորհրդավոր» հատկություններով ոժտված մի ուժի:

«Ենչ գրված է գրչով, այն չես կարող կոտրել կացնով», «Գրելը դատարանում նույնն է, ինչ կացինը անտառում», «Գրչով գրածը չես կարող դուրս հանել յեղներով», «Գիրը—դա ձեռքն է, իսկ վորտեղ ձեռքն է—այնտեղ է գլուխն է»: Ահա ժողովրդական մի շարք խորիմաստ առածներ, վորոնք պարզում, բնորոշում են գրի ամբողջ ուժն ու նշանակությունը:

Գրի շնորհիվ է, վոր մենք կարողանում ենք ծանոթանալ մարդկային կյանքի վողջ պատմությանը, հիշում դարերի ընթացքում հավաքված գիտելիքները և այդ բոլորը, վորպես թանգարժեք մի ավանդ, հաղորդում հետագա սերունդներին:

«Գիրը,—ասում է գերմանացի մի գրող,—դա գիտելիքների և իմաստության հրաշալի, անմեկնելի բաժակն է, վորը միշտ լի յե մնում, չնայած ամեն վայրկյան յուրաքանչյուրը վերցնում և նրանից»:

«Գիրը—դա հավերժական կյանքն է հաղթանակող հիշողության և անխուսափելի մահը՝ աններելի մոռացության» (Иллюстр., Всеобщая иллюстрированная история письмен).

Գրի ստեղծման հետ են կապված գիտության մեջ կատարված և կատարվող բոլոր խոշոր նվաճումները, կուլտուրայի խոշորագույն շարժիչներ՝ սղագրի, տպագրության, հեռագրի, էլեկտրի և այլ բազմաթիվ կարևոր գյուտերի հայտնաբերումը:

Յե՛րբ, լինչպես և ո՛ւմ կողմից ստեղծվեց այդ մեծագույն արվեստը—անա մի շարք հարցեր, վորոնք շարունակ զբաղեցրել են գիտնականներին:

Բոլոր հին ժողովուրդները (յգիպտացիք, բաբելոնացիք, ասորեստանցիք, հրեաները, հույները և մյուսները) հնադույն շրջանում գիրը դիտում էյին վորպես խորհրդավոր մի դորություն և նրա ծագումը վերագրում «ամենակարող» աստվածներին կամ աստվածային ծագում ունեցող և նրանց հետ առնչություն ունեցող առանձին անձնավորություններին: Նրանք յերված հասարակ մահկանացուի կողմից:

Յեգիպտացիք իրենց գիրը վերագրում էյին լուսնի Տոտ աստծուն, վորը միաժամանակ համարվում էր լեզվի և խոսքի

աստվածը: Հին հույները գրի գյուտը հավասարեցնելով կրակի որդաագործման և հողի մշակման կարողութեանը, Կադմոսին, վորին վերագրում էին այդ գյուտը, դնում էին Պրոմեթեոսի և Տրիպտոլինի կողքին: Հին հրեաները հավատում էին, վոր Մովսեսը իրենց գիրն ստացել է հենց աստծուց: Մեզանում՝ հայերի մեջ տառերը վերագրում էին աստվածային ներշնչմամբ Մեսրոպին տրված մի պարզև:

Գրի գյուտը վերագրել են մերթ փոշնիկեցիներին, մերթ հրեաներին, սեմիտներին և ուրիշներին: Ով էլ վոր լինի գրի գյուտարարը, անկասկած է այն, վոր այդ խոշոր նվաճումը նրան միանգամից չի հաջողվել:

Այն գիրը, վորով այժմ ոգտվում և մարդկությունը, վորի պատկերացումը—յուրացումը մեր յերեխաները ձեռք են բերում այնքան հեշտութեամբ, շատ մեծ դժվարություններով է հաջողվել մեր հեռավոր նախնիներին: Մինչև իր այժմյան վիճակին հասնելն այդ գիրն անցել է մի շարք փոխանցիկ աստիճաններ, յենթարկվել է խոշոր փոփոխությունների, վաղուց արդեն կորցրել է իր նախնական տեսքը և վորպես ժառանգություն հասել է մեզ իր ներկա վիճակով:

2. ԳՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԸ

Ա. ՀԻՇՈՂՈՒԹՅԱՆ ՈԳՆԱԿԱՆՆԵՐ

Վորանից և սկսվում գրի պատմությունը, վորոնք էին այն նախնական միջոցները, վորոնցով մարդն արտահայտում էր իր մտքերը: Վոնքն էր այն ճանապարհը, վորը մարդուն կարող էր հասցնել իր նպատակին:

Միակ ճանապարհը այդ նպատակին հասնելու, միակ սկզբնական միջոցը, վորով մարդը (լեզվից բացի) կարող էր արտահայտել իր մտքերը, դա նրան շրջապատող բնութեան մեջ գտնվող առարկաներն էին:

Հնագույն շրջանում իրենց մտքերի հաղորդման համար մարդիկ շատ հաճախ ոգտվում էին այդ առարկաներից վորպես հիշողութեան միջոցներ՝ ոգնականներ:

Այն ժամանակ, յերբ մարդը գտնվում էր մտավոր զարգաց-

ման նախնական աստիճանի վրա, յերբ նրա մտավոր գործունե-
յությունը շատ քիչ էր դիֆերենցիացիայի յենթարկված, յերբ նրա
գիտակցական գործունեյությունը չունէր տրամաբանական գծեր,
հատկություններ, մաքուր պատկերացումներ, յերբ նա բոլոր
պատկերները և գաղափարներն ընդունում էր խորհրդապաշտո-
ւեն, — մտքերի, հասկացողությունների հաղորդումն առարկաների
ոգնութեամբ միանգամայն բնական էր և հասկանալի, վորովհետև
յուրաքանչյուր առարկա, վորի հետ մարդը հաճախ գործ էր ու-
նենում, անխզելիորեն կապված էր վորոշ հասկացողութեան հետ:

Նախամարդը յուրաքանչյուր դեպքում վոչ միայն ի նկատի
ունէր այս կամ այն առարկայի ռեալ պատկերը, այլ և վորոշ
ակնկալումներ ունէր նրանից, ակնածութեամբ, յերկյուղով էր
մոտենում այս կամ այն առարկային:

Այսոր ել շատ հաճախ ոգտվում ենք այդ առարկաներից, վոր-
պես հիշողութեան ոգնականներ: Այդ յերևույթը առանձնապես
տարածված էր մեզ մոտ՝ հնում, յերբ մարդիկ մեծ մասամբ ան-
գրագետ էին:

Որինակ՝ վորպեսդի չմոռնա իրեն տրված հանձնարարու-
թյունը, մարդը վերցնում է իր հետ մի վորևե առարկա, վորին
նայելը նրա հիշողութեան մեջ արթնացնում է այդ հանձնարա-
րութեան մասին:

Մատին թել կապելը, թաշկինակի ծայրը հանգուցելը և
այլն — բոլորը մարդու համար հանդիսանում էին հիշողութեան
ոգնականներ:

Գերեզմանաթմբերը և գերեզմանների վրա դրված սալաքա-
րերը նախամարդու համար միանգամայն հասկանալի նշաններ է-
ին, վորոնք հիշեցնում էին նրան այն, ինչ առաջուց հայտնի
էր, կամ այն մասին, ինչի կապակցութեամբ նրան առաջուց բա-
նավոր հայտնված է յեղել:

Ժամանակի ընթացքում հիշողութեան այդ ոգնականներն
ստանում են ինքնուրույն նշանակութուն: Յուրաքանչյուր նշան
ստանում է իր առանձին միտքն ու բովանդակութեւնը:

Մարդիկ առարկաների միջոցով արտահայտել են վոչ միայն
կոնկրետ, նյութական հասկացողություններ, այլև արտահայտել
են վերացական գաղափարներ: Այդ նպատակի համար նրանք
ընտրում էին այնպիսի առարկաներ, վորոնք ասոցիացիայի կամ

վորոշ հայտնի սովորությունների շնորհիվ մտքի մեջ առաջաց-
նում էլին մարդկանց հատուկ վորոշ վերացական հասկացողու-
թյուններ:

Որինակ՝ յերբ նախնական ժողովուրդները իրար պատերազմ
էլին հայտարարում, թշնամուն ուղարկում էլին նիզակ, կացին
աղեղ կամ մի վորեւ ալ զենք, վորպիսիք գործ էլին ածում
կռիճների ժամանակ: Վորոշ ժողովուրդների մոտ կար հետեյալ
սովորությունը՝ հաշտության պայմանագրերի կնքման ժամանակ
ծխում էլին ծխամորճ և ձեռք-ձեռք տալիս այն: Այսպիսով,
ծխամորճը հանդիսավոր լության մեջ ձեռքից-ձեռք անցնե-
լով՝ խաղաղություն եր նշանակում: Յեւ ահա, շնորհիվ այդ սո-
վորության, նրանք ոգտվում էլին այդ ծխամորճից, վորպէս խա-
ղաղության մի նշանի:

Սումատրա կղզու բնակիչները մինչև որս ել ընկերության,
սիրո գաղափարի համար իրար ուղարկում են աղի փոքրիկ կտոր-
ներ, վիրավորանք, ատելություն արտահայտելու համար—պղպեղ,
սովորություններ, վորոնք մինչև այժմ ել գոյություն ունեն շատ
ժողովուրդների մոտ: Մեզ մոտ ևս աղը և հացը համարվում է սի-
րո, հպատակության, հնազանդության նշան:

Մարդիկ շատ անգամ իրենց մտքերն ու ցանկությունները
արտահայտելու համար ոգտվում էլին նաև կենդանիներից: Այս-
պէս, որինակ՝ Հերոդոտը (V դարի հույն պատմաբան, մինչև մեր
թվականը) պատմում է, թե յերբ պարսից Դարեհ արքան պատ-
րաստվում եր արշավել արդի Ռուսաստանի հարավային մասում
այն ժամանակ բնակվող սկյութացիների վրա, պահանջելով հնա-
զանդել իրեն, ուղարկել ջուր ու հող, ի նշան հնազանդության
ձանաչել իր իշխանությունը—սկյութացիք ջրի ու հողի փոխա-
րեն Դարեհին վորպէս պատասխան ուղարկում են թռչուններից,
գորտերից և մի քանի նետերից բաղկացած մի նամակ:

Այդ տարրորինակ նամակի միտքը հետեյալն եր. «պարսիկ-
ներ, յեթե դուք չեք կարող թռչունների նման թռչել ոգում, մկնե-
րի պէս թափնվել գետնի տակ, գորտերի նման պահվել ջրի մեջ,—
ապա մի փորձեք վոտք դնել մեր յերկիրը, վորովհետև կվռչնա-
նաք մեր նետերից»:

Հնում գանազան ժողովուրդների մոտ տարածված էլին
հանգուցավոր գրերը: Դրանք հաստ, յերկար թոկեր էլին, վո-

րոնց ժապավենների ձևով կապում եյին տարբեր յերկարության բարակ գունավոր թելեր՝ հանգուցցներով:

Յուրաքանչյուր հանգուցց, համաձայն իր ձևի և դիրքի՝ պա-
թունակում եր տարբեր միտք կամ բովանդակություն:

Յեթե այդ հանգուցցները և գործվածքները գունավորված
չեյին, նրանք ծառայում եյին հաշվի համար:

Պարզ հանգուցցները նշանակում եյին տասնյակ, կրկնակին՝
հարյուրյակ, յեռակին՝ հազար և այլն:

Յերբ հանգուցցները արտահայտում եյին մտքեր—նրանք
գունավորված եյին լինում տարբեր գույներով:

Սե հանգուցցը նշանակում եր մահ կամ դժբախտություն,
սպիտակը՝ միություն, հաշտություն, կարմիրը՝ պատերազմ, դե-
ղինը՝ վտակի, կանաչը՝ յեղիպտացորեն և այլն:

Հանգուցցների նշանակությունը փոխվում եր համաձայն թո-
կի վրա բռնած նրանց տեղի:

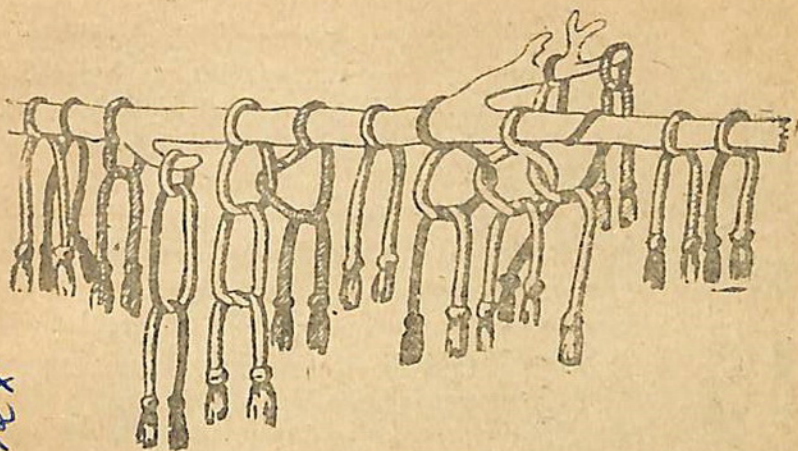
Վորքան հանգուցցը մոտ եր գտնվում հաստ թուկին, այնքան
նրա ցուցց տված իմաստը լուրջ եր ու կարևոր:

Հանգուցցավոր գիրը շատ տարածված եր Աֆրիկայի բազմաթիվ
ժողովուրդների մեջ, Հավայան կղզիներում հնագույն շրջանում՝
չինացիների, պարսիկների, մեքսիկացիների և ուրիշների մեջ:

Նույն Հերոդոտը պատմում ե, վոր պարսից Դարեհ արքան
սկյութացիների վրա արշավելիս պատվիրում ե հոներին պահա-
նել Իստեր (Դունայ) գետի կամուրջը: Դրա համար Դարեհը հո-
ներից կազմված զորաբաժնին տալիս ե կաշվից պատրաստած մի
պարան՝ 60 հանգուցցով և պատվիրում. «Հոներ, վերցրեք այս
պարանը և դրա հետ վարվեք այնպես, ինչպես յես կասեմ: Յերբ
դուք տեսնեք, վոր յես դուրս յեկա սկյութացիների դեմ, ամեն
որ սկսեցեք բանալ մեկական հանգուցց և յերբ կտեսնեք, վոր այդ
հանգուցցներով նշանակված որերն արդեն լրացել են,—կարող եք
քանդել կամուրջը և վերադառնալ ձեր տները»:

Հանգուցցային գիրը իր ամենալայն գործածությունը գտավ
առանձնապես Ամերիկայի Պերու յերկրամասում, վորի բնակիչ-
ները այնքան են կատարեկագործում այդ գիրը, վոր ազատ կեր-
պով ոգտվում եյին նրանից ամբողջական, բարդ դեպքերի արտա-
հայտման համար:

Պերուեցիների այդ գրությունը կոչվում եր «կվիպու» (նկ. 1):

Նկ. 1. Պերուեցիների «կվիպու» կոչված հանգուցադիր

A 3722x

Մտքերի հաղորդման գրության այդ պարզ-հասարակ յեղանակը մի շարք ժողովուրդների մոտ գոյություն ունի այլ ձևերով:

Հնդկական վորոշ ցեղեր գործ եյին անում ծովային խեցիներէց կամ գույնգույն փոքր քարերից պատրաստած ուղունքներ, վորոնք տաշում, հղկում և շարում եյին թելից (նկ. 2):

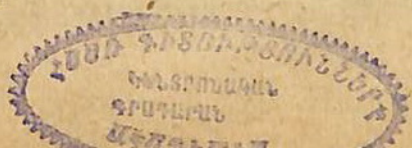
Խեցիներից հյուսած այս գոտին կոչվում էր «վանպում», վորը դաշինքի կամ հաշտության ժամանակ փոխարինում էր զբաղմունքը փաստաթղթին:

Այստեղ ևս տարբեր գույները տարբեր խմատ եյին արտահայտում—սևը՝ դժբախտություն, մահ, սպիտակը՝ հաշտություն, խաղաղություն, դեղինը՝ վտակի, կարմիրը՝ պատերազմ, արյուն և այլն:

Այդ գույները դեռ մինչև այժմ ել պահել են իրենց նախնական խմատը:

Սպիտակ դրոշակը խաղաղություն և արտահայտում, սևը՝ դժբախտություն, կարմիրը՝ ապստամբություն:

Ալստրալիացիների մոտ գործ եյին անվում կտրուճներով ծածկված ձողիկներ, վորոնք իրենց կտրուճների կապակցության մեջ արտահայտում եյին խոսքի, անհրաժեշտ հաղորդումների պատկերավոր սխեման:

Նկ. 2.
Խեցիկներից
հյուսված դոտի.

Այդ ձողիկները հիշողության նշաններ եյին և ծառայում եյին հայտարարություններին, հրամանների և այլ պետքերի համար: Անցյալում հիշողության նման ձևերը շատ տարածված յերեւելութեան եյին:

Բազմաթիւ ժողովուրդների մոտ գործ եյին անվում առանձին հաշվեկալտեր: Դրանք մի ծայրից հղկած փոքր ձողիկներ եյին, վորոնք ծառայում եյին հաշվետարության և միաժամանակ հանդիսանում եյին նյութական միջոց՝ իրավունքների հաստատման համար: Ձողի հարթ մակերեւելութի վրա տարբեր ձևի կտրումներով նշանակում եյին իրերի, ապրանքների կամ փողերի քանակը: Կտրումներով նշանակված այդ ձողը յերկարությամբ միջից կիսում եյին, վորից մեկը վորպես վավերագիր մնում եր պարտապանի, իսկ մյուսը՝ պարտատիրոջ մոտ: Այդ սովորությունը այժմ ևս գոյություն ունի վորոշ ժողովուրդների մեջ. մասնավերապես դա գոյություն ունի գյուղերում, վորտեղ գյուղացիները անգրագիտության պատճառով ստիպված են յեղել դիմելու նման միջոցներին:

Զնայած հիշողության ոգնականները՝ հանդուգավոր գրությունները, կտրումներով ծածկված ձողիկները և այլն, ի վիճակի չեյին արտահայտել ամբողջական միտքը (անիրագլեկ մարդը չեր կարող բացատրել դրանց իմաստը), բայց և այնպես յերկու անձնավորությունների—նախապաշտելի և ապա պիտոյի յուրաքանչյուր կտրում պիտի նշանակեր այս կամ այն միտքը, այսպիսով թույլ եր տրվում մորֆերի վորոշ հաղորդում՝ շատ սահմանափակ պայմաններում:

Հենց այդ հանդամանքը խոսում ե և այն մասին, վոր արդեն մարդը այդ շրջանում գործ ուներ գրի հետ—սաղմային վիճակում: Մտքերի հաղորդման գրության այս սաղմային շրջանը շատ կարեւոր ե գրի զարգացման պատմության համար, վորով-

հետև այդ ժամանակից սկսած մարդիկ սովորեցին առարկաներին և նրանց տարբեր ձևերին տալ վորոշ նշանակություն և այսպիսով նախապատրաստեցին իրենց հետագա շրջանի համար, յերբ մտքերի հաղորդման համար նրանք սկսում են գործածել արդեն վոշ թե առարկաները, այլ նրանց պատկերները:

Դա հենց համարվում է գրի պատմության սկիզբը, գրի յեկակետը:

Այսպիսով սկսվում է գրի պատմության հիմնական շրջանը—պատկերագրի շրջանը:

Բ. ՊԱՏԿԵՐԱԳԻՐ

Մարդու համար չափազանց դժվար էր ամեն ժամանակ արտահայտել իր մտքերն առարկաների ոգնությամբ: Նա իր տրամադրության տակ հաճախ չէր ունենում այն բոլոր առարկաները, վորոնցով պիտի արտահայտեր իր մտքերը: Շատ անգամ նա ուղղակի հնարավորություն չէր ունենում այդ անելու: Ուրինակ, ինչպես կարող էր նա արտահայտել, թե կովի ժամանակ այսքան մարդ է սպանվել: Հենց այդ հանգամանքն ստիպում է մարդուն նամակ-առարկաներից անցնել նամակ-նկարին-պատկերագրին, վորովհետև ուրիշ ինչը կարող էր առավել դյուրությամբ մարդու մտքի մեջ մի վորեւ առարկայի ճիշտ մտապատկերն արտահայտել, յեթե վոշ այդ առարկայի նկարը: Մյուս կողմից նախնական գիրը խոսքի նման ուներ նմանողական բնույթ և առաջ եր գալիս մարդկանց գեղարվեստական հակումներից՝ հաղորդել բոլոր առարկաներն ու յերևույթները նմանողական պատկերներով:

Մի վորեւ իրողության հաղորդումը նկարների միջոցով կոչվում է պատկերագիր:

Հայտնի չե, վոր յերեկանները չափազանց հետաքրքրվում են պայծառ, գունաւոր նկարներով, նկարադարդ գրքերով: Նրանք չնայած չեն կարողանում կարգաւ նկարների տակ գրածները, սակայն նկարին նայելով հեշտությամբ հասկանում են նրա բովանդակությունը և իրենց տպավորություններն էլ արտահայտում նկարների միջոցով:

Ճիշտ այնպես, ինչպես մենք մեր վաղ մանկության շրջանում հրապուրվում ենք նկարներով և նրանց միջոցով շատ հեշտությամբ արտահայտում մեր տպավորությունները, այնպես էլ

մարդկային հասարակությունն իր զարգացման վաղ մանկության շրջանում ոգովի է նրանից, արտահայտելով իր գաղափարները։ Պատկերային գրի զարգացման ու կատարելագործման առաջին քայլերը հանդիսացան հիշողության համար արված նկարները։

Բանավոր խոսքի նկարագրական շարժումները, վոր տեղի էյին ունենում ոգի մեջ, մտքի առարկաների գծագրումով, ձևակերպումով, հետքնտես տեղի յին տալիս այդ գծագրումների պատկերացմանը ավազի, հողի, ծառի, քարի և այլ մարմինների վրա։ Սհա նկարագրական շարժումներից նմանողական պատկերներին անցնելը հենց հանդիսանում է գրի պատմության նախապատրաստական աստիճանը, պատկերային գրի սկզբնական քայլերը շատ պարզ էյին։

Սկզբում մարդը պատկերների միջոցով իր մտքերն արտահայտում էր շատ անորոշ, կտրուված, թերի, առանց տրամաբանական կապի։ Նա արտահայտում էր գլխավորապես կոնկրետ առարկաներ։

Հետագայում, յերբ մարդիկ սովորում են նկարների միջոցով տալ և վերացական հասկացողություններ, նրանք հնարավորություն են ստանում իրենց մտքերն ավելի պարզ ու լրիվ արտահայտել։

Վերացական մտքեր արտահայտելու համար շրջապատող առարկաներից նկարում էյին այնպիսիները, վորոնց նայելով, մարդու յերևակայության մեջ ասոցիացիայի որենքով ծագում էյին վորոշ վերացական հասկացություններ, վորոնք պարունակում էյին իրենց մեջ արտահայտած բաների գաղափարը։

Որինակ՝ ուժի հասկացությունը արտահայտելու համար պատկերում էյին առյուծ կամ արծիվ, հպատակությունը — շան պատկերումով, պատերազմի համար՝ նիզակ կամ վորեն մի այլ գործիք, վորը գործ էր անում կռիվների ժամանակ։

Բայց մարդկային լեզվի մեջ գոյություն ունեն վերացական մտքերի մի այնպիսի քանակություն, վոր վերը նշած միջոցներով չափազանց դժվար էր ընտրել համապատասխան պատկերներ՝ վորոշ և բոլորին հասկանալի խորհրդապաշտական նշանակությամբ։

Որինակ՝ մեզ շրջապատող լինչպիսի առարկաների պատկե-

բունով հնարավոր եր պարզությամբ և ճշտությամբ արտահայտել կյանք, մահ, հույս, ուրախություն, տխրություն, հաջողություն, դժոխություն և այլ բազմապիսի վերացական հասկացություններ:

Պետք և ասել, վոր մարդը բավական ճարպիկ կերպով լուծում և և այդ խնդիրը:

Նա զիմում և ալլաբանության—նկարած պատկերը հասկանում և վոչ թե բառացի, այլ փոխաբերական խմաստով:

Մարդիկ դեռևս շատ հին ժամանակներից, յերբ դեռ ապրում էին քարանձավներում, իրենց սպանած կենդանիների վոսկորների վրա նկարում էին զանազան պատկերներ: «Կյանք» հասկացությունը ամերիկյան հնդիկները պատկերում էին յեղջիւրավոր ոճի կերպարանքով, վորովհետև հավատում էին, վոր ոճն անմահ և (1) (նկ. 3):

«Մահ» հասկացության համար նկարում էին վորեւե կենդանի՝ գլխիվայր (2), հաջողության, բախտավորության հաս-

Նկ. 3. Ամերիկյան հնդիկների պատկերազրային խորհրդանշաններ:

կացութեան համար նկարում եյին կրիա (3). հնդիկը հափա-
տում եր, վոր կրիան իր հետ հաջողութեան, յերջանկութեան և
բերում լարած աղեղը նշանակում եր պատերազմ (5), «ճարպիկ»
հասկացութեան համար նկարում եյին մարդուն՝ թևերով (4),
փետուրներով զարդարված ծխամորճը հաշտութեան եր նշանա-
կում (6), «ընկերութեան» նշանակում եյին յերկու միացած ձեռ-
քերով (8), ուշադրութեան կամ լսողութեան արտահայտելու հա-
մար նկարում եյին մի գլուխ, վորի ականջներից դուրս եյին
դալիս վորո՞մորը գծեր (10), սերը պատկերում եյին յերկու
միացած սրտերով (9), շրջահայցողութեանը, զգուշութեանը՝
յերկու խաչածե ոճերով (11), քամին՝ փրած առաքառտի ձևով
և այլն:

Յեղիպտացիք «արդարութեան» բառի փոխարեն նկարում
եյին ջայլամի փետուր, վորովհետև ջայլամի բոլոր փետուրները
իբր թե հափասար յերկարութեան ունեն:

«Ուժ» բառը արտահայտելու համար նկարում եյին առ-
յուծ, «լույսը»՝ արեգակ, գետի կամ ջրի խմաստն արտահայտե-
տելու համար նշանակում եյին յերեք հատ ալիքանման գծեր:

Բոլոր հնագուէն ցեղերը սովորութեան ունեյին իրենց
կյանքի զանազան պատահարները արտահայտել նկարներով:

Ամերիկայի բնիկների պատկերադիր արձանագրութեան հե-
տաքրքիր որինակ և հանդիսանում ստորև բերված 4-րդ նկարը,
վորը գտնվել է «Ուրեր» կամ «Վերին» կոչված լճի ափին, մի
ժայռի վրա: Այս պատկերադիրն արտահայտում է հնդիկների
լճից անցնելու մի գործողութեանը:

Նկարված հինգ մակույկները ցույց են տալիս, վոր այդ
ճանապարհորդութեանը կատարվել և հինգ մակույկով մակույկ-
ների մեջ յեղած գծիկները ցույց են տալիս յուրաքանչյուրի մեջ
գտնված մարդկանց թիվը:

Զի հեծած մարդը հավանորեն առաջնորդն և Առաջին նա-
վալի մեջ և առաջնորդի դաշնակիցը, վոր կոչվում է «Կիշիկմու-
նադի» և վորովհետև դա նման է թռչունի, այդ պատճառով ել
նկարված թռչունը պիտի արտահայտի նրա անունը: Յերեք կի-
սաշրջանները՝ յերեք գնդերով, ցույց են տալիս, վոր այդ ճանա-
պարհորդութեանը տեւել և յերեք օր: Կրիան և արծիվը ցույց են
տալիս, վոր արշավանքը հնդիկների քաջութեան շնորհիվ հաջող

Նկ. 4. Ամերիկայի «Վերին» կոչված լճի մոտ գտնված մի պատկերագիր.

և անցել: Կրիան միաժամանակ ցույց է տալիս նրանց ցամաք դուրս գալը, իսկ առաջնորդի պատկերը ձիով—ցույց է տալիս, վոր այդ ճանապարհորդությունը տեղի չէ ունեցել այն ժամանակ, յերբ այդտեղ արդեն ձիեր եյին ներմուծված: Արծիվն ու յերկու առասպելական կենդանիները՝ գիշերային հովազը և յեղջերավոր ոձը, ներկայացնում են յերկու աստվածներ, վորոնց հովանավորության տակ եյին գտնվում ճանապարհորդներն ամբողջ յերթի ընթացքում:

Այս նկարից յերևում է, վոր մի անգամ 51 հնդիկներ իրենց առաջնորդի ղեկավարությամբ ձեռնարկում են մի արշավանքի, վորը տևում է յերեք ուր (յերեք արեգակ) և վորը, շնորհիվ նրանց անսովոր արիության (արծիվ) ու աստվածների հովանավորության, պսակվում է փայլուն հաջողությամբ:

Նախնական մարդիկ սովորություն ունեյին հիշողության համար մարդու կողքին պատկերել այն առարկան կամ կենդանին, վորի կոչումը ծառայում էր մարդու համար վորպես անուն:

Տարբեր կենդանիների պատկերումը գործ էրածվում պատկերագրի մեջ նաև տոհմերի և ցեղերի անունների նշանակման համար:

Այսպիսի խորհրդապաշտական պատկերումները հնդկացիներին մոտ կոչվում եյին տոտեմներ: Մեր սովորական ականջի

համար տարրերինակ կթվան այնպիսի տոտեմներ, ինչպես՝ կռունկի տոհմ, յեղան ազգ, գայլի սերունդ, կրիական միություն և այլն, բայց հնում նման արտահայտությունների միտքը հիանալի կերպով հասկանում եյին:

Յերկրագնդի համարյա բոլոր ժողովուրդների մոտ, նրանց զարգացման նախնական աստիճանի վրա, չափազանց տարածված էր ֆետիշիզմի գաղափարը—յուրորինակ կրոնական մի տեսություն, վոր իբր թե մահից հետո մարդու հոգին անպայման փոխանցվում է մի վորեւ կենդանու մեջ: Յուրաքանչյուր տոհմ, յուրաքանչյուր ժողովուրդ յուր ֆետիշը կամ մարդու հոգու մշտական ապրելավայրն էր համարում մի առանձին կենդանի և վորպես աստվածություն խոնարհվում նրա առաջ:

Պարսիկների մոտ վորպես ֆետիշ համարվում էր աքաղաղը, յեղիպտացիների մոտ նշանավոր Ասլիս յեղը, ամերիկյան հնդիկների մոտ՝ կրիան, ազգավը, կռունկը, յեղջերուն և այլն:

Տոտեմային նման հուշարձաններ հաճախ են հանդիպում գերեզմանային սալքարերի վրա:

5-րդ և 6-րդ նկարները պատկերում են յերկու այդպիսի արձանագրություններ, գտնված Ամերիկայի «Փուրոն» լճի մոտ:

Յեղջերվի պատկերումը այս հուշարձանի վրա ցույց է տալիս, վոր հանգուցյալի տոհմական անունը յեղել և յեղջերու: Կենդանու գլխիվայր լինելը ցույց է տալիս, վոր նա աստվել է: Յեղջերվի ձախ կողմում յեղած 7 գծիկները ցույց են տալիս, վոր նա առաջնորդել և տարբեր արշավանքներում յեղած 7 դորամասերի: Աջ կողմում յեղած իննը գծիկները ցույց են տալիս, վոր նա մասնակցել է իննը ճակատամարտերի: Յեղջերվի տակ յեղած յերեք գծիկները ցույց են տալիս, վոր նա այդ ճակատամարտերում յերեք վերք և ստացել: Իշայծյամի գլուխը ցույց է տալիս նրա ունեցած կատաղի-հուսահատ կռիվը այդ կենդանու հետ:

Արևը, կացինը, լուսնի յերկու պատկերը և ներքևում՝ գեղամանի մոտ նկարված տոտեմը ցույց են տալիս այն հան-խորհրդանշական պատկերումները յերևում է, վոր կռիվն և միայն հանդիսացել պարագլխի համար ճակատագրական, վորը յերևում է կետագծերով գերեզմանին միացած կացնից:

Նա վարել և այդ ճակատամարտը յերկու ամիս (յերկու լու-

Նկ. 5. Գերեզմանաքար՝ զանված «Գուրոն» կոչված լճի մոտ.

«ին») և վերջապես մի ուր (աբև) սպանվում է թշնամու կողմից (վորի տոսեմը ներքևումն է):

Նույնպիսի միտք է արտահայտում յերկրորդ հուշարձանը (նկ. 5):

Սպանված պարազլուխը ծագում է կռուների տոհմից. նա ղեկավարել է յերեք արշավանք, մասնակցել է վեց ճակատամարտի: Վայրի յեղջերուների հետ ունեցած հաջողակ վորսի հետևանքով արժանացել է նշանի: Ծխամորճի և յերեք շրջանակների պատ-

Նկ. 6. Հուշարձան՝ դրսևում «Վերին» կոչված լճի մոտ
(Ամերիկայում)։

կերուժը ցույց և տալիս, վոր նա մասնակցել և հաշտության
յերեք պայմանադրերի կնքմանը։ Նկարագրերը բարձր զարգացման
և հասնում Մեքսիկայի հնդիկների մեջ։

Այս բոլորից առաջանում և գաղափարագիրը, ուր յուրա-
քանչյուր առանձին հասկացություն կամ առարկա պատկեր-
վում եր համապատասխան առանձին նշանով, վորի նշանակու-
թյունը և միտքը հարկավոր եր գուշակելով իմանալ։

Գրի այդ շրջանը, յերբ մտքերի արտահայտման համար մարդու մոտ կազմվում են պատկերումների մի ամբողջ շարան, հանդիսանում է գրի պատմության սկզբնական շրջանը, վերի զարգացման վերջին աստիճանը հանդիսանում է արդեն հնչյունային գիրը:

Պատկերագրի հետագա զարգացումն ու կատարելագործումը տարբեր ժողովուրդների մոտ տարբեր աստիճանի հասավ:

Չինացիները և Արևելյան Ասիայի մյուս ժողովուրդները ընդմիջտ մնացին այդ պատկերային գրի վրա և կատարելագործեցին այն, միայն այն հարաբերությամբ, վոր իրենց այդ նկարներն ավելի պարզեցրին, վերածելով այն պարզ նշանների, վորոնց մեջ դեռևս կարելի չե գտնել նախնական նկարների հետ ունեցած հեռավոր նմանությունը:

Այլ ժողովուրդներ՝ հին յեգիպտացիք, բաբելոնացիք, ասորեստանցիք, փյունիկեցիք ավելի հեռու գնացին և սկսեցին նրկարներով արտահայտել վոչ միայն ամբողջական հասկացություններ, այլ և վանկեր ու տառեր: Դա նրանց խոշորագույն ծառայությունն է հանդիսանում համաշխարհային կուլտուրայի նկատմամբ:

Շնորհիվ լավ ուսումնասիրված գրի յերեք սիստեմների՝ չինական գրի, սեպագրերի և յեգիպտական հիերոգլիֆների, կարելի չե պատկերացնել, թե ինչ եր ներկայացնում իրենից պատկերագիրը:

Դժբախտաբար այդ սիստեմներից և վոչ մեկը չի պահել իր նախնական մաքուր ձևը:

Նրանք ժամանակի ընթացքում բավական ձևափոխությունների յեն յենթարկվել: Դրա պատճառը, անշուշտ, հանդիսացել է այն հանգամանքը, վոր պատկերագիրը, վորպես գրի մի սիստեմ, շատ անկատար, թերի յեր և շատ ըան եր թողնում գուշակելու: Դրի այդ սիստեմը շատ դժվար եր յուրացնել, այդ հանգամանքը արդեւակում եր մտածողության զարգացմանը, ժողովրդական կրթության և սոցիալական առաջադիմության գործին: Նա կազմում եր շատ սահմանափակ թվով մարդկանց սեփականությունը: Այդ հանգամանքը առիթ է տալիս պատկերագրի պարզացմանը, նրա աստիճանական ձևափոխմանը հնչյունային գրի, վորը, իհարկե, տեղի չե ունենում յերկար փորձերից, դժվարություններից հետո:

Զինացիների գիրը

Զինացիները, Արևելյան Ասիայի մյուս ժողովուրդների նման, յերկար փորձերից, փոխանցել միջոցներից հետո միայն հասնում են պատկերագրին:

Նրանք ևս իրենց մաքերի հաղորդման համար, նախ՝ ոգտվում էյին առարկաներից, ապա անցնում հանդուցազրին, վորի հայտնաբերումը նրանք վերադրում են իրենց ամենահին թագավոր, Սյուի Գին-շին:

Հանդուցային գիրը չինացիների մոտ յերկար չէ տևում:

Գծագրական գրին անցնելու մի շարք փորձերից հետո չինացիք վերջապես հասնում են պատկերագրին:

Զինական ավանդության համաձայն, հանդուցային գիրը պատկերագրով փոխարինելու միտքը առաջին անգամ պատկանում է վոֆու Յանկիի (մեր թվականությունից մոտ 2560 տարի առաջ), վոր մաքերի գրավոր արտահայտման համար ձևը և բերում մոտ 540 նկար և, այսպիսով, ճանապարհ ցույց տալիս գծագրական գրի հետագա զարգացմանը:

Հետագայում այդ նշանների թիվը բավական շատանում է, հասնելով տասնյակ հազարների (նկ. 7):

Այդ պատկերագրերից սովորական գործածության համար բավական եր միայն իմանալ չորս-հինգ հազար նշաններ: Յեթն ի նկատի ունենանք ավելի հազվագյուտ պատկերագրերը, վորոնք հանդիպում են գլխավորապես մասնագիտական և հին գրքերում, ապա նրանց թիվը կբարձրանա մինչև 13 հազարի: Զինական գիրը, ինչպես տեսնում ենք, կանգնած է զեռ զարգացման թյն պատիճանի վրա, յերբ յուրաքանչյուր բառը նշանակվում էր առանձին պատկերով, առանձին գրային նշանով:

Զինական պատկերագրերը անցել են զարգացման յերկար ճանապարհ և յենթարկվել մի շարք փոփոխությունների, առանձնապես վրձինի և թղթի գործածությունների, առանձնապես:

Զինացիք սկզբում իրենց գրային նշանները գծում էյին մախաթով, բամբուկի փղբրիկ տախտակների կամ ամուր տերեւների վրա: Հետագայում նրանք սկսում են նկարել տուշով՝ փափուկ, փղբրիկ վրձիններով:

Գրային նյութի փոփոխումով բնականաբար փոխվում է

Ս	- ՅՈՒԷ	- ԼՈՌՈՍՄ	Տ	- ԼՅՈՒ	- ՅԵԶԵԼՈՒՐ	Ծ	- ՍՈՒ	- ԱԳՐ
Օ	- ԺՐ	- ԿՐԵԿ	Շ	- ՍԱ	- ՇՐ	Շ	- ՍԱՅ	- ՈՒՍԲԵՐ
Զ	- ՍՐԱ	- ՎՍԵՆԵՐ	Պ	- ՆԵՅՈՒ	- ՅԵԶ	Պ	- ՊՐ	- ԲՐԹ
Շ	- ՈՐ	- ՈՐ	Պ	- ԼՅՈՒ	- ՈՐԳՈՒԼ	Ր	- ՏՐԵ	- ՅԵՆՈՒՅԹ
Ն	- ՅՈՒԷ	- ԱՍԴ	Ք	- ՔԱՐ	- ՈՐԳՈՒԼԵՐ	Ք	- ԿՐ	- ԿՈՒՈՒ
Ր	- ՅՈՒՅ	- ԱԵԶԵԿ	Ր	- ԿՐ	- ԱՅԱԶԱՐ	Ր	- ԿՈՒԷ	- ԱՆԵՐ
Տ	- ԶԱՆ	- ԼԵՐ	Ր	- ՅԱՅ	- ՍԱՆԵՐ	Ր	- ՇՐ	- ՆԵՅ
Փ	- ՏՈՐԱ	- ՄԶԵԼԱԿԱՆ	Ր	- ՅՈՒՅ	- ՏՈՐԱ	Ր	- ԳՅՈՒԷ	- ԳՈՐԱՐ
Կ	- ՍԵՆ	- ԱՅՈՒՍ	Ր	- ԿՅՈՒԷ	- ՇՈՐԱ	Ր	- ՏԱՆ	- ԲՈՒԿԱՆԱՐ
Լ	- ՍՈՒ	- ՏԱՐ	Ր	- ԶԱՆ	- ԱԵՐԵԿ	Ր	- ՅԱ	- ՅԵՆԱԿԱՆ
Վ	- ԵՐ	- ՅՅՈՒՆ	Ր	- ՆՅԱ	- ՆԵՐԵԿ	Ր	- ՇՐ	- ՈՐԶ
Ր	- ՍՈՒ	- ԱՌՅՈՒՅ	Ր	- ՇԵ	- ՂԵ	Ր	- ԿՈՒԷ	- ԲԱՐԵԼԵԷ
Ր	- ՈՐԱ	- ԱԿԲՐ	Ր	- ԿՅՈՒԱՅ	- ԿՈՐԱ	Ր	- ՈՒ	- ՅԵՐԱԿԵՆՈՒ
Ր	- ՍՅԱՆ	- ՓՐԱ	Ր	- ՅԵ	- ՏԱՆ			ՅՅՈՒԷ

Նկ. 7. Չինական պատկերագիր—Ցանկու զրային նշանները.

գրութեան բնութիւնը: Չինացիների պատկերային գիրը յենթարկվում է բավական փոփոխութեանների, կրճատումների, պարզացման, այնպէս վոր ժամանակակից չինական զրային նշանները այնքան են տարբերվում Ցանկու հին նշաններից, վոր նրանց մեջ հազիվ միայն կարելի յի գտնել սկզբնական պատկերագրերի շատ անորոշ հետքերը:

Պատկերագրի մեծ դժվարութեանը հանդիսանում էր այն, վոր միեւնույն վանկը, միեւնույն հնչյունական կոմպլեքսը կարող էր ցույց տալ մի քանի տարբեր հասկացութեաններ:

Այդ դժվարութեաններից խուսափելու համար կազմում են լրացուցիչ նշաններ՝ «բանալիներ», վորոնցով ճշտում էյին հնչյունական գաղափարագրի իմաստը:

Այս յեղանակը իր ամենասխառնմատիկ դորժածութեանը պատվ չինական գրի մեջ:

Յերկար ժամանակ այդ նշանների թիվը անորոշ էր. 1616 թ. վերջնականապես վորոշվեց դրանց թիվը, վոր հասնում էր 214-ի: Չինարեն նրանք կոչվում են «բու», վոր նշանակում է բաժանմունք կամ դաս: Չինական այբուբենն այժմ, իր ներքին կառուցվածքի տեսակետից, միայն վորք քանակությամբ նշաններ ունի, վորոնք գործածվում են վորպես գաղափարագրեր — այդ բառի նեղ իմաստով: Դրանք հանդիսանում են այս կամ այն կոնկրետ առարկաների կամ վերացական հասկացությունների պատկերումները:

Դադափարագրերի մեծամասնությունը իր կառուցվածքի համաձայն բաժանվում է յերկու խմբի—իմաստական, վոր ցույց է տալիս, թե տվյալ գաղափարագիրը սեմանտիկական վոր խմբին է պատկանում և հնչյունական, վորը հաղորդում է գաղափարագրի մոտավոր արտասանումը, բայց վոչ ժամանակակից, այլ այն շրջանի, յերբ այդ գաղափարագիրը ստեղծված է յեղև:

Չինական գրային լեզուն խիստ տարբերվում է խոսակցականից: Այսպես կոչված՝ գրական հեղափոխությունը գրային լեզուն նշանակելի չափով մոտեցրեց խոսակցական լեզվին («Բայ-խուա» — պարզ, հասկանալի լեզու), նպաստեց չինական նոր գրային լեզվի ստեղծմանը: Բայց վորովհետև այդ լեզուն չի արտացոլում իր մեջ բնակչության լայն մասսաների լեզվի լրիվ տարբերը, ուստի և դասակարգային հակասությունների սրման կապակցությամբ, բայխուան առաջացրեց իր դեմ մի շարք առարկուններ՝ թե ձախերի կողմից, վորոնք աշխատում էին վերացնել ամենալայն մասսաների կենդանի խոսակցական լեզվի հիման վրա, և թե ծայրահեղ աջերի կողմից, վորոնք, ընդհակառակը, պահանջում են դարձ գեպի հին գրային լեզուն:

Դադափարագրի յուրացման մեծ դժվարությունը և չինական գրային լեզվի սուր տարբերությունը խոսակցական լեզվից, հանգում էր նրան, վոր չինական ժողովրդի հիմնական լեզվից, մնում է անգրագետ: Ընդհակառակը, այդ գրի իմացողությունը, վոր կրում էր սուր դասակարգային բնույթ, կազմում է վոչ այլև ճապոնիայի, հորեայի տիրող դասերի մենաշնորհը: ԽՍՀՄ-ում, ուր գրի պրորլիմը անխղճ իրեն կապված է

չեֆինյան-ստալինյան ազգային քաղաքականության հետ՝ Հեռավոր-Արևելյան շրջանի չինական աշխատավորության համար խնայված և 1931 թվից գործածության մեջ և մտցված հնչյունական գիրը:

Չինացիների գիրն անցնում և ճապոնացիներին, վորոնք այդ գրերը գրում են ճապոնական հորինվածքով:

Միայն 735 թվին մեր թվականությունից հետո, ճապոնական մի քուրմ՝ Միմո-Միցինո-Մարի անունով (ժողովրդի մեջ հայտնի՝ Կիրի անունով) կազմում և վանկային գիրը, վոր հայտնի չի «Կատա-կանա» անունով: Դա չինական սղագրությունից բաղկացած, 47 նշանից կազմված վանկային մի այբուբենն է:

Յեգիպտական հիերոգլիֆներ

Գրության այն սխտեմը, վորը պայմանական նշաններով արտահայտում և ամբողջական հասկացություններ, կոչվում և գաղափարագիր կամ հիերոգլիֆ:

Հիերոգլիֆ բառը հունարեն և, ըստկացած և «հիերոս» բառից, վոր նշանակում և սրբազան, և «գլիֆո»՝ գրել, վիճագրել բառից. ամբողջ խոսքը նշանակում է՝ վիճագրված սրբազան նշանագիր:

Գաղափարագրերի մայր և պատմական յերկիրը հանդիսանում և Յեգիպտոսը:

Հայտնի չեն գաղափարագրերի մի քանի տեսակները (յեգիպտական գիրը, շումերների բեեռագրերը, խեթթական հիերոգլիֆները, չինացիների գիրը և այլն): Յեգիպտացիք ևս չինացիների և մյուս ժողովուրդների նման սկսեցին նրանից, վոր իրենց մտքերն արտահայտելու համար պարզապես նկարում էին այս կամ այն առարկան և յուրաքանչյուր այդպիսի պատկերը համապատասխանում էր վորոշ հասկացության: Հիերոգլիֆների գյուտը ավանդությունը վերագրում և Մենես փարավոնին, վոր ապրում էր 3000 տարի մեր թվականությունից առաջ: Հիերոգլիֆների ամենահին և ամենապարզ ձևն է՝ պատկերագրերը կամ գաղափարագիրը, յերբ խոսքի փոխարեն նկարում են առարկայի պատկերը:

Որինակ՝ արեգակ բառի փոխարեն նկարում էին շրջան և մեջնակը դնում մի կետ. աչք բառի տեղ նկարում էին աչք. յերեխա բառի փոխարեն նկարում էին յերեխայի պատկերը:

Այս ձևով յեղիպտացիք արտահայտում էին միայն տես-
նելի առարկաները: Վերացական մտքեր արտահայտելու համար
ներանք դիմում էին այլաբանության, այսինքն՝ նկարած պատ-
կերը հասկանում էին վոչ թե բառացի, այլ փոխարեքական մըտ-
քով:

Յեղիպտացիք իրենց մտքերի հաղորդման համար չինա-
ցիների նման յերկար ժամանակ չեն սահմանափակվում պատկե-
րագրով, վորը շատ թերի միջոց էր, չէր արտահայտում մտքի
բոլոր նրբությունները և առարկաների հատկությունները:

Յերկար ու լուրջ դիտողություններից, ուսումնասիրություն-
ներից հետո նրանք նկատում են, վոր մարդկային խոսքը կազմ-
ված է ձայներից, վոր տարբեր բառերի մեջ կրկնվում է միև-
նույն ձևով և վոր խոսքը կազմող բաղաձայնի բառեր իրականում
հանգում են մի շարք բաղադրիչ մասերի կամ վանկերի:

Յեղիպտացիք մտածում են իրենց պատկերագրերը փոխա-
րինել այնպիսի գրերով, վորոնց մեջ յուրաքանչյուր վանկը
նշանակվի վորոշ պայմանական նշանով:

Այդ պատճառով և նրանք վորոշում են ոգտվել նույն նկար-
ներով, վոր գործ էին ածում պատկերագրի ժամանակ, միայն
ներանցից ընտրել այնպիսիները, վորոնք ունեյին ավելի թեթև և
պարզ գծագիր: Այդ նկարների թիվը ժամանակին հասնում էր
մոտ 600-ի, յուրաքանչյուր պատկերը աշատեղ առաջվա նման
արտահայտում էր վոչ թե ամբողջ հասկացություն, այլ տվյալ
բառի առաջին վանկը միայն:

Այսպիսով, յեղիպտացիք պատկերային գրից կամաց-կամաց
անցնում են վանկային գրին, «վանկային այբուբեն»-ին:

Որինակ՝ յեղիպտական լեզվով աչքին տեսնում էին «ար»,
վորի նկարը՝ մի շրջան, մեջտեղը՝ կետ, վոր նշանակում էր
«աչք» և արտահայտում «ար» վանկը ուրիշ բառերի մեջ, ինչպես
այժմ կազմում են սերտաներ, որ, «սուրհանդակ» բառը արտա-
հայտելու համար իրար կողքի նկարում են «սուր», «հանդ» և «ակ»:

Վանկային գիրը ևս յեղիպտացիների մոտ յերկար գոյու-
թյուն չի ունենում, վորովհետև շատ բարդ էր, վանկային նշանա-
գրերը՝ բաղաձայնի:

Կուլտուրայի զարգացմանը զուգընթաց՝ յեղիպտացիք հե-
տզհետև կարիք են զգում ավելի պարզ ու բաղադրան գրություն-

շԿԱՐ	ԽՍԱՍՏԵ	շԿԱՐ	ԽՍԱՍՏԵ	շԿԱՐ	ԽՍԱՍՏԵ
	ԲՈՒ		ԿՈԿՈՐԵ ԼՈՍ		ԲԵՐԱՆ
	ԿՂԿԼԵՐ		ՈՋ		ԿՈՒՐԾԲ
	ԱՐԾԻԿ		ՄԱՐԴ		ԲԱՂԿԲ
	ԳԵՏԱԶԻ		ԿԻՆ		ՏՈՒՂ
	ԲՈՐԵՆԻ		ՏՂԱ		ՍԱՐ
	ԿՌՅՈՐԾ		ՋԵՌԲ		ՋՈՒՐ
	ՅԵՋ		ԲԱՐ		ԱՐՄԱԿՆՆԻ ՏԵՐԵԿ
	ՆԿՂԱՍ- ՏԱԿ		ՄԱՏ		ՆՈԿԻ ՄԱՆԱԿ
			ԿՆՏԲ		ՋՂՈԱ
					ԿՈՂՈԿ

Նկ. 8. Յեզիպտական նկարադիր.

ների: Այն բառերը, վորոնք չունեյին իրենց հիերոգլիֆները, աշխատում էյին գրել բառակաղերով և ուերուսներով:

Վերջապես վորոշ հիերոգլիֆներ համապատասխանում են արդեն վոչ թե առանձին վանկերի, այլ միայն մի հնչյունի-տառի, վոր սովորաբար լինում էր բառի առանձին ձայնը, վոր նշանակվում էր այդ հիերոգլիֆով:

	—	ԵՂԵԱ		—	ՍԱԶ		—	ՍԱՅՐ
	—	ԲԱԿԷ		—	ԹԱՍԻ		—	ՆՈՐԻ
	—	ՆԵՔԻՏՈՒ		—	ՏԱԼԷԼ		—	ՈՂԳԱԼՈՐ
	—	ՈՐ		—	ԳՐԷԼ		—	ՋԳՈՆՈՒՅՈՒՆ
	—	ԳՐԱԼԻ		—	ԿՆԷԼ		—	ԱՐԿԱԿԱՏԱՐՈՅԷ
	—	ԱՍԻՍ					—	ՍԱՐՐ

Նկ. 9. Յեգիպտական այբարանական նշաններ.

Վանկազրին կամաց-կամաց խառնվում և իսկական այբու-բնական գիրը:

Այսպիսով, յեգիպտացիներին հաջողվում է առանց ամբողջապես անցնելու գրության այդ յերկու աստիճաններից՝ պատկերազրից և վանկազրից, հնչյունական այբուբենի հիմքը դնել, վորը և հանդիսանում է նրանց ամենախոշոր ծառայությունը գիր-տության համար:

Կազմվում է մոտ 600 նշաններից բաղկացած յեգիպտական ամբողջական բառեր, մի մասը՝ վանկեր, վորոնց թիվը հաշվվում էր 100-ից ավելի, և յերրորդ մասը՝ առանձին ձայներ-հնչյուններ,

վորոնց թիվը յեզդիպտացիներէ մոտ տարբեր շրջաններում փոխ-վում եր 24-ից մինչև 31: Այդ հնչյունային հիերոգլիֆներով, վո-րոնք սկզբում, իրենց ելությամբ, բացառապէս իսկական բաղա-ձայն տառեր եյին, առանց վորեւ գծվարության կարելի յեր ար-տահայտել յուրաքանչյուր բառ, չդիմելով մնացած հարյուրավոր նշանների ոգնությանը:

Վանկազրի գծվարությունները, շփոթությունները վերաց-ներու համար յեզդիպտացիք գործ են ածել նաև առանձին ոժան-դակիչ միջոցներ՝ ցուցիչներ կամ ընթերցման վորոշիչներ, վո-րոնք վոչ մի ձայնական նշանակություն չունեցին, այլ ցույց ե-յին տալիս միայն, թե ինչպէս պիտի կարդալ տվյալ այս կամ այն բառը: Որինակ՝ յեթե վորեւ հիերոգլիֆից հետո նշանակված եր լինում շատություն-բազմություն ցույց տվող մի նկար, ապա դա նշանակում եր, վոր այդ հիերոգլիֆը պիտի կարդալ վորպէս ամբողջ վանկ, հակառակ պարագայում՝ վորպէս մի տառ:

Այսպիսով, յեզդիպտական գիրը ներկայացնում եր պատկերա-յին, վանկային և հնչյունային գրերից համակցված մի բարդ սխե-տեմ:

Այդ գիրը չունեւ իր վորոշակի ուղղագրությունը և յուրա-քանչյուր առանձին դեպքում փոխվում եր՝ համաձայն այս կամ այն պատմական պատճառների:

Ուղղագրության միակ որեւրը հանդիսանում եր նշանների ճիշտ և համաչափ դասավորումը՝ ուղղանկյուններով կամ քառա-կուսիներով:

Հին յեզդիպտացիները գրում եյին հորիզոնական տողերով կամ ուղղահայաց սյուներով, վորոնք կարդացվում եյին աջից ձախ կամ վերից ներքե. սակայն հաճախ գրում եյին և հակառակ ուղ-ղությամբ:

Գրի համար վորպէս նյութ յեզդիպտացիք գործ եյին ածում քարը, փայտը, խեցին, կաշին, կտավը և պապիրուսը, վորը թարգ-մանաբար նշանակում ե «ձեռքի ընծա», և ամենագործածական գրային նյութն եր հանդիսանում հին Յեզդիպտոսում: Հին յեզդիպ-տական հիերոգլիֆային գրի արմատները հասնում են հնագույն—մինչ-դինաստիայի շրջանը:

Այդ ժամանակաշրջանի բազմաթիվ հիշատակարանների վրա գտնված են մեծ քանակությամբ պատկերային և հնչյունային

ՀԻՆՈՐԳԼԻՅԵԼԻ	ՔԱՆԱՅՈՒՆ ՔՈՇԱՅԵ	ԿԱՄԱՏԵ	ՔԱՆՈՅԱՅ ՔԵՐ	ՔԱՆԱՅՈՒՆ ՔՈՇԱՅԵ	ԿԱՄԱՏԵ
	Յ	ԿՐՈՐԿ		Ե	ՅՐՁԿԷ
	Ե	ՅԵՆԵԳԼ ՅԵՐԵԿ		Ե.Ե.	ՄԿԶԿԿ
	Շ	ՉԵՐԵ		Շ.Շ.	ՆՈԳ
	Ս	ՏՈՐՏԻԿ		Շ.Շ.	ԼՅԿ
	Ե	ԿՆՅԵ		Կ.Կ.	ՅԵՐԿԶԿՅՈՐԵՆ
	Ք	ԿՐԿԷ		Կ.Կ.	ԿՈՐԿԿ ԿԿԶԻԿ
	Բ	ՆՈՐԻՉԵ		Օ	ԵԵՅՈՐԿ
	Մ	ԲՈՐ		Է	ՉԿՅ
	Ն	ՋՈՐԵ		Է.Է.	ՈՐԶԵԼԻ.
	Ր	ԲԵՐԿԷ		Ը	ԿԿՍԿԿ
	Կ	ԲԿԿ ՉՅՈՐԱՄԱՅ ԲՈԿ		Ը	ՈԶ

նշաններ, վորոնք և հաստատում են արդեն այդ շրջանում գոյութ-
յուն ունեցող գրային մի սխառմի—գաղափարագրի գոյության
մասին: Առանձնապես հետաքրքիր են նախադիմացության շրջանի
թագավոր՝ Հարմերի աղյուսակի հիերոգլիֆները:

Հին թագավորության հաջորդ դարաշրջանում, կենտրոնա-
կան միապետական իշխանության ժամանակ, 6-րդ դիմաստիայի
գերեզմանների և բուրգերի ներսի պատերի վրա ծածկված
արձանագրությունների մեջ բառերի մեծ մասը և հատուկ անուն-
ները գրված են մաքուր հնչյունական (վանկային և տառային)
նշաններով:

Այդ հնչյունական նշանների կողքին, սակայն, պահպանված
են բավական դադափարագրեր:

Յեգիպտական գիրը իր զարգացման ամենաբարձր ծաղկման
և հասնում միջին թագավորության շրջանում, յերբ կազմակերպ-
վում է յեգիպտական աշխարհիկ կլասիկ գրականութունը (2000
թվին նախքան մեր թվականությունը):

Վերջապես, հին յեգիպտական կուլտուրայի անկման շրջա-
նում, յերբ Յեգիպտոսը գտնվում էր ոտարեկրյա նվաճողների՝
Պտղոմեանների իշխանության տակ (IV—I դարը մեր թվականու-
թյունից առաջ), յեգիպտական գիրը յենթարկվում է մեծ փոփո-
խությունների. հին նշաններից շատերը փոխում են իրենց իմաս-
տը, դրա հետ միաժամանակ ստեղծվում են նոր նշաններ:

Այդ եպոխտում հիերոգլիֆները հաճախ գործ են ածվում
վորպես զարդանկարներ: Հետագայում հիերոգլիֆային գիրը գի-
տության համար դառնում է հնացած մի կարողություն:

Յեգիպտական հիերոգլիֆ գրի վերջին ֆուգորդն են հանդի-
սանում 7 նշաններ, վորոնք յեգիպտական ժողովրդական գրից
անցնում են դատի կոչված ժողովրդի այրուրենի մեջ: Միջին դա-
րերում հիերոգլիֆ գրի հասկացողությունն արդեն միանգամայն
վերանում է:

Գաղափարագիրը իր բնույթով՝ նշանների բարդությամբ և
բազմազանությամբ անմատչելի յեր ժողովրդական լայն մասսա-
ներին: Գրի այդ սխառմը հատուկ էր ստրկատիրական և մասամբ
ֆեոդալական հասարակության համար, ծառայում էր միայն ֆե-
ոդալական և միջ-ֆեոդալական ֆորմացիաների տիրող դասերին,
քուրմերի բազմաթիվ կառույցին, վորի վրա յեր խոշոր չափով

հիմնված հին Յեղիպտոսի պետական վողջ իշխանությունը, իր կառավարիչներին-չինովնիկներին հսկա բանակով: Սակայն հենց այդ կառավարողներին, առևտրական շերտերին, իրենց ազդեցությունը լայն մասսաների վրա տարածելու, արտադրությունը բարձրացնելու համար անհրաժեշտ էր զրուծյան ավելի պարզ, մատչելի մի սխեման, վորովհետև գաղափարագիրը իր բարդության պատճառով արգելակում էր նրանց շահերը: Այդ պատճառով էլ նրանք աշխատում են գաղափարագիրը փոխարինել զրուծյան մի ավելի պարզ սխեմայով:

Հենց այդ պատճառով էլ վանկագրին աստիճանաբար խառնելովում է իսկական ալբուրենական գիրը, վորը սակայն յեղիպտոսյաների մոտ չի զարգանում, այլ մնում է իր սաղմային վիճակում:

Իհնչ էր դրա պատճառը. ինչո՞ւ յեղիպտոսյեք իրենց հնչյունային այդ նշանների կողքին, վորով, ինչպես ասել ենք, նրանք շատ ազատ կերպով, առանց վորևէ դժվարության, առանց ամենևին դիմելու հիերոգլիֆային մյուս բարդ նշաններին, կարող էին արտահայտել ամեն տեսակ միտք, այնուամենայնիվ յեղիպտոսյեք չեն զարգացնում հնչյունային գիրը, այլ ոգտվում էին այդ հիերոգլիֆներին:

Այդ հանգամանքը նախ պիտի բացատրել նրանով, վոր քուրմերի դստը, վորի անխախտ սեփականությունն էր կաղմում այդ գիրը, չէր ցանկանում, վոր դա մասսայականա-ժողովրդականանա, վորպեսզի ժողովրդական լայն մասսաներին պահեն շարունակ խավարի, ստրկության մեջ և ավելի հեշտ միջոցներով շահագործեն նրան. և յերկրորդ՝ գաղափարագիրը հանդիսանում էր մտքերի արագ և կրճատ գրելու համար հարմար միջոց:

Հիերոգլիֆների բոլոր գաղանիքներն իմացողների համար ավելի նպատակահարմար և հեշտ էր վորոշ բառեր նշանակել մի նշանով կամ ամբողջական վանկերով, քան գրել այն առանձին-առանձին տառերով: Հիերոգլիֆները, վորոնք նշանակում էին ամբողջական բառեր կամ վանկեր, համարյա նույն արժեքը ունեին, ինչ ժամանակակից սղագրության նշանները: Հիերոգլիֆությունը արտացոլել է նույնիսկ սովորական ու խառնաշփոթ մեջ: Յերբ մեկը գրում է շատ բարդ, խառը, անհասկանալի դարձվածքներով—ասում են՝ հիերոգլիֆներ և գրել:

Չնայած իր ունեցած բոլոր զօվարություններին, հիերոգլիֆային սխտեմը յեզիպտացիներին մեծ ծառայություն և մատուցել: Հիերոգլիֆները շնորհիվ յեզիպտացիք սովորում էին բառերը բաժանել—անդամահատել բաղկացուցիչ-եղանակաւ մասերի, վորի շնորհիվ նրանք հետագայում հնարավորություն են ստանում իրենց գրավոր ձևերով-պատկերներով արտահայտել արդեն վոչ թե ամբողջական հասկացողություններ, վոչ թե ամբողջ վանկեր, այլ միայն մարդկային խոսքի առանձին ձայները և, հետևաբար, բավականաճախ առանց վորեւե ոժանդակիչ միջոցների: Յեւ իսկապես, վանկային գիրը ժամանակին իր տեղը վերջնականապես դիջում և հնչյունային գրին, վորի մեջ յուրաքանչյուր նկար պատկերում և միայն այն ձայնը, այն տառը, վորով սկսվում և նկարված առարկայի անունը:

Հիերոգլիֆների խորհրդավոր եյությունը բացահայտելու փառքն ու պատիվը պատկանում և ֆրանսիացի տաղանդավոր գիտնական-ֆիլոլոգ Ժան Ֆրանսուա Շամպոլլիոնին, վորը ճիշտ կերպով վորոշեց յեզիպտական գրի բարդ սկզբունքները: Նա յեհանդիսանում յեզիպտաբանության ստեղծողը: Նա գրել և նմանապես և յեզիպտական լեզվի առաջին քերականությունը, վորը մինչև այժմ էլ չի կորցրել իր նշանակությունը:

1799 թվին, յերբ Նապոլիոն Բոնապարտի առաջնորդությամբ ֆրանսիական զորքն իջնում և յեզիպտական տերիտորիան, Ռոզետտա քաղաքի մոտ (Յեզիպտոսի հյուսիսային ծայրամասում) խրամատներ փորելիս գտնում են քարե մի հսկա սալ՝ հունարեն և յեզիպտերեն արձանագրություններով:

Այդ հանգամանքը չափազանց ուրախացնում և բոլոր գիտնականներին, վորոնք կարծում էին, թե դա պատկերագիր և, վորի յուրաքանչյուր իրաւը նշանակված պիտի լինի առանձին նկարով և, հետևապես, բավական և համեմատել հունական և յեզիպտական գրերը, վորպեսզի նրանց առաջ բացվի նշանագրերի ամբողջ գաղտնիքը: Սակայն նրանք խորապես հիասթափվում են, յերբ համեմատելով յերկու արձանագրությունների բառերը և գրերը, վոչ մի գրական հետևանքի չեն հասնում:

Շամպոլլիոնը հիերոգլիֆները բացահայտելու զործն սկսում և Ռոզետտյան արձանագրության հատուկ անուններից: Այստեղ նրա ուշադրությունը գրավում և այն, վոր յեզիպտական վորոշ

նշաններ գրված են առանձին շրջանակների մեջ: Նա յենթադրում է, թե դրանք փարավոնների անուններ պիտի լինեն:

Ահա այդ շրջանակներին համապատասխան հունարենն արձանագրության մեջ, նույն տեղում, շրջանակի մեջ նա գտավ Պտղեմիոս անունը, այն փարավոնի, վորի պատվին յեզիպտական քուրմերը կազմել էին տեքստեր՝ յեզիպտական և հունարեն լեզուներով:

Պտղեմիոսի գրության հունական ձևն էր «Պտղմենս»: Անհրաժեշտ էր այդ անունը գտնել հիերոգլիֆներով գրած յեզիպտական տեքստի մեջ, վորը և հաջողվում է Շամպոլիոնին:

Նկ. 11.

Շամպոլիոնը ընդունում է, վոր այդ նշանները տառեր են, բայց դա միայն յենթադրություն էր, վոր կարիք էր զգում ապացուցման:

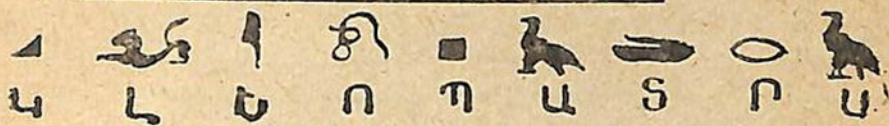
Հետագա համեմատությունների ընթացքում առաջ են գալիս վորոշ դժվարություններ: «Ե» հնչյունի համարժեք նշանը Շամպոլիոնը չէր գտնում հիերոգլիֆների այդ խմբի մեջ:

Անհրաժեշտ էր գտնել ուրիշ ապացույցներ: Այդ գործում նրան ոգնում է հետևյալ բարեհաջող դեպքը:

1815 թվին, Ռոզետյան արձանագրությունը հայտարարելուց 16 տարի հետո, Յեզիպտոսի հարավում գտնվող Ֆելե կղզում, ուր, բացի Պտղեմիոս անունից կար նաև Կլեոպատրայի անունը:

Այստեղ ևս այդ անունները շրջանակի մեջ էին: Համեմատական հիերոգլիֆ բնագրի հետ, Շամպոլիոնը վերջնականապես համոզվեց, վոր այդ գրերը տառեր են:

Պտղեմիոս անվան մեջ «Ա»-ն բացակայում էր, բայց դրա փոխարեն Կլեոպատրա անվան մեջ հանդիպում են իրար նման յերկու նշաններ—բառի միջին և վերջին մասում յերկու արժիվ, վորոնք հավանաբար համապատասխանում են «Ա» տառին:

Նկ. 12.

Ինչ վերաբերում է Կլեոպատրա անվան հիերոգլիֆ գրության համապատասխան տառերին—նմանողությունը այստեղ կատարյալ էր: Հիերոգլիֆ նշանները միանգամայն համընկնում էին հունական բնագրում յեղած տառերին:

Շամպոլլիոնը այսպիսով իր տրամադրության տակ ուներ տասնևմեկ տառ—

Պ, Տ, Ո, Լ, Մ, Ե, Ա, Կ, Ա, Տ, Ր:

Այս յեղանակով յեզիպտական այբուբենի ընթերցանության բաղիսը գտնվում է: Կոպտերեն կոչված լեզվին տիրապետելու և սրամիտ կոմբինացիաների շնորհիվ, 1822 թվին Շամպոլլիոնին հաջողվում է գտնել յեզիպտական արձանագրությունների ամբողջ գաղտնիքը:

Ֆ. Շամպոլլիոնի մահից հետո նրա ձեռնարկությունը շտապեց գերմանացի գիտնական Բ. Լեպսիուսը, վորը վերջնականապես վորոշեց կարևորագույն հիերոգլիֆների ընթերցումը:

Ռուսաստանում յեզիպտաբանության հիմնադիրներ հանդիսացան Վ. Ս. Գոլենիշչեվը, Ո. Լեմմը և Բ. Ա. Տուրաջևը:

Սեպագրեր

Յերբ Յեզիպտոսում զարգանում էր գաղափարագրային սիստեմը, Յեզիպտոսի հարևան մի ուրիշ յերկրում՝ Տիգրիս և Յեփրատ գետերի մեջ ընկած ընդարձակ դաշտավայրի հին բնակիչները՝ տեղադրացիները և սուսերները գեո շատ հին ժամանակներից հասել էին կուրտուրական զարգացման բարձր աստիճանի: Նրանց հայտնի յեր գիրը: Սկզբում սրանք էլ յեզիպտացիների նման գրում էին պատկերագրով, բայց վորովհետև գրում էին չթըրծած կավե տախտակների-աղյուսների վրա, յեղեգից պատրաս-

տած սրածայր ձողիկներով, ուստի և պատկերները պարզ չեյին դուրս գալիս և հետզհետե դժերի կամ սեպերի ձև եյին ստանում:

Դա ամենաբարդ, խառն և անհարմար սխառեմներից մեկն էր, վերից յերբեիցե ողտվել և մարդկությունը իր մաքերն արտահայտելու համար:

Այդ գերը իր սկիզբն և առնում հարավային միջագետքում ստաններնրից, ուր սկզբում կրում էր գաղափարազրի բնույթ: Այստեղից այս գերը տարածվում է ամբողջ Ասիա:

Սրածայր ձողիկներով կավե աղյուսների վրա փորում եյին վերեից մի քիչ հաստ, իսկ ներքեից բարակ, նեղի նման սուր անօք ունեցող նշաններ (▽) զանազան դերքերով, վերից և ստացվել է բեռագիր կամ սեպագիր անունը:

Սեպագիր անունը ավելի ճիշտ կլինի տալ այդ գրի հետագա շրջանի համար, փորովհետև հնագույն արձանագրությունների մեջ պահպանված այդ գրի նախնական ձևը մեծ մասամբ կրում է նկարազրի բնույթ: Գրային նյութի փոփոխմամբ այդ նշանները աստիճանական զարգացման հետևանքով ստանում են ավելի կտրացած, կապակցված ձև, ընդունում են իրենց վերջնական տեսքը (սեպաձև), տեղափոխված տարբեր դիրքով և կոմբինացիաներով:

Սեպագիր գաղափարազրերը ժամանակին փոխարինվում են վանկային սխառեմով: Այսպիսով, սեպագիրը ներկայացնում է մի քանի հարյուր նշաններից կազմված վանկագիր, վերից ավելի գործածական են մոտ 300-ը: Այդ թվից 50-ից ավելին գաղափարազր էր, մոտ 100-ը ծառայում էր պարզ վանկերի և 130-ը՝ բարդ վանկերի համար:

𐎶 𐎶 = "բազա" << = ԹԿԳԿԼՈՐ. 𐎶 = ՅԵՐԿՈՐ.

𐎶 = ՁՈՐ, ԳԵՅ ԳԱՍ ԾՈՎ = ԿՐՏԱԶԱՅՏՈՐՍ ԵՅՈՒ ԿՍԲՈՂԳԱԿԱՍ

ԵՄԵՐ. ԽՍԿ 𐎶 = Ա. — 𐎶 = ՆԱ. 𐎶 = ԲԱ

ԿՐՏԱԶԱՅՏՈՐՍ ԵՅՈՒ ԿԱԿԵՐ

Նկ. 13.

Սեպագրերի կատարելագործման և հնչյունական սխառմի տատիճանին հասցնելու պատիվը պատկանում է պարսիկներին: VI դարում, մեր թվականությունից առաջ, պարսիկները նվաճում են Բաբելոնը: Նրանք բաբելական կուլտուրայի շատ տարրերի հետ միասին փոխ առան և սեպագրերը, վորոնցից ընտրելով մոտ 40 նշան, այն վեր են ածում այբբենականի: Բաբելական գրի չորս հիմնական նշաններից (𐎠𐎡𐎢𐎣) պարսիկները վերցնում են միայն յերկուսը՝ սեպ և անկյուն (𐎠𐎡) և գործածելով դրանք տարբեր թվով ու կարգով, տալիս են նրանց տառային նշանակություն:

Պարսկական սեպագիր այբուբենը կազմված էր 36 համակցությունից: Այդ տառային համակցություններից բացի, պարսիկները գործ եյին ածում նաև հետևյալ նշանները.— մարդկանց անունների առաջ՝ 𐎧, աստվածների անվան առաջ՝ 𐎨, քա-

ղաքների՝ 𐎩, յերկրների անվան առաջ՝ 𐎪

և, վերջապես, 𐎫 նշանը՝ մի բառը մյուսից բաժանելու համար:

Սեպագրերի բացահայտումը տեղի ունեցավ բավական ուշ ժամանակներում:

Առաջին տեղեկությունները «բեհններից» կազմված գրության մասին հաղորդում է իտալացի վաճառական Պիետրո-Դեկլավալլան, վորը 17-րդ դարում այցելում է Մերձավոր Արևելք:

Առևտրական նպատակներով նա գնում է Պարսկաստան, ճանապարհորդում այդ յերկրի հարավային կողմը՝ Պերսիդա: Այստեղ նա պատահամար ընկնում է հին Պարսկաստանի մի քաղաքի մեծ ափերակները, վորը, ավանդության համաձայն, Պերսեպոլն էր— Աքեմենյան և Սասանյան հին պարսկական թագավորների մայրաքաղաքը, ուր նա տեսնում է սեպածեպ այդ արձանագրությունները, տեղն ու տեղը ծանոթանում դրանց, «սեպագիր» անունն էլ ինքն է տալիս, յեկնելով նշանների արտաքին ձևերից:

Հետաքրքրությունից զրդված՝ Պիետրո-Դեկլավալլան պատճենահանում է այդ արձանագրություններից մի քանիսը և իր հետ տանում Յեվրոպա:

Այդ արձանագրությունները մեծ զարմանք եյին պատճառում գիտնականներին, վորոնք սակայն չեյին կարողանում բա-

ցահայտել դրանց միտքը, մանավանդ վոր այդ պատճենները ճշգրիտ չեյին:

18-րդ դարում (1765 թվին), այդ ժամանակի խոշոր գիտնականներից մեկը՝ Կարստեն Նիբուրը այցելում և Պերսեպոլիս, ծանոթանում այդ արձանագրություններին, նույնությամբ հանում դրանց պատճենները և խնամքով փոխադրում Յեվրոպա:

Յերկար ուսումնասիրություններից հետո գիտնականները յերևան բերին այն հանգամանքը, վոր այդ արձանագրությունները գրված են յերեք լեզվով, դասավորված յերեք արդացներով գրված սեպագրական նշանների տարբեր սխեմանով:

Առաջին արդացը կազմված էր ամենից քիչ սեպագրական նշաններից (30), յերկրորդ արդացը կազմված էր 100 տարբեր նշաններից, իսկ յերրորդը՝ մի քանի հարյուր տարբեր նշաններից: Ուսումնասիրողները գալիս են այն յեզրակացության, թե առաջին արդացը հավանաբար գրված և այբուբենական գրությամբ, յերկրորդը՝ վանկային, իսկ յերրորդը՝ ամբողջական իմաստ արտահայտող գաղափարագրերով:

Այնուհետև, յերկար գիտողություններից հետո, ուսումնասիրողները առաջին արդացի մեջ գտան սեպագրական նշանների մեջ մեկը, վորը թեք սեպագիր դերքով էր, գրված բոլորովին տարբեր տեղերում: Յենթադրվեց, թե այդ թեք սեպագիր նշանը վոչ այլ ինչ է, յեթե վոչ բառերը միմյանցից անջատելու նշան: Այսպիսով, կարելի յեղավ վորոշել, թե վորևե բառ վերտեղից է սկսվում և վորտեղ վերջանում: Սակայն յերկար ժամանակ գիտնականները չեյին կարողանում վորոշել այդ գրերի իմաստը:

Սեպագրությունը բացահայտելու առաջին փորձը տեղի ունեցավ 19-րդ դարի սկզբին, մի համեստ ուսուցչի՝ Ֆրիդրիխ Գրոտեֆենդի (գերմանացի) ձեռքով:

Գրոտեֆենդը 1802 թվին գիտելով պարսից Աքեմենյան արքաների հուշարձանները, նկատեց, վոր մի քանի նշանների խումբը հաճախակի կրկնվում է բոլոր արձանագրությունների մեջ, վորոնցով և սովորաբար սկսվում էյին այդ արձանագրությունները: Նա գալիս է այն յեզրակացության, վոր այդ բառերը նշանակում են «արքա պարսից» կամ նման մի բան: Այստեղից դժվար չէր հետևություն անել, վոր «արքա պարսից» բառերից առաջ գրված բառը անուն է, որ, «Դարեհ արքա պարսից»:

Գրոտեֆենդը ծանոթանալով պարսից թագավորների անուններին՝ Կյուբուս, Դարեհ, Քսերքսես, Արտաքսերքս և այլն, կարողացավ այդ արձանագրությունների մեջ գտնել Դարեհի և Քսերքսեսի անունները։ Համեմատելով այդ անունները արձանագրությունների մեջ յեղած սեպագրերի հետ՝ նա տեսավ, վոր «Դարեհ» անվան պարսկական ամենահին ձևը—Դաուրվուշ, իր տառերի քանակի կողմից միանգամայն հարմարվում է արձանագրությունների մեջ հաճախակի կրկնվող սեպագրերի մի խմբին։

Նկ. 14.

Այսպիսով, Գրոտեֆենդը իր տրամադրության տակ ուներ արդեն յոթ տառ։

Արձանագրությունների մի այլ տեղում նա նկատեց արդեն իրեն ծանոթ նշաններ-տառեր։

Նկ. 15.

Պակասում էր միայն առաջին տառը. դժվար էր յենթադրել, վոր պակասող տառը «Կ»-ն է, վոր լրացնելիս ստացվում է Կշիարշա, վոր է Քսերքսես անունը։

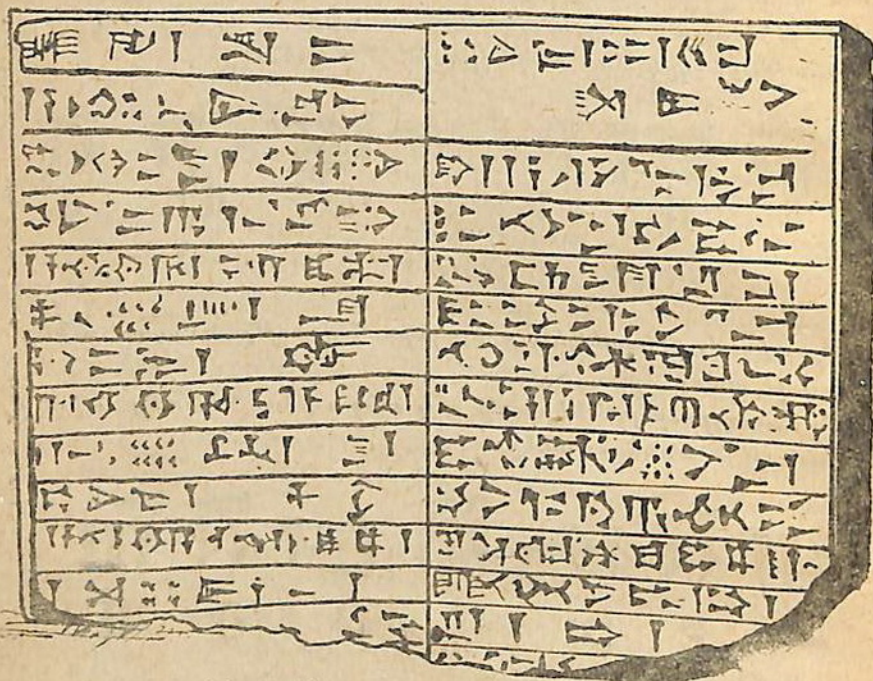
Գրոտեֆենդին հաջողվում է գտնել ուրիշ տառեր ևս, վորը և հաստատում է նրա նախնական յենթադրությունը, թե թագավորների անուններին հաջորդող բառերը նրանց տիտղոսներն են։

Այսպիսով, սեպագրերի ընթերցման բանալին գտնված էր։

Գրոտեֆենդից հետո սեպագրերի ուսումնասիրության գործը շարունակեցին ուրիշ շատ գիտնականներ։

Դրանցից մեկին՝ անգլիացի սպա Բոուլինսոնին հաջողվեց

Հարգալ բարեկոյնյան սեպագրության յերրորդ արդացը: Բոուլին-
սոնը ծառայության մեջ եր գտնվում պարսից բանակում: Նա լավ
ծանոթանում է Պարսկաստանին և Բեհիսթունի կամ Բիստեթունի
շրջանում գտնում է մեծ տաքածություն բռնող ամենամեծ սեպա-
գիր արձանագրություններից մեկը:

Նկ. 16. Սեպագիր արձանագրություն.

Դա պարսից Դարեհ արքայի արձանագրությունն էր, վոր
Պարսկաստանի խոտվություններին վերջ տալուց հետո, իր պետու-
թյան կենտրոնական մասում, մի քանի տասնյակ սաժեն բար-
ձրություն ունեցող մի հսկա ժայռի վրա քանդակել և տալիս
400 տողից կազմված յերեքլեզվյան մի արձանագրություն:

Այս արձանագրության առաջին արդացը, ինչպես տեսանք,
բացահայտից Դրոսեֆենդի կողմից: Մնում էր յերկրորդ և յեր-

Յերկրորդ արդացի արձանագրության ուսումնասիրման հիմ-

ըը դրվեց միայն մեր ժամանակներում, այդ ուսումնասիրութեան գլխավոր վաստակը պատկանում է խորհրդային մեծ գիտնական տիտղեմիկոս Ն. Յա. Մառին:

Պարզվեց, վոր յերկրորդ արդացի արձանագրությունները դրված են հարեթական լեզվով, վորը ազգակից եր կովկասյան մի քանի լեզուներէ:

Բիհիսթունյան արձանագրության առկայութեան շնորհիվ հնարավոր յեղավ բացահայտել յերրորդ արդացի արձանագրությունները: Կատարված մի շարք ուսումնասիրություններից պարզվում է, վոր սեպագրութեան այդ մասի լեզուն պետք է լինի սեմական սխտեմի լեզու, վորով մի ժամանակ խոսել են հին հրեաները, վորով խոսում են արաբները, Հարեշտանի մի քանի ցեղեր և ասորիները:

Հայտնի յե, վոր սեպածե գրերի գործածությունը բարեկաշխներէց անցնում է ասորեստանցիներին, այնպես վոր Բաբելոնի և Ասորեստանի արձանագրությունները միմյանց շատ մոտ են:

Սեմական գրի (հրեական, արաբական և ուրիշներ) առանձնահատկությունն այն էր, վոր ձայնավոր տառեր չուներ, մինչդեռ բաբելոնյան սեպագրութեան մեջ ձայնավորների համար նշանադրեր գործ եյին ածվում: Այդ հանգամանքը ճիշտ կերպով հաստատեց իռլանդացի գիտնական Խինկստը, վորը Բոուլինսոնի հետ միասին, բաբելոնյան սեպագրութեան ընթերցման գործը հիմնականում լրիվ կերպով ավարտեց:

Միայն 1857 թվին, յերկաջ տարիների համառ աշխատանքից հետո, հնարավոր յեղավ բաբելոնյան և ասորեստանյան սեպագրությունների ընթերցման գործը ավարտված համարել:

Այդ տեղի ունեցավ այն ժամանակ, յերբ նոր գտնված մի սեպագիր արձանագրութեան չորս պատճենները ուղարկվեցին սեպագրերի վերլուծութեամբ զբաղվող չորս գիտնականների, վորոնք իրարից անկախ, սեպագրութեան մեկնաբանութեան խընդրում հասնում են միատեսակ հետեանքի:

Բաբելոնյան գրութեան սխտեմի վերջնական սահմանումը կատարվում է գիտնական Ուպերտի կողմից, վորը հանդիսանում է հին ասորա-բաբելական քերականութեան ստեղծողը:

Ասորա-բաբելական սեմական լեզվի ուսումնասիրությունը վերջնականապես կատարեց նշանավոր գիտնական Ֆր. Դելիշը

(գերմանացի), վորը կազմում է այդ լեզվի քերականությունը և բառարանը:

Ռուսաստանում ասորաբանությամբ զբաղվում էյին Վ. Ս. Գոլենիշչևիլը, Մ. Վ. Նիկոլսկին, Ա. Կադեմիկոս Ն. Յա. Մառը:

Այս գիտնականները բավական մեծ աշխատանք կատարեցին խալդական սեպագրության ուսումնասիրության համար:

Արձանագրությունների վերջին բացահայտումը կատարվեց 1915 թվին, չեխ գիտնական Հրոգնու շնորհիվ: Դրանք հեթիթական արձանագրություններ էյին, գրված բաբելոնյան սեպագրով, վոր և հաջողվում է Հրոգնուն վերջին տարիներում կարդալ—բացահայտել հեթիթական այդ հիերոգլիֆները:

Միջերկրական ծովի հյուսիս-արևելյան ծայրամասում՝ Բաս-Շամրա («Բողաղ քոյ») կոչված վայրում 1929 թվին ֆրանսիացիները հայտարարեցին կավե աղյուսների մի արևիլ: Այդ աղյուսները գրված էյին այբուբենի բնույթ ունեցող յուրահատուկ սեպագրերով:

Պարզվեց, վոր այդ գրությունը մոտավորապես 30 տարբեր նշաններից կազմված մի այբուբեն է, վոր ստեղծվել է այդտեղ մինչ մեր թվականության յերկրորդ հազարամյակի կեսերը, բաբելական սեպագրության հիման վրա: Բողաղ-քոյում գտնված տեքստերը գրված էյին հրեական և փյունիկյան լեզուներին շատ մոտ՝ սեմական լեզվով, վորը և յենթադրվում է նախատիպը յեվրոպական այբուբեններին:

Հնագիտական վիթխարի պեղումներ կատարեց գերմանացի նշանավոր հետազոտող Հերցֆելդը, վորին հաջովեց Պերսեպոլում 1933 թվին հայտարարել թանգարժեք մի արևիլ:

3. ՀՆՁՅՈՒՆԱԿԱՆ ԱՅԲՈՒԲԵՆԻ ՄԱՍԻՆ

Դրի զարգացման նախնական աստիճանը, ասացինք, հանդիսանում է պատկերագրերը, յերբ մտքերի արտահայտման համար մարդու մոտ կազմվում է պայմանական նշանների, պատկերումների մի ամբողջ շարք:

Սակայն պատկերագրով դժվար էր արտահայտել ամեն տեսակ միտք, դրա յուրացման և մտքերի արտահայտման համար յուրաքանչյուր դեպքում ահագին ժամանակ էր պահանջվում:

Գրութեան այդ սխառմը կազմում եր թվով շատ սահմանափակ մարդկանց սեփականութիւնը (բացառապէս քուլմներ), մի հանդամանք, վոր խոշոր չափով արդեւակում եր ժողովրդական լայն մասսաների մտավոր զարգացման, առաջադիմութեան և արտադրութեան բարձրացման գործը: Դրա համար եւ պատկերաբար առտիճանական զարգացման—կրճատումների, պարզեցման շնորհիվ վեր և ածվում առանձին-առանձին հնչյունների՝ տառերի: Այսպէս որինակ՝ յեթե վորեւ մի բառ արտահայտւում եր այս կամ այն նկարով—նշանով, ապա ժամանակի ընթացքում, յերկար գործածութիւնից հետո, յերբ ձայնը և պատկերը դառնում են իրար հափստարարոր, առարկան պատկերող նշանը սկսում և արտահայտել վոչ թե առարկայի գաղափարը, այլ այն արտահայտող ձայնի նշանը—հնչյունական կոմպլեքսը:

Ասենք՝ վորեւից երափիկ մի նշան արտահայտում և «մարդ» կամ «ձեռք» հասկացութիւնը, և, բացի այդ իմաստից, սկզբում դա վոչ մի այլ բան չի նշանակում: Վորովհետեւ այդ նշանը կարգացվում և շարունակ «մարդ» կամ «ձեռք», ապա վերջիվերջո դա կակսի արտահայտել վոչ թե մարդու կամ ձեռքի անունը—գաղափարը, այլ այն հնչյունները, վորոնք կազմում են այդ անունը: Այստեղից հնարավորութիւն և ստացվում այդ նշանը գործածել նույն ձայնները պարունակող յուրաքանչյուր բառի հնչյունական պատկերացման համար:

Այսպիսով, հասնում և գրի պատմութեան այն շրջանը, վորը միանգամայն նմանվում և բանավոր խոսքի զարգացման վերջին շրջանին:

Սկզբում յուրաքանչյուր բառի, յուրաքանչյուր հասկացութեան համար պետք և լինել առանձին նկար, վորի համար եւ վերջիններիս քանակը չափազանց շատ եր: Հետագայում, յերբ մարդիկ սովորում են բառերը բաժանել հիմնական հնչյունական մասերի, նրանք մտածում են նկարներով արտահայտել վոչ միայն ամբողջական հասկացութիւններ, այլ միայն առանձին վանկեր, առանձին հնչյուններ: Այսպիսով, յուրաքանչյուր բառն արտահայտվում եր արդեն վոչ թե մի նկարով, այլ մի քանի նկարների միացումով: Դրա հետ միաժամանակ, հարմարութեան համար նկարներն առտիճանաբար յենթարկվում են փոփոխման, պարզեցման և, վերջապէս, փոխվում այն առտիճան, վոր վեր են

ածվում իսկական տառերի, վորոնց նայելիս, առաջին հայացքից դժվար է գտնել նախնական ձևերի հետ ունեցած հեռավոր նմանությունը: Ժամանակակից տառային այբուբենը հանդիսանում է միայն զրի զարգացման աստիճանական ձևակերպումը, կատարելագործված, պարզ, հասկանալի մի ձև, յերբ մտքերի հաղորդման համար նշանակվում են արդեն վոչ թե մտածողության առարկաները—նկար կամ գաղափարագիր, այլ խոսքի առանձին հնչյունները—առանձին տառերը: Տառային այբուբենը ներկայացնում է գրավոր խոսքի վերջին, բարձրագույն ձևը:

Այբուբենի դրուար սովորաբար վերագրում են փյունիկեցիներին, վոր այնքան էլ ճիշտ չէ. վերջիններիս խոշոր ծառայությունը գիտական աշխարհի առաջ կայանում է միայն նրանում, վոր նրանք, վորպես առևտրական գործունյա ժողովուրդ, իրենց առևտրական նպատակների համար, ուրիշներից ժառանգություն ստացած գիրն ավելի պարզեցնում, կատարելագործում են և փոխանցում այն իրենց հետ առևտուր անող մյուս ժողովուրդներին:

Կարծիք կա, վոր տառային այբուբենն ստեղծել են հրեաները, Յեզիպոստում յեղած ժամանակ: Շնիցլերն իր «Иллюстрированная всеобщая история письмен» գրքում արտաքին կամ պատմական և ներքին՝ այբուբենի հատկություններից բխած ապացույցներով, հրեաներին և վերագրում տառային այբուբենի ստեղծման առաջնության պատիվը:

Ընդհանրապես պիտի ասել, վոր թե լեզվի առաջացման և թե այբուբենի ստեղծման ուղղությամբ տարվող գիտական աշխատանքների—հետազոտությունների մեծ մասը մինչ այժմ յիդել է միակողմանի, միտումավոր:

Մինչև այժմ տարվող հետազոտությունները՝ գտնել այբուբենն ստեղծող ժողովրդին,—չի լուծել առաջադրված պրոբլեմը: Ընդ այնպես, ինչպես մարդկային ցեղը կարող եր առաջ գալ միաժամանակ յերկրագնդի տարբեր մասերում (վորը և միակ, հավանական ճշմարտությունն է), վորտեղ նրա առաջացման համար կային անհրաժեշտ նախադրյալներ և այդ առաջ յեկած ցեղերը իրենց մտածողության զարգացման վորոշ աստիճանի վրա ստեղծում են իրենց առանձին-առանձին լեզուները,

այնպես ել գերը տարբեր ժողովուրդների մոտ կարող եր առաջ գալ միաժամանակ կամ ժամանակի վերոջ տարբերումներով:

Վերևում ասացինք, վոր յեզիպտացիներին հաջողվում է պատկերագրին և վանկագրին ղուզընթաց հնչյունական այբու-
րենի հիմքը գնել: Ստեղծվում է 24 նշանից բաղկացած մի այ-
բուրեն, վորով հնարավոր եր հեշտությամբ արտահայտել յուրա-
քանչյուր բառ: Սակայն այդ հնչյունային գիրը մինչև վերջ չի
տարվում. դրա կողքին պահպանվում է մեծ մասամբ գործադրման
մեջ և լինում գաղափարագիրը: Իսկական այբուրենային գիր
ստեղծելու հետագա քայլը անում են Յեզիպտոսը նվաճող հյուբ-
սոսները:

Ըստ յեզիպտացի պատմաբան Մանեթոնի (ասլում եր մեր
թվականությունից մոտ 300 տարի առաջ), XIV դինաստիայի
փարավոնների ժամանակ, արևելքից Յեզիպտոս են ներխուժում
անհայտ մարդիկ, վորոնք իրենց անվանում էին «հյուբսոս»,
այսինքն՝ «հովիվների թագավորներ»: Յեզիպտոսը տասնյակ տա-
րիներ մնում է հյուբսոսների տիրապետության տակ:

Հյուբսոսները սովորելով յեզիպտական գրերը, բազմաթիվ
նկար-նշանագրերից ընտրում են մոտ յերկու տասնյակ և դրանք
դարձնում տառեր:

(Հյուբսոսները հավանաբար արևելյան սեմիտներ էին, վո-
րոնք իրենց ընտանիքներով Գաղթել էին Նեղոսի հովիտը):

Հյուբսոսները յեզիպտացիներին ծանոթացնում են ձիու ող-
տադործմանը և զինվորական տեխնիկայի մի շարք նվաճումե-
րին:

Սակայն, ինչպես ասացինք, փյունիկեցիներին եր պատ-
կանում յեզիպտական հասարակության այդ մեծ հայտարերումը
մինչև վերջ հասցնելու և տարբեր ժողովուրդների մեջ տարածելու
պատիվը:

Փյունիկեցիների պատմական ծառայությունը կայանում է
նրանում, վոր նրանք յեզիպտական գրերից ընդորինակում, վերց-
նում են ավելի պարզ և հարմար մասը, ձայնական նշանները,
ուղտադործում հյուբսոսների ձեռք բերած հաջողությունները,
կազմում իրենց այբուրենը և փոխանցում այն իրենց հետ առե-
տուր անող շատ ժողովուրդների:

Հնչյունային պարզ այբուրենի առաջացման հարցը, դրա

անհրաժեշտությունը, վոր պայմանավորված եր փյունիկյան հասարակության բնույթով, հանդես ե գալիս միաժամանակ Փյունիկիայի զանազան կետերում: Փյունիկյան ստրկատիրական հասարակությունը՝ արևմտեղատիան ստրուկների դեմ ունեցած պայքարի մեջ կարող եր հենվել միայն բնակչության ազատ մասսայի վրա: Ուստի և այդ հասարակությանը ձեռնտու չեր բաժանել իրեն ժողովրդական ընդարձակ մասսայից, ստեղծել մի կուլտուրա, վոր անհասկանալի լինի բնակչության այդ մասին:

Ընդհակառակը, նա շահագրգռված եր սիրաշահել, ներգրավել բնակչության շարքային ազատ մասսան աշխատանքի մեջ, վորի համար և անհրաժեշտ եր ստեղծել ժողովրդին հասկանալի և հեշտությամբ յուրացվող գիր:

Մյուս կողմից փյունիկյան ծովադնացիների հասարակությունն ինքն անձամբ չեր մասնակցում իր առևտրական հարաբերություններին, դրա համար ել նա կարիք եր զգում գրագետ, գործունյա, ճարպիկ առևտրական գործակալների, վորոնք կարողանային ներկայացնել իրենց առևտրական գործողությունների համար համապատասխան արդարացուցիչ փաստաթղթեր, գործածել առևտրական գրքեր և այլն: Առևտրական այդպիսի հաշիվների, բարդ ոպերացիաների համար հիերոգլիֆային սխեմանք մեծ դժվարություններ եր ներկայացնում: Դժվար և անհնար եր դրանք կարձ ժամանակում սովորելը, դրանցով առևտրական բաղմապիսի հաշիվներ ներկայացնելը, վորի համար անհազին ժամանակ եր պահանջվում:

Դրա համար ել սոցիալական պահանջ և զգացվում ստեղծել ամենից պարզ և հեշտ գիրը:

Փյունիկեցիք յեղիպտական այդ գրային նշանները յենթարկում են կարևոր փոփոխությունների, հարմարեցնում իրենց գործնական պահանջներին: Այնպես վոր փյունիկյան այբուբենը շատ պարզ և հեշտ եր թե հիշելու և թե գրելու համար, մի գլխաւոր հանգամանք, վորը ապահովում եր այդ գրի արագ և լայն տարածման:

Փյունիկեցիք, վորոնք առևտուր եյին անում Միջերկրականի ամբողջ ծովափնյա յերկրների հետ, այդ ժողովուրդներին սովորեցնում են և իրենց գիրը:

Յուրաքանչյուր ժողովուրդ վերցնելով այդ այբուբենը,

յինթարկում և այն վորոշ ձևափոխության, հարմարեցնելով իր լեզվի առանձնահատկություններին: Փյունիկյան գիրը հսկայական ազդեցություն և ունեցել շրջապատի ժողովուրդների վրա:

Վոմանք ընդունում են, թե տառային այբուբենը—գա սեմացիների ստեղծագործությունն և, ուրիշները, ընդհակառակը, վերագրում են այն եգեյական քաղաքակրթությանը: Ըստ Դյուստոյի՝ թե հույները և թե փյունիկեցիք իրենց այբուբենը ստացել են եգեյացիներից: Փյունիկյան այբուբենը մեծ ազդեցություն և ունեցել հունականի վրա, վորը և պարզ կերպով յերևում և հունական տառերի անուններից. այնպես վոր այդ ազդեցությունը անվիճելի փաստ և:

Հույները թանգարժեք հավելում մտքին այդ այբուբենի մեջ. նրանք ավելացրին ձայնավոր հնչյունները, վորոնք Հկային փյունիկյան այբուբենի մեջ և գրելու սխտեմը փոխեցին ձախից աջ:

Այսպես առաջ և դալիս հունարեն այբուբենի առաջին տառը՝ «ալֆա»—փյունիկյան արևմտասեմական «խալեֆի» փոխարեն (վոր նշանակում և յեզ), «բեթա»—«բետ» կամ «բեյթի» փոխարեն (տուն): Առաջին յերկու տառերի անուններից կազմվում և «ալֆարետ»—այբուբեն բառը:

Հունարեն տառերի մյուս բոլոր անունները կատարելապես կարելի յե բացատրել փյունիկյան, արևմտասեմական լեզուների արմատների հիման վրա:

Փյունիկեցիների և արևմտասեմական ժողովուրդների յուրաքանչյուր տառն ուներ իր առանձին անունը, վորը արտահայտում եր մի առանձին հասկացություն, որինակ՝ aleph—նշանակում և յեզ, beth—տուն, gimel—լուծ, daelth—զուռ և այլն: Հույների մոտ գոյություն ունեն տառերի նույն անունները, վորոնք սակայն հունեն վոչ մի ունալ նշանակություն, այլ ուղղակի հանդիսանում են պայմանական նշաններ:

Հունական այբուբենը հավանաբար կատարելագործման և յինթարկվել հոների կողմից, տարածվելով ամբողջ Հունաստանում, վորտեղից և մեր դարագլխի սկզբներում, հույների և հոմալեցիների շնորհիվ ընդգրկում և ամբողջ Յեվրոպան:

Հունական այբուբենից առաջանում են՝ լատիններենը, հունականներենը, այդ այբուբենը որինակ և հանդիսանում գոթերի

այբուբենի առաջացման համար, վոր կազմվում է Վուլֆիլի կողմից և սլավոնականը՝ Կիրիլ և Մեֆոդիի կողմից—9-րդ դարում, վորի վրա ավելացվում են հետևյալ տառերը՝ Ջ, Կ, Ո, Ս:

Լատինական այբուբենի ձևով են առաջանում հին գերմաներենը, հին անգլերենը և հին իռլանդերենը:

Լատինականի հիման վրա ստեղծվում են լեհերի և չեխերի այբուբենները:

Սերբերը, բուլղարները ոգտվում են ուսուսական ձևափոխված այբուբենից:

Սրեկլքում այբուբենի գլխավոր տարածողները հանդիսացան արամեացիք կամ սիրիացիք, վորոնց գրից և սկիզբը առնում ասորական ժողովուրդների գրերի մեծագույն մասը:

Արամեական այբուբենը անցնելով Առաջավոր Ասիա, ամենից առաջ հաստատվում է Իրանական բարձրավանդակի վրա, սեպագրեր գործածող ժողովուրդների մեջ, ուր վորոշ փոփոխությունների յենթարկվելուց հետո, վեր և անվում պեհլավական գրի, դուրս մղում սեպագրերը և յերկար ժամանակ գործածության մեջ մնում այդտեղ:

Սարանյան դինաստիայի անկումից հետո այդ գիրը հետզհետե դուրս է գալիս գործածությունից և իր տեղը զիջում արաբական այբուբենին: Պեհլիերեն այբուբենից և սկիզբը առնում գենդական գիրը, վորով զբաղված է «Ձենդ-ավեստան»:

Արամեական գիրը արագ կերպով տարածվում է հակայական յտարածության վրա, հասնելով մինչև Հնդկաստան:

Հունա-արամեական գրից են սկիզբը առնում նաև հայերեն և վրացերեն այբուբենները: Այբուբենի տառային անունները՝ aleph, beth, gimel, daleth և այլն (այբ, բեն, գիմ, դա և այլն), ըստ գիտնականների յեզրակացությունների՝ հետագա ժամանակների արդյունք են: Տառերի այդ անունները մտածվել, հնարվել են, վորպեսդի ավելի հեշտ լինի դրանց հիշելը, յուրացումը:

Այբուբենը մի ժողովրդից անցնելով մյուսին՝ յենթարկվում է զանազան փոփոխությունների, յուր տառերի տեսքով և նշանակությամբ ավելի ու ավելի հեռանում իր սկզբնական ձևից և, այսպիսով, ժամանակին վերածվում ինքնուրույն տիպի մի ամբողջ շարք այբուբենների: Այդ աստիճանական զարգացման, որոհման պատմական պրոցեսը հեշտ է նկատել, յեթե գոյու-

թյուն ունեցած և այժմ գոյություն ունեցող բոլոր այրուբննները հաջորդականությամբ շարենք իրար կողք-կողքի:

Այդ ժամանակ ակնհայտ է դառնում այրուբննի զարգացման պարզ պատկերը, վորը վկայում է այն, թե գոյություն ունեցած և գոյություն ունեցող բոլոր այրուբննները մարդկությունը ձեռք է բերել վոչ թե յերևակայական աստծու վողորմածությամբ, վոչ թե «աստվածային» շնորհքով ոժտված առանձին մարդկանց կողմից, այլ մարդկային հասարակության անդուլ աշխատանքի, համառ փորձերի հետևանքով: Այդ այրուբննները վերամշակվել և զարգացել են մեկը մյուսից, աստիճանաբար թեքվելով իրենց նախնական տիպից, ըստ վորում յուրաքանչյուր այրուբնն պետք է անցնի մի ամբողջ շարք միջանցիկ աստիճաններ, մինչև վոր հասնի իր վերջնական ձևին:

Այրուբննի զարգացմանը և դրա արագ տարածմանը նպաստում էր մի կողմից զարգացող կյանքը՝ իր քաղաքական-սոցիալական հարարերություններով, մյուս կողմից՝ քրիստոնեյության տարածման շրջանում՝ քրիստոնեյական պրոպագանդան, յերբ քարոզիչները հեթանոսներին ներշնչում էին քրիստոնեյական հավատը և միաժամանակ սովորեցնում նրանց կարգալ «սրբազան գիրքը» իրենց ձեռքի տակ յեղած որինակին համապատասխան: Այսպիսով, յեզիպտացիներից՝ փյունիկեցիներին և հույների միջոցով մարդկությունը ստանում է կուլտուրական մեծ ժառանգություն՝ իր միտքը վորեւ նկարի միջոցով արտահայտող փորձերից, հաղարամյակների ընթացքում այդպիսիք միանգամայն պարզ և ընդհանուրին հասկանալի նշաններով՝ այրուբննային գրով հաղորդելու սխառնմը—արվեստը և, պահանջի դեպքում, ամենակարճ ժամանակում տպագրում, տարածում ցանկացած տեքստից հաղարավոր որինակներ:

Թվանշանները ևս տառերի նման սկիզբ են առել նույն նշանադրերից:

Հնագույն թվանշանները հավանաբար յեղել են գծիկներ, վորոնք գործ են ածվել զանազան համակցություններով: Այդ գծիկները սկզբում արտահայտվել են ձեռքի մատների զանազան դիրքերով, վորովհետև հնում մարդիկ իրենց հաշիվները մատներով էին անում: Մեղանում ևս մինչևտրհրդայնացումը, յերբ մարդիկ անգրագետ էին, իրենց հաշիվները պահում էին այդ

Թվանշաններով ու շրջանակներով, նշանակելով իրենց պահանջները պատերի վրա:

Արդեն Դրոսեֆենդին և առաջին ասորագետ գիտնականին հաջողվում է վորոշել, վոր սումերները և Միջագետքի հետագա բնակիչները ժամանակակից ժողովուրդների նման ոգավում էյին թվագրության տասնորդական սխառմով: Ասորեստանցիները սեպագրերը գործ էյին ածում նաև վորպես թվանշաններ: Նրանք թվանշանների արտահայտման համար ունեյին հետևյալ յերեք հիմնական նշանները. պարզ միավորների համար նշանակում էյին ուղղաձիգ սեպ (V), տասնյակների համար՝ յերկու սեպերի համակցությունը, վոր հիշեցնում է ժամանակակից անհավասարության նշանը ($<$) և հարյուրյակների համար՝ ուղղաձիգ սեպի և հորիզոնական սեպի հարակցությունը ($V>$)

$$\begin{array}{ccc} V & < & V> \\ 1 & 10 & 100 \end{array}$$

Մի քանի միավորներ կամ տասնյակներ արտահայտում էյին գումարման սկզբունքով, տասնյակները գրելով միավորներից ձախ:

$$\begin{array}{ccc} \text{Որինակ.} & VVV & <V & <V \\ & VVV & & & V \\ & V & & & <V \\ & 7 & 11 & 23 \end{array}$$

և այլն:

Հարյուրյակների, հազարների և եւ ավելի մեծ թվերի արտահայտման համար գործ էյին ածում բազմապատկման սկզբունքը

$$\begin{array}{ccc} \text{Որինակ.} & <V> & \\ & 10.100=1000 & 10.10.100=10000 \end{array}$$

Յեգիպտացիները թվանշանների փոխարեն ամենից շատ գործ էյին ածում հիերոգլիֆները: Մեկ թիվը նշանակում էյին վորպես չափաձող, 10-ի համար՝ պարզած թվերը, 100-ի համար՝ արձափնուռ վորորված տերեք, 1000-ի համար՝ լոտոսի ծաղիկը, 10.000-ի համար՝ մատը. միլիոնը պատկերում էյին գորտի պատկերով, վորովհետեւ նեղոսի վարարման ժամանակ այդ կենդանիները անհամար քանակությամբ էյին հանդես գալիս:

Հրեաները, հույները, ինչպես նաև հայերը իրենց այբուբենի տառերն էյին իբրեւ թվանշաններ գործածում: Վոր հայերը հնում իրենց այբուբենը գործ են ածել վորպես թվանշաններ—այդ մենք

տեսնում ենք շատ հաճախ հին արձանագրությունների և գրքերի մեջ:

Նույնիսկ այդ տառերով հայերը ունեցել են իրենց խնդրագիրքը: Անանիա Շիրակացին (VII դարի հայ ամենաանշանավոր գիտնական) կազմել և թվաբանական խնդիրների ժողովածու, վոր կրում ե՝ «Յաղագս Հարցման և Լուծման» վերնագիրը: Այդ ժողովածուն նշանավոր և վոչ միայն իբրև առաջին թվաբանական աշխատանքը, այլև շատ արժեքավոր և իր մեջ ընդգրկող պատմական, տեղագրական, սովորությունների ու բարքերի վերաբերյալ տեղեկություններով: Այդ հարցերից յերկուսը վորպես որինակ բերում եմ այստեղ՝ վերցված Գ. Տեր-Մկրտչյանի «Անանիա Շիրակացի» աշխատությունից:

Ժ Հարցումն. Լոք մի կալան ի Մարմետի ի գետն Երասխ և ևս կշռեցի զնա և գտաւ զլուխն չորս մասն ամենայն կշռոյն՝ և տուտն. Զ., և մէջքն. ԾՍ-լիտր: Արդ գիտեա, թէ ընդ ամենայն քանի՞ լիտր էր:

ԺԶ Հարցումն. Նաւ մի երթայր լի ցորենով և կէտ մի զհետ մտեալ նաւին՝ նաւորդքն երկեան և ընկեցին նմա կեր զհասարակ ցորենոյն: Եւ յ. բ. աւուրն ընկեցին զհինգ մասն փացելոյն. յերրորդումն զ. ը., ի չորրորդումն զ. է.: Ապա ի նաւահանգիստն հասին և փաց. ԻՄ.: Արդ գիտեա, թէ ընդ ամենայնն քանի՞ լիտր էր:

[illegible]

	Σ ΝΙΟΠΙΟΡΟΤΥΘΧΖ
	Σ ΙΙΙΟΓΣΟΔΜΤΥΘΧΖ
	Σ ΗΟΓΖΟΔΜΤ
	Σ ΗΘΓΖΟΔΖΞ
αααααααα	ΔΘΓΔΜΠΙΘΥΧΣ
ββββββββ	ΔΘΓΔΜΠΙΘΥΧΣ
γγγγγγγγ	ΔΘΓΔΜΠΙΘΥΧΣ
δδδδδδδδ	ΔΘΓΔΜΠΙΘΥΧΣ
εεεεεεεε	ΔΘΓΔΜΠΙΘΥΧΣ

4. ՀԱՅԵՐԵՆ ՏԱՌԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Չորրորդ դարի յերկրորդ կեսին Հայաստանը կռախնձոր եր հանգիստանում յերկու պետութիւններէ՝ Հռոմեական կայսրութեան և Պարսկաստանի միջև։ Սրանցից յուրաքանչյուրն աշխատում եր իր գերիշխանութիւնը տարածել հայերի վրա։

Այս պետութիւններէ թշնամական հարաբերութիւնները մի կողմից, մյուս կողմից հայ նախարարութեան մեջ յեղած ներքին խռովութիւնները ուժասպառ են անում Հայաստանը, վերջը տնտեսական ու քաղաքական շատ աննպաստ պայմանների մեջ և ընկնում, կորցնում իր քաղաքական ինքնուրույնութիւնը՝ 384 թվին բաժանվելով Պարսկաստանի և Հռոմեական կայսրութեան միջև։ Հայաստանի արևելեան մասը (մոտ $\frac{1}{5}$ -ը) անցնում ե պարսից գերիշխանութեան տակ, իսկ արևմտեան մասը (մոտ $\frac{1}{5}$ -ը)՝ Հռոմեական կայսրութեան։

Աշխատավոր հայ ժողովուրդը տնքում եր կրկնակի շահագործողներէ՝ հայ և ոտաւր, ծանր լծի տակ։ Նա խարխաւում եր ագիտութեան ու խավարի մեջ. չկար ժողովրդի մասին մտածող, նրա բազմաթիւ կարիքներին բավարարութիւն տվող։ Այս դրութիւնը զուգադիպում եր քրիստոնեւթիւնի արագ կերպով տարածման ժամանակաշրջանին։

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՅԴՈՒՐԵՆ

ԱՅՈՒՐ	ԳԼԱՎ-ԳԻՐ	ՓՈՐՈՎ-ՏԱՐ
ա բ գ դ ե զ է թ ժ ճ ն ձ ռ հ ճ չ ք ղ ւ փ ք ծ ժ ն ձ ռ հ ճ չ ք		

Յերրորդ դարի վերջերից մինչև չորրորդ դարի սկզբները քրիստոնեյությունը պետական կրոն և հայտարարվում Հայաստանում: Քրիստոնեյության ընդունումը համընկնում էր հայ ֆեոդալների շահերին:

Յեղեհայում բացվում է մի մեծ դպրոց՝ «աստվածաբանական համալսարան», ուր ամեն կողմից ուսանողներ էյին գնում սովորելու: Հայերից էլ էյին գնում այնտեղ սովորելու: Ղազար Փարպեցին (V դարի հայ պատմիչ) պատմում է այն մեծ դժվարությունների մասին, վոր կրում էյին հայ ուսանողները Յեղեհայում ասորերեն լեզուն սովորելու համար:

«Քանզի հոգացեալ յարաժամ տրտմէր երանելի այլն Մաշտոց, տեսանելով զմեծ ջանն և զառաւելապէս ծախս մանկանցն Հայաստան աշխարհիս. որք բազում թօշակօք և հռազնաց ճանապարհօք և բազմաժամանակեայ դեգերմամբք մաշէին զաւուրս իւրեանց ի դպրոցս ասորի գիտութեան»*:

(Յերանելի Մեսրոպը շարունակ արտմում էր տեսնելով Հայաստանի քրիստոսաբողիքների մեծ դժվարությունները և խոշոր ծախսերը, վորոնք մեծ թոշակով, քերկարատե ճանապարհներով և քերկարատե չարչարանքներով մաշում էյին իրենց կյանքը ասորի գիտության դպրոցներում):

Քրիստոնեյությունը Հայաստանում հաստատվելուց հետո Հայաստան են գալիս ասորի և հույն քաղցիչներ, վորոնք հայ յեկեղեցիներում ժամասացությունը կատարում էյին ասորի և հույն լեզուներով:

Ժողովուրդը չնայած դաւանում էր քրիստոնեյական կրոնը, բայց չէր ըմբռնում նրա եյությունը, վորովհետեւ «սուրբ գիրքը» ընթերցվում էր ասորերեն և հունարեն լեզուներով:

«Քանզի պաշտօն եկեղեցւոյ և կարդացմունք գրոց ասորի ուսմամբ վարէին ի վանորայս և յեկեղեցիս Հայաստան ժողովրդոցս. յորմէ ոչ ինչ էին կարող լսել և օգտել ժողովուրդքն այսպիսի մեծ աշխարհի, և լինէր պաշտօնէիցն աշխատութիւն և ժողովրդոցն անշահութիւն յանլրութենէ լեզուին ասորւոյ»**:

(Վորովհետեւ յեկեղեցական ծիսակատարությունը և դրքերի ընթերցումը՝ վանքերում և յեկեղեցիներում ասորերեն լեզվով էյին կատարում, վորից այսպիսի մեծ քերկրի ժողովուրդը վնչինչ

* Ղ. Փարպեցի—Պատմություն Հայոց, էջ 28—29:

** Նույն տեղ, էջ 29:

Հեր կարող լսել և ուզտիւն վորը ժողովրդին անողտակար եր՝ ասո-
քոց լեզուն չգիտնալու հետեանքով):

Ասորի և հույն լեզուները սովորելու համար հայերը վոչ մի-
այն գնում եյին Ասորիք և Հունաստան, այլ և Հայաստանի մեջ
խոհ բացվում են դպրոցներ զուտ այդ լեզուներով:

«Եւ ի տեղեաց տեղեաց սահմանացն Հայոց՝ տայր հրաման
թագաւորն Տրդատ՝ իւրոյ իշխանութիանն յաշխարհաց և ի գա-
ւառաց բազմութիւն մատաղ մանկուոյ ածել յարուեստ դպրու-
թեան, և կարգել ի վերայ հաւատարիմ վարդապետս. առաւել
զազգս պղծագործ քրմացն և զմանկունս նոցա ի նոյն ժողովել,
գումարել յարժանաւոր տեղիս դասս դասս և դարման ռոճկաց
կարգել: Եւ զնոսս յերկուս բաժանել, զմանս յԱսորի դպրու-
թիւն կարգել, և զմանս ի Հելլէն»*:

Հայ հոգեւորականութիւնը չորրորդ դարում մեծապես կախ-
ման մեջ եր գտնւում ասորական և ապա հունական հոգեւորակա-
նութիւնից:

«Այդ կախումից ազատվելու ձգտումը, սոցիալ-տնտեսական
և քաղաքական կյանքում գերակշռող դեր խաղալու անհրաժեշտու-
թիւնը և դրա հետ միասին քրիստոնեւոյթյան վերջնական ար-
մատավորումը դասակարգային գերիշխանութիւնն ապահովելու
նպատակներով՝ հոգեւորականութեանը մղում եյին դեպի սեփական
գրականութիւն ստեղծելու գործը, վորը հանդիսանում եր դասա-
կարգային ինքնահաստատման մի փակտոր, միաժամանակ և կուլ-
տուրական հառաջագիմական մի խոշոր քայլ»**:

Այդ հիմնական գրույթի հետ միասին կար և մի ուրիշ կա-
քերոր հանգամանք.— դա ընդհանուր քաղաքական և կուլտուրական
կյանքի զարգացումն եր, վորից զերծ չեյին կարող մնալ և հայե-
րը, վորոնք շրջապատված եյին իրենց զիրն ու գրականութիւնը
ուենեցող, կուլտուրական զարգացման բարձր աստիճանի վրա
գտնվող մի շարք խոշոր պետութիւններով: Ահա այս պայման-
ներում, հայ աշխատավոր ժողովրդի գաւալներէից մեկի՝ Մեսրոպ
Մաշտոցի՝ «... ի Տարոնական գաւառէն, ի Հացեկաց գեղջէ, որդի
առն երանելոյ Վարդան կոչեցելոյ» (Տարոն գաւառից, Հացիկ
գյուղից, Վարդան անունով մեռած մի մարդու վորդի) (Կո-

* Ա. Գ. Թ. Ե. Կ. Ե. Կ. Պատմութիւն Հայոց, էջ 424:

** Ա. Ղաւրիբյան—«Հայոց լեզվի պատմութեան ուսումնասիրութեան
ներածութիւն»:

բիւն) — ձեռքով, 5-րդ դարի սկզբներին՝ 406—412 թվերին, տեղի յի ունենում կուլտուր-քաղաքական մեծ արժեք ունեցող հայ գրերի գյուտը:

Մեսրոպ Մաշտոցը ծնվել է Տարոն (Մուշ) գավառի Հացիկ գյուղում, Վարդան անունով մի աշխատավոր գյուղացու ընտանիքում:

Ինչպես առհասարակ աշխատավոր ժողովրդի ծոցից դուրս չեկած շատ քչերին եր հաջողվում այն ժամանակ ոգտվել գիտության պտուղներից, ստանալ անհրաժեշտ ուսում, այնպես էլ այդ բացառիկ յերջանիկներից մեկին՝ Մեսրոպ Մաշտոցին, հաջողվում է ստանալ մեծ կրթություն:

Մեսրոպը մանուկ հասակից սովորում է Աշտիշատում, Ներսես մեծի մոտ, սովորում հունարեն, ասորերեն, պարսկերեն լեզուները: Իր ուսուցչի՝ Ներսես մեծի մահից հետո Մեսրոպը գինվորական ծառայության է մտնում Խոսրով IV թագավորի մոտ, ուր իր վարքով, ջանասիրությամբ և սիրալի ընավորությամբ շատ սիրելի յի դառնում արքունիքին և ամբողջ զորքին:

Այնուհետև Մեսրոպը նշանակվում է պալատական քարտուղար, սակայն չկարողանալով տանել պալատի գեղխ, շվայտ կյանքը, ուր տիրում էր յեսամոլությունը, կերքը, փառքը, նախանձը, դավաճանությունը, անմիաբանությունը, Վրամշապուհի թագավորության առաջին տարին թողնում է պալատը և մտնում մենակյացների շարքը: Նա լավ ծանոթ լինելով հույն և ասորի լեզուներին, իր շուրջն է հավաքում մեծ թվով աշակերտներ և սկսում նրանց պատրաստել քարոզչական աշխատանքի:

Իր գործունեյությունը Մեսրոպն սկսում է Գողթան գավառից, ուր դեռ ևս մնացել էր հեթանոսությունը, և քարոզում քրիստոնեյություն:

Քարոզելու ժամանակ Մեսրոպը ստիպված էր լինում կարգալ սուրբ գիրքը ասորերեն և ապա թարգմանել, բացատրել հայերեն, ուր նա մեծ դժվարությունների յեր հանդիպում:

Մեսրոպը տեսնելով այդ դժվարությունները և ըմբռնելով ոտար լեզվով գրի գործածության անարդյունավետ լինելը, նրա մեջ միտք է հղանում ունենալ սեփական լեզվով գիր ու գրականություն, ժողովրդի մտավոր խավարը փարատելու համար: Այդ նպատակով նա գնում է Վաղարշապատ և ժամանակի Սահակ կաթողիկոսին հայտնում իր միտքը:

Սահակ կաթողիկոսը մեծ համակրանքով ե վերաբերվում այդ խելացի, ոգտակար ձեռնարկությանը, քաջալերում նրա այդ միտքը և խոստանում իր լայն աջակցությունը:

«Բայց դի ոչ էր գիր հայերէն լեզուիս՝ բազում պակասութիւն լինէր ճշմարտութեան աւանդիցն՝ առ աշակերտեալսն, իսկ երանելի վարդապետն տարակուսեալ ի խորհուրդս իւր՝ առ Աստուած ապաւինէր, որ կարողն է յամենայնի, ցուցանել զգիր հայ լեզուիս, որով նուազութիւնն յառաւելութիւն գայցէ գրով: Եւ յարուցեալ այնուհետեւ հասանէր առ Սուրբն Սահակ հայրապետն Հայոց, յաղագս գրոյ նշանագրաց. եզիտ զնա առաւել ևս փափաքող այնմ: Եւ յետ բազում ջանից և աշխատութեանց և ոչ ինչ օգտելոյ, դարձեալ յաղօթս ապաւինելով՝ յԱստուծոյ խնդրէին որում ցանկային: Եւ մեկնեալ ի միմեանց, և յանձն առեալ զխստամբերութիւն՝ ճգնէին առաւել քան զառաւելս»: (Բայց վորովհետեւ հայերեն լեզվով գիր չկար, ուստի և զժվարություններ եյին լինում աշակերտների հետ քարոզչական աշխատանք տանելիս, իսկ յերանելի վարդապետը տարակուսելով իր մտքի վրա, ամենակարող աստծուն ե ապավինում, ցույց տալ հայերեն լեզվով գիր: Յեւ զնում ե հայոց Սուրբ Սահակ հայրապետի մոտ, հայտնում հայերեն գրի մասին իր ցանկությունը, գտնում նրան այդ գործում ավելի ևս նախանձախնդիր ու փափագող: Յեւ շատ ջանքերից ու աշխատանքներից հետո, վորից վոչինչ չեն ոգտվում, դարձյալ աղոթքներով աստծուն են ապավինում՝ խնդրելով իրենց ցանկացածը):

Վաղարշապատում Սահակ կաթողիկոսի հրավերով գումարվում ե մի մեծ ժողով, ուր հրավիրվում ե նաև Վառաշապուհ Թագավորը: Ժողովի նպատակն եր ի միջի այլոց հայերեն այբուբենի խնդիրը:

Թագավորը հայտնում ե, վոր իր Ասորիքում յեղած ժամանակ Հարել քահանայից լսել ե, թե Դանիել անունով մի ասորի յեպիսկոպոս հայերեն լեզվի համար առանձին նշաններ ե հարմարեցրել:

Ժողովն անմիջապես թագավորի հրամանով, Վահրիճ անունով մի իշխանի ուղարկում ե Հարել քահանայի մոտ, վոր այդ ասորի Դանիել յեպիսկոպոսի ազգականն եր, բերելու այդ գրերը:

* Կ ո Ր Ի Լ Ն.—Պատմութիւն վարուց և մահուան Սրբոյն Մեսրոպայ վարդապետի մերոյ թարգմանչի, եջ 46—47:

Հաբեւը լսելով այդ, շտապով գնում և Դանիելի մոտ. նախ՝
ինքը սովորելով այդ գրերը ու նրանց հնչյունները, բերում և
թագաւորի մոտ:

Վաւաճապուհը այդ գրերը հանձնում և Սահակին և Մես-
րոպին:

Սահակի կարգադրությամբ Մեսրոպը աշակերտներ և հաւա-
քում իր շուրջը և սկսում նրանց գրադիտություն սովորեցնել
այդ ստուերով: Այդ գրերը Դանիելյան անունն են ստանում:
Սակայն ամբողջ յերկու տարվա փորձերից հետո պարզվեց, Վոր
այդ տառերով անհնար էր հայերեն լեզվի բոլոր հնչյուններն
արտահայտել: Այդ նշանագրերը բավական չեյին մեր լեզվի հըն-
չյունները ամբողջությամբ արտահայտելու:

Պակասում էին ձայնավորները և մի քանի բաղաձայն
տառեր:

Սակայն առաջին փորձի անհաջողությունը չի վհատեցնում
Մեսրոպին: Նա գլխով այդ գրերի պակասը, մի խումբ աշա-
կերտներով գնում և Միջագետք՝ Դանիել յեպիսկոպոսի մոտ,
հույս ունենալով նրա մոտ գտնել ուրիշ տառեր ևս, վորպեսզի
ավելի հիմնավոր, ավելի ճիշտ կերպով տեղեկանա նրանից այդ
նշանագրերի կազմության մասին:

Այստեղից անցնում և Ամիդ, ապա Յեղեսիա՝ Պրատոս անու-
նով մի ճարտասանի մոտ, գնում և Փյունիկիա, այցելում Կեսա-
բիայի և Յերուսաղեմի գրադարանները, յերկար թափառումներից
հետո հասնում Սամոսատա և խորհուրդ հարցնում Հռոմանոս
գիտնականից, վորը շատ լավ ուսումնասիրել էր հունական լեզուն
և գրականությունը:

Այսպիսով, Մեսրոպը Դանիել Ասորու, Պրատոսի և Հռոմա-
նոսի խորհուրդներով և իր իսկ տքնաջան աշխատանքով, սեմա-
կան և հունական այբուբենների նմանողությամբ, դգալի ձեւ-
փոխություններով ու լրացումներով կազմում և հայկական այ-
բուբենը, վորը տեղի յե ունենում Յեղեսիայում (Ասորիքում),
ապա Հռոմանոսի աջակցությամբ կատարյալ ձեւ տալիս այդ տա-
ռերին, դասավորելով հունական այբուբենի համաձայն: Այնու-
հետեւ Մեսրոպը իր Հովհան և Հովսեփ յերկու տղաների
աջակցությամբ, նույն Հռոմանոսի հետ անցնում և թարգմանու-
թյան: Թարգմանում են Սողոմոնի առակները և նոր կտակաբանը:
(«Ճանաչել զիմաստութիւն և զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ»):

Նորագյուտ գրերն այնուհետեւ բերում են Հայաստան, ուր Վռամշապուհի և Սահակ Պարթևի ոգնությամբ բաց են անում դպրոցներ, հավաքում յերեսաներ և սովորեցնում նրանց այդ գրերը:

Այդ նոր տառերը կոչվեցին «Մեսրոպյան» կամ յերկաթադիր: Մեսրոպը ընդհանուր տեսուչ և նշանակվում Արեւելյան Հայաստանում և ամեն տեղ դպրոցներ բանալով՝ սովորեցնում են այդ նոր գրերը:

Սահակը Մեսրոպի և ուսուցիչները ընկերակցութեամբ գնում և Հայաստանի արեւմտյան մասը, վեր հունաց իշխանութեան տակ եր, նոր տառերի գործածութեանը այնտեղ ևս անցկացնելու համար:

Մեսրոպի աշակերտ Կորյունը հետեյալն և ասում նորագյուտ տառերի մասին.

«Իսկ իբրեւ ի վերայ հասեալ թէ չեն բաւական նշանագիրքն՝ ողջածել զսիւղորայս և զկապս հայերէն լեզուոյն, մանաւանդ զի և նշանագիրքն իսկ յայլոյ դպրութեանց թաղեալք և յարուցեալք զիպեցան:

Յետ այնորիկ դարձեալ կրկին անգամ ի նոյն հոգս դառնային, և նմին եւս խնդրէին ժամանակս ինչ: Վասն որոյ առեալ երանելոյն Մաշթոցի դաս մի մանկոտոյ հրամանաւ արքայի, և միաբանութեամբ սարբոյն Սահակայ, և հրաժարեալք ի միմեանց համբռնելու սրբութեանն՝ խաղայր գնայր ի հինգերորդ ամի Վռամշապուհոյ արքային Հայոց, և երթեալ հասանէր ի կողմանս Արամի՝ ի քաղաքս երկուց Ասորոց, որոց առաջինն՝ Նդեսիտ կոչի, և երկրորդն՝ Ամիդ անունս: Ընդդէմ լինէր սուրբ եպիսկոպոսացն, որոց առաջնոյն Բաբելոս անուն և երկրորդին՝ Ակա-կիոս, հանդերձ կղերականօքն և իշխանօքն քաղաքին պատահեալ, և թաղում մեծարանս ցուցեալ հասելոցն, ընդունէին հոգաբարձութեամբ, ըստ Բրիստոսի անուանելոցն կարգի:

Իսկ աշակերտասէրն վարդապետին՝ զտարեալն ընդ իւր յերկուս բաժանեալ, զմասնս յասորի դպրութիւնն կարգէր, և զմասնս՝ յունական դպրութիւնն՝ անտի ի Սամուսատական քաղաքն գումարէր, և նորա իւրովք հաւասարօք զսովորականն աւաջի եղեալ գագոթն և զաքնութիւնս և զպաղատանս արտասուելոյ, զխտամբերութիւնս, զհոգս զաշխարհեծս, յիշե-

լով զասացեալսն մարդարէին, եթէ՝ «Յորժամ հեծեծեսցես, յայն-
ժամ կեցցես»:

Եւ այնպէս բազում աշխատութեանց համբերեալ վասն իւ-
րոյ ազգին բարեաց ինչ օճան գտանելոյ: Որում պարզէր իսկ
վիճակ յամենաշնորհողէն Սասունոյ. հայրական չափուն ծնեալ
ծնունդս նորոգ և սքանչելի սուրբ աջովն իւրով, նշանագիրս
հայերէն լեզուին: Եւ անդ վաղվաղակի նշանակեալ անուանեալ և
կարգեալ, յօրինէր սիդորայիւք և կապօք: Եւ ապա հրաժարեալ
յեպիսկոպոսացն սրբոց, հանդերձ օգնականօք իւրովք իջանէր ի
քաղաքն Սամստացոց, յորում մեծապատիւ իսկ յեպիսկոպոսէն
և յեկեղեցոյն մեծարեալ լինէր: Եւ անդէն ի նմին քաղաքի գրիչ
ոմն հեղինական դպրութեան Հոռփանոս անուն գտեալ. որով զա-
մենայն ընտրութիւնս նշանագրոյն՝ դնրբագոյնսն ղկարճն և ղեր-
կայնն, զառանձինն և ղկրկնաւորն, միանգամայն յօրինեալ և յան-
կուցեալ, ի թարգմանութիւն գառնային հանգերձ արամբք եր-
կուք, աշակերտօքն իւրովք. որոյ առաջնոյն Յովհան անուն կո-
չէին, յեկեղեաց գաւառէն, և երկրորդին Յովսէփ անուն՝ ի Պա-
ղանական տանէն: Եւ եղեալ սկիզբն նախ յԱռակացն Սողոմոնի
որ ի սկզբանն իսկ ծանօթս իմաստութեանն ընծայեցուցանէ լի-
նել, ասելով՝ եթէ՝ «Ծանաչել զիմաստութիւն և ղխրատ, իմանալ
գրանս հանճարոյ»: Որ և գրեցաւ ձեռամբն այնորիկ գրչի. հան-
դերձ ուսուցանելով մանկունս գրիչս նմին դպրութեան»*:

Մովսէս Խորենացին նույն կապակցությամբ ասում ե.

«Զկնի այսորիկ ինքնին Մեսրոպ իջեալ ի Միջագետս՝ հան-
դերձ աշակերտօք առ նոյն Դանիէլ, և ոչ աւելի ինչ գտեալ քան
զառաջինն, անցանէ և յեղեսիայ առ Պղատոն ոմն ճարտարապետն
հեթանոս՝ իշխան դիւանին: Եւ նորա խնդութեամբ ընկալեալ, և
զոր ինչ միանգամ ի միտ առնոյր բան հայերէն յինքն առեալ,
և շատ ջանացեալ և ոչ օգտեալ, զտգիտութիւն խոստովանեաց
հոխորն: Եւ զայլ ոմն ասելով յոյժ հասու, վարդապետ իւր
հղեալ յառաջագոյն, և ապա առեալ զճարտարացն գրեան ի նոյն
դիւանէն եղեսիայ, և գնացեալ քրիստոնէութեան հաւատաց-
որոյ անուն Եպիփանոս. զոր խնդրեալ գտցես լցուցանել զփա-
ռաքդ քո»:

* Կ որ իւն—Պատմութիւն վարուց և մահուան Սրբոյն Մեսրոպայ վար-
դապետի մերոյ թարգմանչի, էջ 13—15:

Յայնժամ Մեսրոպայ օղնականութիւն ի Բաբելոնէ եպիսկոպոսէ գրեալ, և անցեալ ընդ Փիւնիկէ ի Սամոս դիմէ. քանզի Եպիփանուս վճարելով զկենցաղս՝ թողեալ լինի աշակերտ մի անուանեալ Հուփանոս, հրաշալի արուեստիւ հելլէն գրչութեամբ, որ ի Սամոս էր միայնացեալ: Առ սա երթեալ Մեսրոպայ, և յայնմ ևս անշահ մնացեալ, յաղօթա ապալինի...»:

«...Եւ յարուցեալ յաղօթիցն, ետեղծ զնշանագիրս մեր՝ հանդերձ Հռոմանոսիւ կերպածեալ զգիրն Մեսրոպայ առ ձեռն պատրաստ. փոխատրելով զհայերէն աթութայոյն ըստ անսայթաքութեան սիւղաբայից հելլենացոց: Եւ իսկոյն ի թարգմանութիւն ձեռն արկեալ, խորհրդաբար սկսանելով յԱռակաց, բովանդակ զքսան և երկու յայտնիսս և զնոր Կտակս յեղուլ ի հայ բան, նա և աշակերտք նորա Յոհան եկեղեցային և Յովսէփ պաղնացի. միանգամայն և զարուեստ զընթեան ուսուցանել տալով իւրոց մանկազոյն աշակերտացն»*:

Մեր պատմիչներից վոմանք և բանասերների մեծ մասը ընդունում են, վոր հայերը հնում, 5-րդ դարից գեո շատ առաջ, հաթերեն նշանադրերից և խալդյան բեհապրերից հետո ունեցել են իրենց առանձին տառային այբուբենը (իբր թե Արշակ Թագավորի որով, 128—115 թ. մինչ մեր թվարկութունը), վոր հենց այդ տառային այբուբենն էր, վոր գտնվեց ասորի Դանիել չապիսկոպոսի մոտ:

Դազար Փարպեցին խոսելով Մեսրոպ Մաշտոցի մասին, վերը զգալով ոտար լեզվի և գրի (ասորի և հուլն) գործածության անարդյունավետությունը, նախքան Դանիելին դիմելը, տոգորված հայերեն տառեր հորինելու ցանկությամբ, ասում է. «Զայս ի բազում ժամանակս զմտաւ ածեալ երանելի առն Մաշտոցի, և փղձկացեալ յանձն իւր, մանաւանդ թի գոն նշանագիրք հայերէն լեզուոյս, որով հնար է՝ ինքեան ձայնիւ, և ոչ մուրացածոյ բարբառով, շահել զոգիս արանց և կանանց առ հասարակ յամենայն եկեղեցիս բազմութեանն»*:

Վարդան պատմիչը նույնպես ընդունում է, վոր Մեսրոպից ատաջ հայերն ունեցել են իրենց գիրն ու գրականությունը:

* Մովսէսի Խորենացւոյ՝ Պատմութիւն Հայոց, էջ 334—336:

* Մովսէսի թորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց, Եջ 29:
** Ղաղար Փարպեցւոյ՝ Պատմութիւն Հայոց, Եջ 29:

Այդ առթիվ նա ասում է. «Յեօթն ամին սորա [Վառաշապուհի] և յառաջին ամին Արտաշրի որդւոյ Շապհոյ սուրբն Մեսրոպ յօրինէ հայերէն դպրութիւն՝ քսան և երկու գիր առ Դանիելի ասորւոյ գտեալ ի հին ժամանակաց, որ վասն ոչ պարգելոյն զընդարձակութիւն լեզուիս անհոգացեալ եղև յառաջնոյն՝ յոյն և ասորի և պարսիկ գրով շատացեալք»։ «Մեծին Վարդանայ Բարձրեղեցւոյ՝ Պատմութիւն տիեզերական»։

Ագաթանգեղոսը խոսելով Գր. Լուսավորչի և Հռիփսիմի կույսի նահատակութեան մասին, ասում է, վոր նրանց ասածները քաբտուղարները նշանագրերով գրում էին։ «Արդ՝ իրրև այս շփոթ ամբոխի եղև ի նոցանէն ի մէջ կուտակելոցն մարդկան բազմութեան՝ ոմանք ի մեծամեծ սպասաւորացն արքունի անդէն ընթացան պատմել թագաւորին զամենայն բանս նոցա. քանզի դիպեցան անդ նշարագիրք, որ գրեցին զամենայն բանս, և ընթերցան առաջի թագաւորին»։

Իս. Հարությունյանը իր «Հայոց գիրը» աշխատութեան մեջ (եջ 253) ասում է. «Մեսրոպյան այբուբենից դեռ շատ առաջ հայերը արդեն ունեցել են սեփական այբուբեն, վոր գործածութեան մեջ է յեղել»։

Համեմատելով հայերեն այբուբենը սեմիտական և հունական այբուբեններին հետ, նա յեզրակացնում է, վոր մեր այբուբենի տառերն անմիջապէս ծագում են սեմիտական տառերից, վորոնց մեջ հայ տառերն առաւելագոյնս նմանւում են փյունիկյան տառերին։ Այնուհետև հայտարարում է. «Այս բոլորից հետո զալիս ենք այն յեզրակացութեան, վոր հայերն անմիջապէս փյունիկեցիներից կամ թե ասորա-բաբելացիների միջնորդութեամբ, վերցնելով փյունիկյան 22 տառերից բազմացած այբուբենը, մի քանի փոփոխութեաններով դարձրին իրենց ազգային գիրը, վոր հետո դանդաղով Դանիելի մօտ և Լուստաբելագործվեցավ Մեսրոպի միջնորդութեամբ»։

Մ. Միսնասարյանն իր «Կանոնավոր և վայելուչ գրութեան սլաւամութեանն ու տեսութեանը» աշխատութեան մեջ հայտարարում է. «Հայկական տառերի ստեղծումը շատ և շատ հին է. դո՛ւն վաղարշակից առաջ (այսինքն՝ 150—200 թ.թ. մինչև մեր թվականութեանը)։ Ահա այս տառերն եր, վոր տեսել եր Վառաշապուհ

* Ագաթանգեղոսի Պատմութիւն Հայոց, էջ 96.

հայոց թագավորը (400-ական թվականներին, մեր թվականոթյան) Միջագետքում՝ Ասորի Դանիել յեպիսկոպոսի մոտ պահած իրեն հնություն և վորից այդ տառերն ստացավ Մեսրոպը»:

Ն. Տաղավարյանը «Ծագումն հայ տառից» (1895 թ. Վիեննա) գրքի մեջ գրում և. «Հայերը հնում իրենց հարևան սեմական և թուրանական ազգերի նման ունեցել են սեպագծե նշանագրեր՝ փոփոխված ըստ իրենց լեզվի պահանջի և գրականության, վորի մնացորդները դեռ կան Հայաստանում, որ. Վանի ծովափերյա ապառաժների վրայի արձանագրությունները: Փյունիկյան տառերը, վոր իրը հնարված են քրիստոսից 10 դար առաջ, իրենց դյուրության պատճառով վանում են սեպագիրը և հաջորդում դրան: Հայերը ուրիշ շատ ազգերի նման թողնում են իրենց սեպագիր գրերն և փյունիկյան գրերով մշակում իրենց գրականությունը, վորոշ փոփոխության յենթարկելով, ըստ իրենց լեզվի պահանջներին»:

Բանասերներից վոմանք (Վենետիկյան դպրոցից) ընդունում են, թե մեսրոպյան տառերից առաջ հայերն ունեցին գրավոր գրականություն, գրում էյին պարսկերեն, հունարեն, ասորերեն տառերով, բայց իմաստը՝ հայերեն:

Այս բոլոր վկայությունները, պատճառաբանությունները և յեղրակացությունները, պետք և ասել, վոր միակողմանի չեն, սխալ և մտացածին:

Ասորի Դանիել յեպիսկոպոսի մոտ յեղած 22 նշանները յերբեք չեն յեղել հայերեն և մինչ այդ չեն գործածվել նրանց մեջ: Դրանք, շատ հավանական և, վոր ուրիշ վորեւ արամեական (սեմական) լեզվի այբուբեն լինեյին, վորոնք գործածությունից դուրս եյին ընկել և սխալմամբ համարվում էյին հայերեն, կամ ուղղակի Դանիելը, վոր նստում եր Հայաստանի հարավում, ասորականի նմանողությամբ կազմում և այդ 22 նշանագրերը:

Յեւ իսկապես, վործը ցույց տվեց, վոր այդ տառերը հայերեն չեյին, վոր դրանք չեյին համապատասխանում հայ լեզվի հնչյուններին, ճայնական որոնքներին:

Հավանաբար այդ բանասերները շփոթել են յերկու նմանահնչյուն բառեր՝ արամեական (սեմական) և արմենական (հայկական):

Այս բանն ապացուցում և հենց Կորյունի հետեյալ վկայու-

թյունը. «Իսկ իբրև ի վերայ հասեալ թէ չեն բաւական նշանա-
գիրքն՝ ողջ ածել զսիւղոքայս և զկապս հայերէն լեզույն, մա-
նավանդ զի և նշանագիրքն իսկ յայլոց դպրութեանց քաղեալք և
յարուցեալք դիպեցան»*, կամ Խորենացու խոսքերը՝ «Որոց ուսե-
ալ, և թեաժելով ընդ նոսա աղայոց զամս սակաւս, տեղեկացեալ
զիտացին՝ ոչ լինել բաւական այնու նշանագրօք ստոյգ հոլովել
զհեզհնայ բառից հայկականաց հազներգաճար՝ մուրացածոյն
այնուիկ գծագրութեամբ»**:

Այդ այբուբենը հաւանորեն պիտի գրված լիներ աջից
ձախ՝ ըստ ասորական գրի: Մինչև մեսրոպյան կատարելագործված
այբուբենի ընդհանրանալը, հաւանորեն, մի քանի տարիներ
Դանիելյան գրությունը պետք և ավանդված լիներ գոնե Դանիել
յեպիսկոպոսի գործունեւթյան շրջանում՝ Հայաստանի հարավում:

Մեսրոպի խոշորագույն ջանքերի պտուղը յեղև և Դանի-
ելյան այբուբենի նկատմամբ կատարած փոփոխությունները, Հոռ-
փանոսի աջակցութեամբ այդ այբուբենի լրացումը (ըստ Ստե-
փան Ասողիկի՝ Մեսրոպը նախամեսրոպյան 29 նշանագրերից
բաղկացած այբուբենը լրացնում և հույն նշանագրերից առնված
7 ձայնավորներով, իսկ ըստ Վարդան պատմիչի և Մ. Եմինի՝
Մեսրոպը Դանիել ասորու մոտ գտնում և միայն 22 նշանագիր և
զրանց վրա իր կողմից ավելացնում 14 տառ ևս), կատարելա-
գործումը, դասավորումը և գրության ձևից աջ դարձնելը՝ ըստ
հունականի: Այսպիսով, Մեսրոպի յեռանդուն ջանքերով և գլխա-
վորութեամբ և միայն, վոր առաջին անգամ սկիզբ և առնում հայ
գրավոր գրականությունը, 5-րդ դարից սկսած:

Այն բոլոր յենթադրությունները, թե 5-րդ դարից առաջ
հայերը գործ են ածել Դանիելյան նշանագրերը, իսկ հետո հու-
նարեն, ասորերեն, պարսկերեն տառերով, բայց հայերեն լեզվով
գրականություն—անհիմն են և սխալ: Մինչև 5-րդ դարը հայե-
րը սեփական տառերով և վոչ էլ հունարեն, պարսկերեն, ասո-
րերեն տառերով, բայց հայերեն լեզվով գրականություն չերեք
չեն ունեցել: Գոնե մինչև այժմ չի գտնված վորևէ մի փաստ,
վոր հաստատի այդ յենթադրությունները: Յեթե հայերը, իսկա-
պես, Մեսրոպից առաջ ունեցել են իրենց սեփական այբուբենը

* Կ ո Ր Ի ւ ն—Պատմութիւն ..., էջ 13:

** Մովսէսի Խորենացույ՝ Պատմութիւն Հայոց, էջ 334:

և յերկար ժամանակ՝ ոգտվել նրանից, ապա ինչպէս և պատահել, վոր այդ գրականութիւնը միանգամից, մի աներեւոյթ ձեռքով աշնպես և ջնջվել, վերացել մեջտեղից, վոր նրանից մի նմուշ, մի փոքրիկ արձանագրութիւն անգամ չի մնացել: Կամ յեթե հայերը գործ են ածել հռչարեն, ասորերեն, պարսկերեն տառերով, բայց հայերեն լեզվով գրականութիւն—այդ դեպքում, ըստ մեր պատմիչների վկայութեան, ժամասացութիւնը ինչո՞ւ պիտի անհասկանալի լիներ հայերին, կամ թե Մեսրոպը ինչո՞ւ պիտի ստիպւած լիներ այդքան տառապանքներ կրել հայերեն գիր ստեղծելու, յերբ նրա տրամադրութեան տակ կար արդեն այդպիսին:

Այն, վոր հայերը Մեսրոպից առաջ գործ են ածել պարսկերեն, հռչարեն և ասորերեն լեզուներով գրելը—հաստատուած են համարյա մեր բոլոր պատմիչները: Բայց այդ գրելը յեղել են վոչ թե հայերեն լեզվով—հայերեն բառերով, այլ հենց պարսկերեն, հռչարեն, ասորերեն լեզուներով և գրելով:

Վոր հայերը մինչև 5-րդ դարը սեփական գիր չեն ունեցել և գործ են ածել պարսկերեն և հռչարեն գրելը, դրա լավագոյն վկայութիւնը Մովսէս Խորենացին է, վորն իր Պատմութեան Գլխում դատապարտում և հայ թագավորներին և իշխաններին նրանց անիմաստասիրութեան համար, ասելով. «Ապա ուրեմն ամենեցուն մեզ յայտնի է թագաւորացն մերոց և այլոցն առաջնոցն առ ի յիմաստն աղամարութիւն, և անկատարութիւն ոգւոյն քանականի: Զի թէպէտ և եմք ածու փոքր, և թուով յոյժ ընդ փոքու սահմանեալ, և զօրութեամբ տկար և ընդ այլով յոյժ անգամ նուաճեալ թագաւորութեամբ, սակայն բազում գործք արութեան գտանին գործեալ և ի մերում աշխարհիս, և արժանի դրոց յիշատակի, զորոց և ոչ մի ոք ի նոցանէ պէտք յանձին կալաւ մատենագրել: Արդ այնոքիք, որք և ոչ անձանց խորհեցան բարի առնել, և անուն յիշատակի յաշխարհի թողուլ, զի՞ արդեւք և մեղադրութիւն մեր աշնպիսեացն ի ճահ պատահիցէ, զես մեծագոյնս ի նոցանէ պահանջել և որ ինչ հնագոյն քան զնոսա:

Այլ ասիցէ ոք արդեւք, վասն ոչ լինելոյ գիր և դպրութիւն ի ժամանակին, կամ վասն պէս պէս պատերազմացն, որ կուռ զմիմեանց զկնի անհետ ի վերայ գային:

Այլ ոչ արդարև այսոքիք կարծեցեալ լինի, քանզի գտանին

և միջոցք լեալ պատերազմացն, և գիր Պարսից և Յունաց, որովք այժմ գիւղից և գաւառաց ևս և իւրաքանչիւր տանց առանձնականութեանց, և հանութեանց և հակառակութեանց և դաշանց այժմ առ մեզ գտանին անբաւ գրուցաց մատեանք, մանաւանդ որ ի սեպհական ազատութեան պայազատութիւն: Այլ ինձ թուի, որպէս այժմ՝ և առ հինսն հայաստանեաց լեալ անսիրելութիւն իմաստութեան և երգարանաց լսանաւորաց: Վասն որոյ աւելորդ է մեզ և այլ յաղագն անբանից արանց թուլամտաց վայրենեաց ճառելը*:

(Ուրեմն մեզ ամենքին հայտնի յեն մեր թագաւորներէ և ուրիշ՝ առաջներում յեղածների անհոգությունը գիտության մասին և նրանց մտածողության անկատարելությունը, վորովհետեւ թեպետ մենք փոքր ազդ ենք, թվով շատ քիչ և զորութեամբ թույլ և շատ անգամ ենք նվաճվել ուրիշ թագաւորությունների կողմից, սակայն մեր աշխարհում ևս կատարվել են քաջության շատ գործեր, վորոնք արժանի են ին դրամոր հիշատակութեան, բայց մեր թագաւորներից վոչ մեկը հոգ չտարավ դրանք գրել տալու:

Ուստի արժանի չեն արգյոք մեր պարսավանքներին այն մարդիկ, վորոնք չհոգացին վոչ բարիք անել իրենց և վոչ ել իրենց հիշատակը թողնել յերկրի մեջ: Յեւկ կարե՞ղ ենք արգյոք պահանջել նրանցից ավելի մեծագունն, այսինքն այն գործերի հիշատակը, վորոնք կատարվել են նրանցից ավելի հին ժամանակներում:

Բայց կարելի չե մեկն ասե. գուցե դրա պատճառը յեղել և գրերի և գրականութեան պակասը, կամ զանազան պատերազմներ, վորոնք լինում են ին անդադար, մեկը մյուսի վրա: Բայց այդ կարծիքը ուղիղ չէ, վորովհետեւ պատերազմների մեջ լինում են ին և դադարներ, և կային պարսկական և հունական գրեր, վորով այժմ գտնվում են մեր մոտ գլուղների, գավառների, նաեւ առանձին անների լոլոր վիճերին և գաշնագրերին, և մանավանդ ցեղական ազնվականութեան ժառանգութեան վերաբերյալ անթիվ գրուցական մատյաններ: Բայց յես կարծում եմ, վոր հին ժամանակներում, ինչպես և այժմ, հայերը գիտութեան և բերանացի յերգարանները չեն սիրել: Ուստի ավելորդ և այլևս խոսել անբոն, թուլամիտ և վայրենի մարդկանց մասին):

* Մովսէս Խորենացւոյ՝ Պատմութիւն Հայոց, հջ 12—13:

Մի այլ տեղ խոսելով Մերուժանի գործած չարիքների և հայոց Պապ թագավորի թագավորության մասին, ասում է. «Եւ գործ միանգամ գիրս գտանէր՝ այլէր, և հրաման տայր մի ուսանել զգալութիւն յունարէն, այլ պարսիկ. և մի ոք իշխեսցէ յոյն խօսել կամ թարգմանել. այսպիսի ինչ պատճառաւ, զի ամենեւին մի լիցի Հայոց ընդ Յունաց ծանօթութիւն և հազորդութիւն սիրոյ. այլ ճշմարիտ՝ խափանել զքրիստոնէության ուսումն»։ Զի յայնժամ զիր դպրութեան Հայոց չէ ևս էր լեալ, և յունականաւն վարէին եկեղեցւոյ կարգը*։

Խոսելով դանիելյան նշանագրերի մասին, Խորենացին ասում է. «Եւ իջեալ նորա և կարգեալ զայս ամենայն, ոչ փոքր ինչ կրէ աշխատութիւն յազգս քարտուղարի. զի մինչև զնաց Մեսրոպ յարքունական դրանէն՝ ոչ զոք ի ճարտարաց գտանէր անդ ի դպրոց, քանզի պարսկականաւն վարէին գրով»**։

Կիրակոս Գանձակեցին այդ առթիւ գրում է. «Եւ ի ժամանակս սորա [Վրամշապուհի մասին և խօսքը] ծագեաց լոյս մեծ դիտութեան յաշխարհիս Հայոց. քանզի երանելին Մեսրոպ եկեալ առ սուրբն Սահակ, եթէ հնար ինչ իցէ ստեղծանել նշանագիր հայերէն լեզուի. և եզիտ զնա առաւել ևս այն փափաքող. քանզի ցայն վայր ո՛չ ունէին գիր հայերէն, այլ Յոյն և Ասորի գրով և նշանագրով վարէին***։ Ղազար Փարպեցին խոսելով Վրամշապուհի թագավորության և Մեսրոպ Մաշտոցի մասին, գրում է. «...վասնզի ասորի և յոյն գրով վճարէին յայնժամ զգործ թագաւորացն Հայոց՝ արքունի գպիրքն, զվճուցն և զհրովարտակայրն»****։

Պատմիչների բերած այս վկայություններն ակնհայտ կերպով հաստատում են, լիոր հայերը մինչև 5-րդ դարը սեփական գիր չեն ունեցել և գործ են ածել միայն ասորոց և հունաց գրերը։

Այժմ մեր գործածած տառային այբուբենը կոչվում է Մեսրոպյան այբուբեն՝ ի տարբերություն դանիելյան այբուբենի։ Մեսրոպյան այբուբենի տառերը մինչև այսօրվա իրենց վիճակին

* Մովսէսի Խորենացւոյ՝ Պատմութիւն Հայոց, էջ 303։

գ* Նույն տեղ, էջ 333։

գ*գ* Պատմութիւն Հայոց արարեալ Կիրակոսի վարդապետի Գանձակեցւոյ,

էջ 28—29։

գ*գ*գ* Ղազարայ Փարպեցւոյ՝ Պատմութիւն Հայոց, էջ 27։

հասնելը դարերի ընթացքում յենթարկվել են դպարի ձևափոխության:

Այդ ալրուրները բաղկացած ե հետևյալ 36 տառերից.

Ա—այր—(առաջին նշանադիրը, ձայնավոր, նշանանակում ե մեկ ե կամ առաջին):

Բ—բեն—(բաղաձայն, նշանակում ե յերկու կամ յերկրորդ):

Գ—գիմ—(բաղաձայն,—յերեք կամ յերրորդ):

Դ—դա—(բաղաձայն,—չորս կամ չորրորդ), դործ ե ամփում վորպես հոգ:

Ե—եչ—(ձայնավոր,—հինգ կամ հինգերորդ):

Զ—զա—(բաղաձայն,—վեց կամ վեցերորդ):

Է—է—(ձայնավոր,—յոթ կամ յոթերորդ):

Ը—ըթ—(ձայնավոր,—ութ կամ ութերորդ):

Թ—թո—(բաղաձայն,—ինը կամ իններորդ):

Ժ—ժէ—(բաղաձայն,—տաս կամ տասերորդ):

Ի—ին—(ձայնավոր,—քսան կամ քսաներորդ):

Լ—լիւն—(բաղաձայն,—յերեսուն կամ յերեսուներորդ):

Խ—խս—(բաղաձայն,—քառասուն կամ քառասուներորդ):

Ծ—ծա—(բաղաձայն,—հիսուն կամ հիսուներորդ):

Կ—կեն—(բաղաձայն,—վաթսուն կամ վաթսուներորդ):

Հ—հո—(բաղաձայն,—յոթանասուն կամ յոթանասուներ):

Ձ—ձա—(բաղաձայն,—ութսուն կամ ութսուներորդ):

Ղ—ղառ—(բաղաձայն,—իննսուն կամ իննսուներորդ):

Ճ—ճե—(բաղաձայն,—հարյուր կամ հարյուրերորդ):

Ծ—մեն—(բաղաձայն,—յերկու հարյուր):

Յ—յի—(ձայնորդ,—յերեք հարյուր):

Ն—նու—(բաղաձայն, հոգ,—չորս հարյուր):

Շ—շա—(բաղաձայն,—հինգ հարյուր):

Ո—ուռ—(ձայնավոր,—վեց հարյուր):

Չ—չա—(բաղաձայն, բացասական ածանց,—յոթ հարյուր):

Պ—պե—(բաղաձայն,—ութ հարյուր):

Ղ—ջե—(բաղաձայն,—իննը հարյուր):

Ռ—ռա—(բաղաձայն,—հազար):

Ս—սէ—(բաղաձայն, հոգ,—յերկու հազար):

Վ—վեւ—(բաղաձայն,—յերեք հազար):

Տ—տիւն—(բաղաձայն,—չորս հազար):

Բ — ԲԷ — (բաղաձայն, — հինգ հազար):

Ց — ցՈ — (բաղաձայն, — վեց հազար, նախդիր):

Խ — ԽԷՆ — (ձայնավոր, — յոթ հազար):

Փ — փԷՐ — (բաղաձայն, — ութ հազար):

Ք — քԷ — (բաղաձայն, վերջին տառ մեարդայան այբուբենի, — ինն հազար):

Մեարդայան այբուբենի սկզբնական ձևակերպությունը, վոր գործածություն մեջ և յեղել մտաւորապես մինչև 9-րդ դարը, կոչվում և յերկաթագիր:

Գրի «յերկաթագիր» կոչվելու պատճառը ըստ վոմանց այն և, վոր այն ժամանակներում մարդիկ գրում էին մագաղաթի վրա յերկաթե գրչով. ըստ ուրիշների՝ «յերկաթագիր» և կոչվել այն պատճառով, վոր գրելու համար գործ էին անում յերկաթի ժանգից պատրաստած թանաքը:

Միջին յերկաթագիր. 9-րդ դարից սկսած գրելը հեշտացնելու համար յերկաթագիր տառերը մի փոքր կարճացնում են՝ տառերի վերին և ստորին ծայրերից մի քիչ կտրելով և ուղղելով: Այդպիսով տառերը փոքրանում, ուղղաձիգ և լայն ձև են ստանում. ստացվում և միջին յերկաթագիր կոչվածը, վորի մի տեսակն և փոքր յերկաթագիրը, վորը տեսում և մինչև 12-րդ դարը, իսկ յերկաթագիր տառերը գործ էին անում իբրև սկզբնատառեր կամ զլխատառեր:

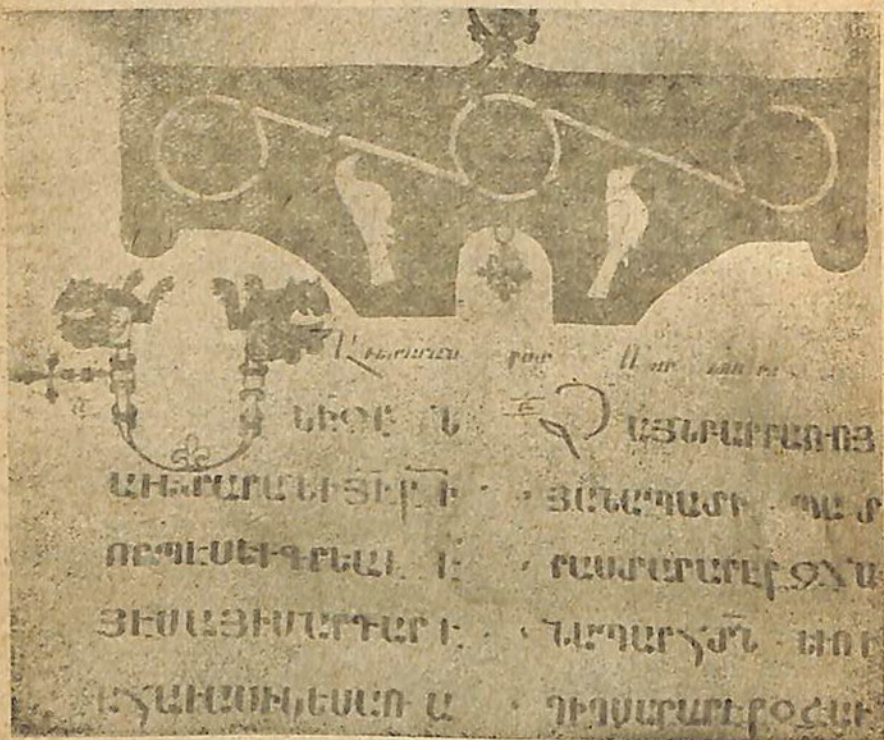
Բոլորգիր. 12-րդ դարում այդ միջին յերկաթագրի տառերն ավելի ևս կարճանալով՝ ընդունում են այն ձևը, վորն այսօր առհասարակ գործածական և տալագրություն մեջ և կոչվում և բոլորգիր: 12-րդ դարում մեարդայան այբուբենին ավելանում են յերկու տառ ևս — «Օ» և «Ֆ», վորով և մեր այբուբենը դարձավ 38 տառից: «Օ» ձայնավորն անցել և մեկ միջնադարյան լատիններենից: Գրաբարի մեջ չկա. այս տառի փոխարեն առաջ գրում էին «աւ». որինակ՝ հօր, մօր, օր, օձ և այլն գրելու փոխարեն գրում էին՝ հաւր, մաւր, աւր, աւձ և այլն:

«Ֆ» տառը նույնպես փոխառություն և միջնադարյան լատիններենից. գրաբարի մեջ չկա, կա միայն աշխարհաբարում:

Նոսր գիր. բոլորգրին զուգընթաց, արագ գրելու կարիքը պահիթ և տալիս այդ տառերի առավել ևս պարզեցմանը, վորով առաջանում են մեր այսօրվա հասարակ և պարզ գրերը: Գրերի

ՌՐԻՆԱԿՆԵՐ ՀԱՅ ՀՆԱԳՈՒՅՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻՑ ՅԵՎ ԱՐՁԱՆԱ-
ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ

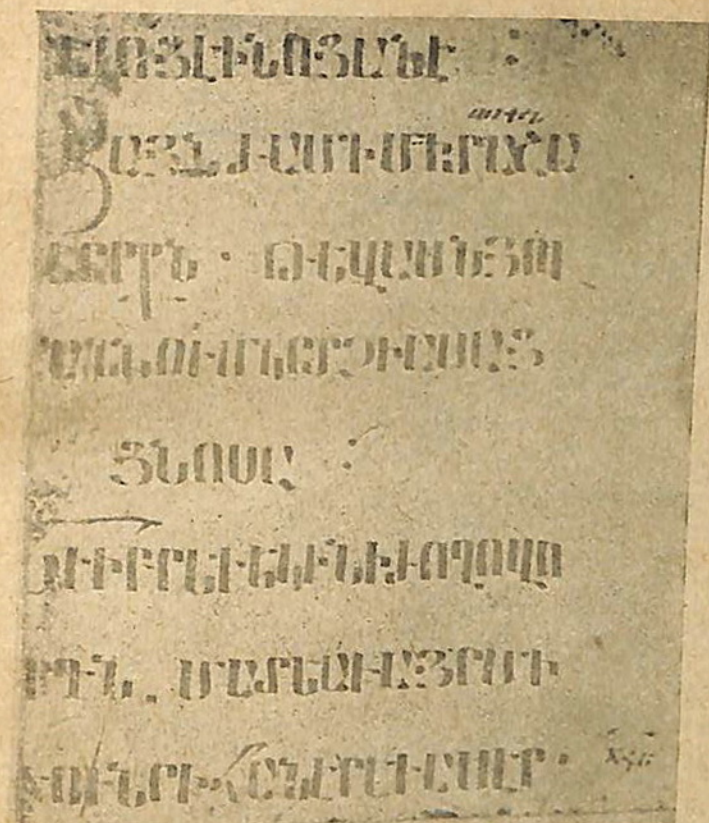
(Վերվցած են Կ. Ղափաղաբյանի «Հայկական գրի սկզբնական տեսակները» գրքից)

Բոլորածե յերկաթաղիր.

դյուտից հետո հայ գրականությունն սկսում է արագ կերպով զարգանալ։ Այդ գրականությունն սկզբում կրում էր զերազան-յապես թարգմանչական բնույթ։ Հայ թարգմանիչներն այդ առ-պարեզում կատարել են անգնահատելի աշխատանք՝ հունարեն, ասորերեն և պարսկերեն աղբյուրներից թարգմանելով բազմա-պիսի աշխատություններ։

Այդ գրականությունն սկզբնական շրջանում ուներ դիտա-վորապես կրոնական-վերացական բնույթ. դա կազմում էր շատ առհմանափակ շրջանի՝ ֆեոդալների և հոգևոր դասի սեփականու-

Բոլորածն յերկաթագիր.

Թյուն: Աշխատավոր ժողովուրդը չէր վայելում դրա բարերար ազդեցությունը:

Հաճախ յե, վոր մինչև 14—15-րդ դարերը ձեռագրերը գրվում էին մագաղաթի վրա, վորի գործածությունը ծանոթ էր մարդկությանը դեռ շատ առաջ:

Մագաղաթը գլխավորապես պատրաստում էին հորթի, գառան և այծի մորթույ: Մեզ հասած մագաղաթյա ձեռագրերը յերեք դույնի յեն՝ դեղնագույն, սպիտակ և ծիրանի. փրջինիս վրա յեն գրված բոլոր սուրբ գրքերը գրեթե բոլոր քրիստոնյա ազ-

գերի մոտ, ինչպես և հայերի մոտ: Մագաղաթը չափազանց թանգ
եր նստում և յերկար ժամանակ եր պահանջում մի ձեռագրի
պատրաստման համար. սակայն այս հանգամանքը յերկար չի
տևում:

Վերջապես, հասնում ե 15-րդ դարը, իր հետ բերելով համաշ-
խարհային գիտության ու տեխնիկայի նվաճումներին կարևորա-
գույնը՝ Յոհան Գուտտենբերգի նշանավոր գյուտը՝ տպագրությու-
նը, վորը լայն ճանապարհ և բաց անում ազգերի քաղաքակրթու-
թյան համար:

Տպագրության միջոցով և, վոր հնարավոր և դառնում մի
վորևե գրվածք շատ կարճ ժամանակում հազարավոր ուրիշակնե-
րով տպագրել և բաժանել ժողովրդի մեջ: Այլևս կարիք չկար
ամիսներ ու տարիներ շարունակ տանջվել մի վորևե գիրք գրելու
համար: Տպագրությունը լայն հնարավորություն տվեց ազգերին
արագ դարգացնելու իրենց գրականությունը, կուլտուրան և ար-
վեստը:

Եւ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ
 զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ

Եւ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ
 զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ
 զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ
 զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ
 զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ
 զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ
 զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ
 զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ
 զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ
 զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ զիսկ

ամեն ժամանակ հազիւ լայնոր
 պարսպի մէջն ահա գին ինչպիսի
 պարսպի պարսպ զարուհի է ահա ին
 չնա հաճեցին ողորմութիւն ընդ
 պարսպի կողմէն եղեաց իրմէն լայ
 ընդ ինչուն հաւանալութիւն ինչպի
 ճաջման փոքի ծածկին մեջն ի յա
 ղարս առաւանակին զգայիմ յաւիտի
 զիջիմին առ ծածկան զիջիմին յա
 ղարս զայն իր փոքի փոքի զիջ
 ին հրապարակի զարարիմանին :
 Երկինքն է իմիւր ընդ հայն յայն ին .
 իմ առին հաւ առ ինչին . եղեաց
 ող ի արշին բեմին . ող ի ամբիգին
 հայն . Լսեն այսոցքի մահան
 ին . որ միշտ սիրեաց զկարգաւոր

5. ՅՈՂԱՆ ԳՈՒՏՏԵՆԲԵՐԳ

Տպագրութեան—մարդկային մտքի զարգացման ու ծաղաղման այդ խոշորագույն դշուտի պատիվը պատկանում է Գերմանիայի Մայնց քաղաքի բնակիչ Յոհան Գուտտենբերգին:

Տպագրութեան արհեստն անցյալում անձանոթ է յեղել մարդկութեանը:

Չնայած գրատպութեան արհեստն անցյալում ծանոթ էր մարդկանց, ոսկայն գեղեւ շատ վաղուց նրանք գիտեյին դրա սկզբունքը: Մարդիկ առաջնորդում գիտեյին քարի, մետաղի, անոթի և այլ իրերի վրա բարձրաքանդակ և խորաքանդակ փորագրութեանն անել, նրանք հմուտն էին դուրս ելն ամուսն չոր տպագրութեանը:

Զինաստանում մեր թվականութեան VI դարում հայտնի յեր գրքերի տպագրութեանը փայտե տախտակների միջոցով:

Յոհան Գուտտենբերգն եր, վոր առաջին անգամ գտավ, սկզբ-
բուն փայտյա, իսկ հետո արձիճից ձուլված շարժական տառերի
շարվածքի ոգնությամբ, առանց մեծ ծախսի, շատ արագ կերպով
բազմացնելու-տպելու յեղանակը:

Յ. Գուտտենբերգը ծնվել է Գերմանիայի Մայնց քաղաքում
1396 — 1400 թ. թ. սահմաններում (ծննդյան ստույգ թիվը
հայտնի չէ, վրմանք ընդունում են 1396 թիվը, վրմանք՝ 1397,
ուրիշները պայմանական կերպով ընդունում են 1400 թվականը):

Նրա մանկության և պատանեկության մասին եւ վորոշ բան
հայտնի չէ: 15 տարեկան եր Գուտտենբերգը, յերբ մեռավ նրա
հայրը: 1420 թվին Գուտտենբերգը, վորոշ հանգամանքներից հար-
կադրված, հեռանում է իր ծննդավայրից և հաստատվելով Ստրաս-
բուրգում՝ աշխատում է գունեւ ձեռագրեր բազմացնելու արհեստը:
Այդ ասպարեզում նա հասնում է խոշոր արդյունքների: Սակայն
իր այդ նախագծերն իրագործելու համար անհրաժեշտ եր ունե-
նալ դրամական խոշոր միջոց, վորպիսին նա չուներ, իր տրամադ-
րության տակ յեղած դրամը նա արդեն ծախսել եր բազմաթիվ
հետազոտությունների վրա: Այդ համարձակ ձեռնարկությունը
կարիք եր զգում խոշոր ոժանդակության: Գուտտենբերգը կարիք
եր զգում ոգնականների: Շուտով կազմվում է մի ընկերություն:

Առաջին մարդը, վորը մինչև իր կյանքի վերջը հավատարիմ
է մնում Գուտտենբերգին, դառնում նրա խիղախ ձեռնարկության
գործունյա մասնակիցը և իրեն հասանելիք հայրական ամբողջ
ժառանգությունը դնում է այդ գաղտնի գործի ոգտին—դա Անդ-
րեյ Դրիտցենն եր: Այնուհետև Գուտտենբերգը այդ ընկերության
անգամ է ընդունում հարևան քաղաքի բուրգոմիստը Լիխտենաու
Հանս Սիֆին և Ստրասբուրգի նշանավոր քաղաքացի Անդրեյ Հեյլ-
մանին: Ահա այդ յերեք ոգնականները՝ Անդրեյ Դրիտցենը, Հանս
Սիֆը և Հեյլմանը բավական խոշոր գումարով ոժանդակում են
Գուտտենբերգին այդ գաղտնի գործի շարունակման համար, իբր թե
հայելի շինելու նպատակով:

Սակայն այդ հանդուգն ձեռնարկությունը անհաջողության
է հանդիպում. յեղած դրամը նորից չի բավականացնում, այդ
գործի համար արած բոլոր զոհողությունները մեռնում են ապար-
դյուն: Այդ ձախողություններին ավելանում է մի վերջին հար-
ված եւ—ընկերներից՝ Անդրեյ Դրիտցենը, այդ ձեռնարկության

խանդավառ և գործունյա անդամը, 1439 թվին ծանր հիվանդանում և և մահվան ընթացքին խոստովանում յուր մասնակցությունը Գուտտենբերգի ձեռնարկած գործին ու այդ գործի համար հատկացրած դրամի մասին:

Այդ ժամանակ արդեն Գուտտենբերգին հաջողվել էր պատրաստել տպագրական մամուլ—մետաղյա շարժուն տառեր, մնում էր միայն գտնել մի այնպիսի նյութ, վորով հնարավոր լիներ զանազան մետաղների խառնուրդով պատրաստել պահանջված կարծրության տառեր, բաղմացնել դրանք և ոգտագործել իւր նպատակին:

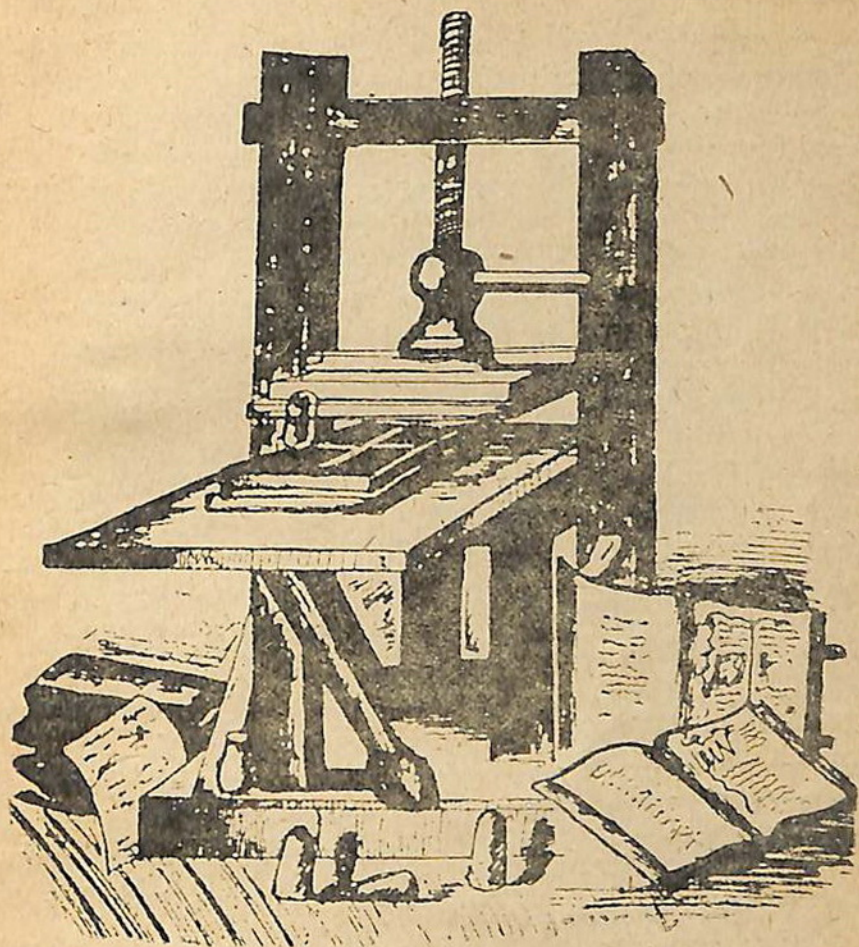
Դրիտցենի մահով այդ գործը մնում և թերի, ընկերությունը բայքայվում և:

Պարտատերերից հալածված՝ Յոհան Գուտտենբերգը 1444—45 թվին վերադառնում և իր ծննդավայրը—Մայնց և աշխատում և այստեղ ավարտել իր սկսած գործը:

Գուտտենբերգը հնարում և նաև առաջին փայտյա տպագրական դաղգյահը:

Առաջին աննշան գործերը, վորպիսիք դուրս են գալիս նրա տպագրական մամուլի տակից, թիե սպառում են առանց այն ել նրա սուղ դրամական միջոցները, սակայն դրանք ավելի թեւավորում են Գուտտենբերգին, վորը, վողեշնչված այդ հաջողությունից, ծրագրում և սկսել մի խոշոր գործ—աստվածաշնչի տպագրությունը: Յեւ վորովհետև այդ գործի համար նա չուներ դրամական անհրաժեշտ միջոցներ, ուստի կազմում և մի նոր ընկերություն—Մայնցյան հարուստ բյուրգեր—ճարպիկ վոսկերիչ՝ Յոհան Ֆուստի և յերիտասարդ գրագիր—ճարտար ընդորինակող Պետեր Եեֆերի հետ, վորին Ֆուստը հետագայում իրեն փեսա յե դարձնում: Այդ նոր ընկերության գործունեյությունը շարունակվում և մոտ 5 տարի, վորի ընթացքում լույս են ընծայում Ե. Դոնատի լատինական քերականությունը, պապական ինդուլգենցիաներ (մեղքերը ներելու պապական կոնդակ) և մի գրքույկ:

Աստվածաշնչի տպագրության համար Յոհան Ֆուստը՝ իր և Գուտտենբերգի միջև կնքված պայմանագրի համաձայն, Գուտտենբերգին տոկոսով և տալիս յերկու անգամ 800-ական գուլդեն (դրամ) 6%-ով, վորը բավական խոշոր գումար էր, և յուրաքանչյուր տարի 300-ական գուլդեն՝ գործը վարելու համար: Այսպի-

Գուտտենբերգի հնարած տպագրական դաղգյաճը.

սով, այդ ճարտիկ վաշխառուին հաջողվում է իր ցանցը գցել Գուտտենբերգին, խճճում նրան իր տված պարտքերի մեջ, հինգ տարուց հետո ներկայացնում նրան մի խոշոր գումարի հայց (2020 գուլդեն) և դատարանի միջոցով, վորովհետև Գուտտենբերգն ի վիճակի չէր յերբեք վճարելու այդ գումարը, խլում է նրա ձեռքից ձուլարանը, մամուլն ու տպարանը:

Մինչ այդ տպագրված գրքերում Յոհան Գուտտենբերգը դա-

նագան պատճառներից զրդված չէր հիշատակել իր անուշը, ուստի և տպագրության գյուտի այդ մեծ հեղինակի անուշն անհայտ էր մնացել մարդկանց: Այնուհետեւ, յերբ Յոհան Ֆոլստը խլում է Գուտտենբերգի ձեռքից նրա տպարանը, նոր արհեստը յեռանգուն կերպով շարունակելու համար իրեն ընկեր է դարձնում Պետեր Շեֆերին, վորն արդեն ընդորինակել էր տպագրության բոլոր գաղտնիքները, և նրա հետ միասին սկսում են տպագրել զանազան գրքեր ու ձեռագրերի գնով վաճառել գնորդներին:

Այդ տպագրված գրքերի վրա, գյուտարարի մահից հետո, յերևան են գալիս նախ Ֆոլստի, իսկ հետո և Շեֆերի անունները վորպէս տպագրության գյուտարարներ:

Տպագրության հայր Յոհան Գուտտենբերգին դժվար էր մրցել հարուստ Ֆոլստի հետ և նա հուսահատված ու թշվառության մատնված՝ հեռանում է իր հայրենի քաղաքից՝ Մայնցից: Թե ինչպէս են անցնում այդ մեծ մարդու կյանքի վերջին տարիները— հայտնի չեն: 1465 թվի հունվարի 18-ին դեկրետով Մայնցի տիրական և փառասեր ղուքսը հանդես է գալիս գյուտարարի հովանավորի դերում, հատկացնելով նրան անախատանձելի թոշակ, վորը, իհարկե, չէր կարող ապահովել Գուտտենբերգի կյանքը:

1468 թ. փետրվարի 15-ին Մայնցում մեռավ Գուտտենբերգը:

Ֆոլստի մահից հետո նրա տպարանն անցնում է իր փեսայի՝ Շեֆերի ձեռքը, վորը նույն յեղանակով շարունակում է ոգտագործել տպագրության արհեստը: Միայն վերջինիս վորդի Յոհան Շեֆերն է, վորը հարգում է տպագրության հեղինակի հիշատակը՝ հայտարարելով, թե Գուտտենբերգին և պատկանում այդ նոր արվեստի առաջին փառքը:

Մայնցի ա. Վիկտոր յեկեղեցու կանոնիկոս (կաթոլիկների մայր տաճարի քահանա) Իվո Վիտիգի՝ Լիվիուի թարգմանության մեջ, Մաքսիմիլիան թագավորին նվիրված ձոնում, ասված է հետեւյալը. «Մայնցի մեջ է առաջին անգամ հնարված տպագրության հրաշալի արվեստը— 1450 թվին, հանճարեղ Յոհան Գուտտենբերգի կողմից, վոր բարեխաղված ու տարածված է իր հաջորդների՝ Ֆոլստի և Շեֆերի շնորհիվ»:

Տպագրության արվեստը Գուտտենբերգի աշակերտների միջոցով արագ կերպով տարածվում է ամեն կողմ: Այդ աշակերտներից վոմանք դեռևս Գուտտենբերգի կենդանության ժամանակ տպարան-

ներ են հիմնում Գերմանիայի զանազան քաղաքներում և նույնիսկ ոտար յերկրներում: 1465 թվից սկսած Ֆուլդա-Շեֆերի տպարանի 3 աշխատակիցներ թողնելով այդ արհեստանոցը, անցնում են Իտալիա և Հռոմի մոտ գտնված մի վանքում հիմնում իրենց տպարանը: Դրանցից Հռեն Ուլրիխը Հռոմի կարդինալի կողմից (կարդինալ-ծիրանավոր՝ կաթոլիկ բարձրաստիճան հոգևորական) կանչվում և Հռոմ և 1467 թվին հրատարակում նրա «Խորհրդածություններ»-ը:

Այնուհետև տպագրություն և հիմնվում վենետիկում—1469 թվին, այստեղից այդ արհեստը նույն թվականին անցնում և Ֆրանսիա, նախ՝ Սորբոն, ապա Պարիզ և մյուս քաղաքները:

Տպարաններ են հիմնվում Անգլիայում 1474 թվից սկսած, վենգրիայում (Բուդապեշտ)՝ 1473, Ավստրիայում (Վիեննա)՝ 1482, Փորթուգալիայում (Լիսաբոն)՝ 1489, նախկին Լեհաստանում (Կրակով)՝ 1491, Դանիայում (Կոպենհագեն)՝ 1493, Իսպանիայում (Մադրիդ)՝ 1499, Հոլանդիայում (Ամստերդամ)՝ 1523, Շվեյցարիայում (Բեռն)՝ 1539, Ռուսաստանում (Մոսկվա)՝ 1564, Մեքսիկայում (Ամերիկա)՝ 1566, Չինաստանում (Պեկին)՝ 1603, Կանտոն—1671, Ամերիկայում (Ֆիլադելֆիա)՝ 1686, Նյու-Յորք՝ 1693 թվին: Այսպիսով, տպագրությունը հետզհետե մուտք և գործում զանազան յերկրներ և ուժեղ կերպով նպաստում կուլտուրայի զարգացմանը, գիտության ու արվեստի ծաղկման ու բարգաձման մեծ գործին:

6. ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՈՒՄԸ ՀԱՅԵՐԻ ՄԵՁ

Հայերեն առաջին տպագրությունը տեղի յե ունեցել Իտալիայի Վենետիկ քաղաքում, վորը միջին դարերում Արևելքի և Արևմուտքի համար հանգիստանում եր մի վաճառաշահ քաղաք:

Ռուբրիկյան իշխանության որով Կիլիկիայի հայերը առևտրական սերտ հարաբերություններ ունեյին Վենետիկի հետ: Այնտեղ դեռ շատ վաղուց գոյություն ունեւ առևտրով զբաղվող սակավաթիվ մի հայ գաղութ և «Հայոց տուն» անունով մի շինություն՝ հայ պանդուխտների համար: Ահա այդ գաղութի հայերից մեկը՝ Հակոբ անունով, առաջին անգամ հիմք և դնում հայ տպագրության, հետևելով վենետիկցիների որինակին և

1512—1513 թվերին այդ քաղաքի մեջ լույս և ընծայում 5 հատ հայերեն գիրք, վորոնք և հանդիսանում են հայ տպագրության առաջին փորձերը: Այդ գրքերն են՝ 1512 թվին—«Պարգատմար» (առանց հիշատակարանի) և 1513 թվին—«Պատարագատետր», «Ուրբաքագիրք», «Տաղարան» և «Աղբարք»: «Պարգատմարը» փոքր, ընդամենը 59 թերթից կազմված գիրք և, թերթերն այրուբենով թվարկված. տպագրությունը ծայրից ծայր կատարված և միութենակ գրով՝ առանց սև և կարմիր գույների:

«Պատարագատետրը» կազմված և 44 թերթից, մի քանի պատկերներով, գրված խոշոր տառերով. «Ուրբաքագիրքը» բաժանված և յերկու մասի՝ բաղկացած ընդամենը 24 թերթից—բովանդակությամբ շատ վողորմելի. պարունակում և զանազան աղոթքներ:

Ավելի արժեքավորը գրանցից «Տաղարան» և, վորը պարունակում և իր մեջ աշուղական դանազան բանաստեղծություններ՝ Հով. Թվուբանցու, Նազաշի, Ֆրիկի և ուրիշներին: «Աղբարք»-ը բաղկացած և 24 ութմածալ թերթից՝ այրուբենով թվարկված, բովանդակությամբ շատ աղքատ, պարունակում և զանազան սնտախաղաշտական սովորություններ, գուշակություններ, տարեցույց, ամացույց, յերազանս և այլն:

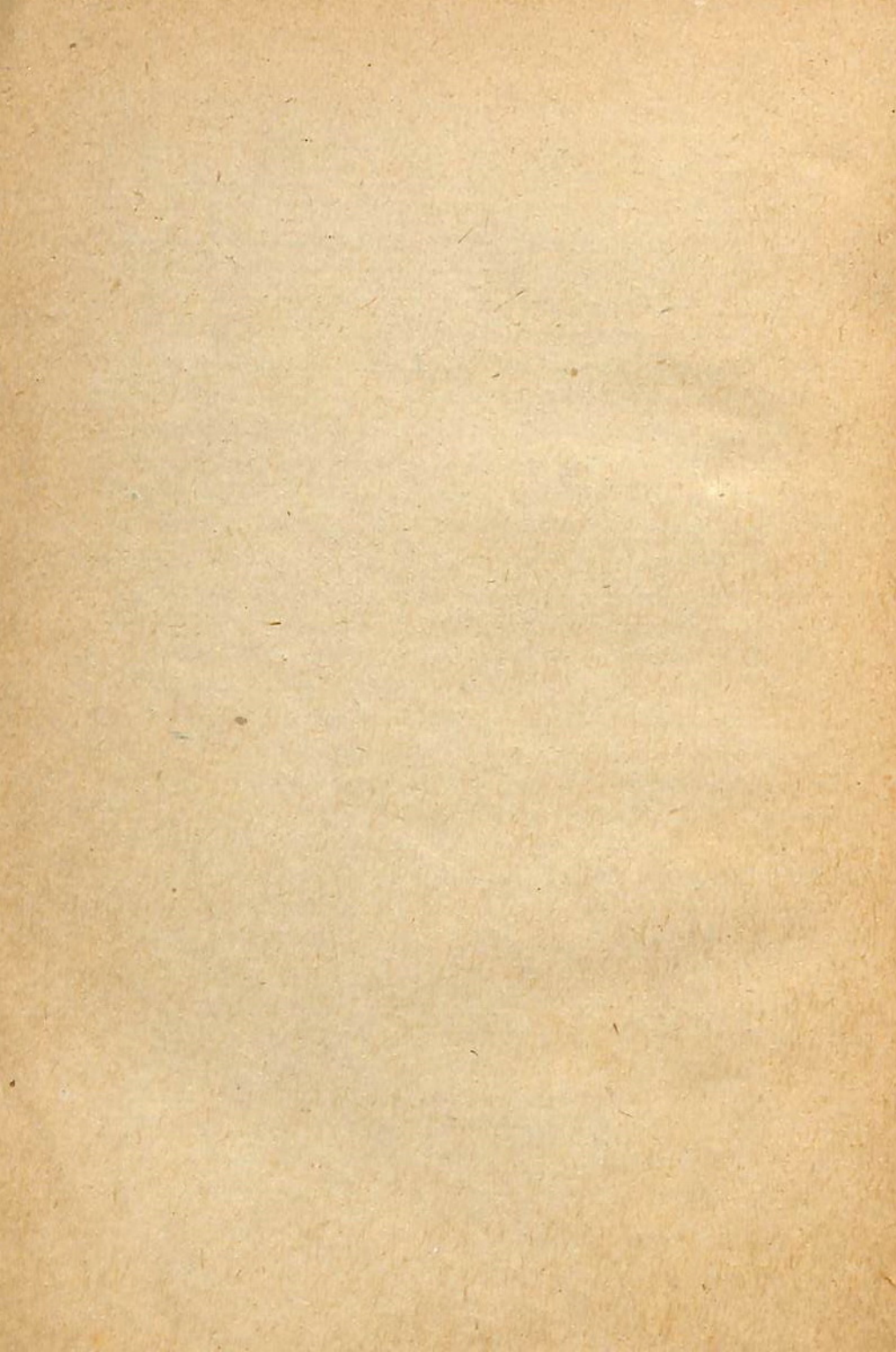
Այնուհետև հայերեն տպագրության սկզբնավորությանը հաջորդում և մի յերկարատև դադար: 1565 թվին, առաջին հայ տպագրությունից 52 տարի հետո, նույն քաղաքում Արգար Դպիրը տպում և հայաց առաջին որացույցը և մի Սաղմոսարան: Այստեղից հայերեն տպագրությունը տարածվում և Բաղլիայի մյուս քաղաքները և ուրիշ յերկրներ: Անցյալում հայերեն տպագրությունն առանձնապես մեծ զարկ և ստանում Մխիթարյան միարանության տպարանում (Վենետիկում, ս. Դազարի վանքում):

Այդ տպարանում են տպվել հազարավոր արժեքավոր աշխատություններ, վորոնցից արժե հիշատակել հետևյալները. Եղանակ Բիւզանդեան, Դիտակ Բիւզանդեան, Բազմավէպ, Այրարատ, Աշխարհագրութիւն Մ. Խորենացու, Բնաշխարհիկ բառարան, Բառգիրք, Բառգիրք արուեստից և գիտութեանց, Բեւեռագիր արձանագրութիւնք, Բժշկ. բառագիրք, Ենէական, Հայապատում, Նուագք, Փաւստոս Բիւզանդ, Քերականութիւն (Բազրատունու), Քրոնիկոն և այլն:

Թյուրքիայում հայերեն տպագրությունն սկսվում է 1567 թվից և մինչև 1569 թիվը լույս են տեսնում հետևյալ 5 գրքերը՝ 1567 թվին՝ Փոքր Քերականություն կամ Այրենարան, 1568-ին՝ Պարզատոմար, Ժամգիրք և Պատարագամատոց, 1569-ին՝ Մաշտոց։ Լեհաստանում հայերեն տպագրությունն սկսվում է 1616 թվից։ Այսպեղից վստե երեց Հովհ. Քարմատանենց նույն տարում տպագրում է 2 գիրք—Մաղմոսարան և Բժշկարան։

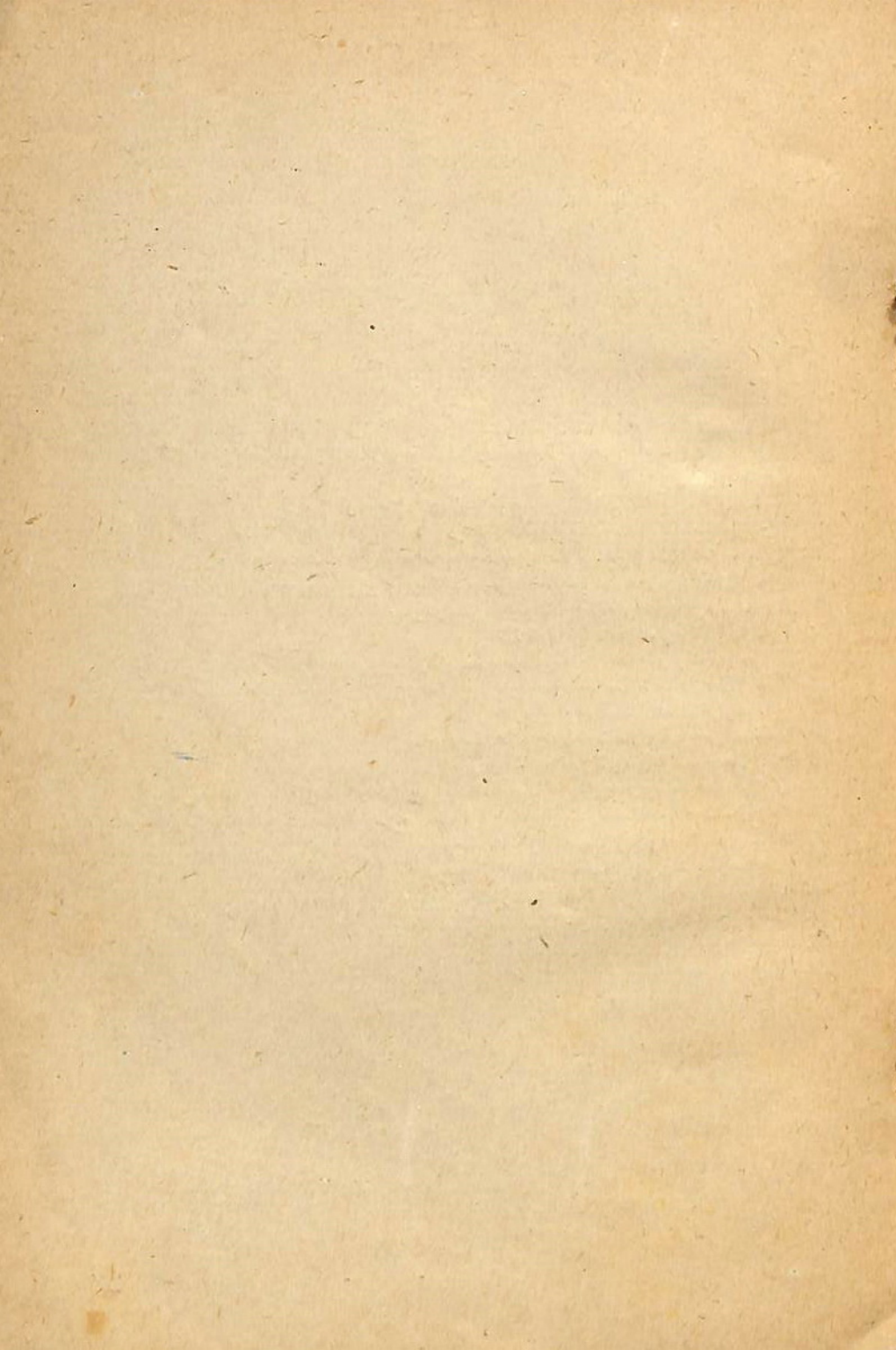
Հայկական տպարաններ են հիմնվում Ֆրանսիայում—1633 թվից (Բառագիրք հայոց, 1819-ին Փորձառութիւն հայկ. լեզուի, 1857-ին՝ Երկրագործութիւնը որպէս ուղիղ ճանապարհ և այլն), Պարսկաստանում՝ 1640 թվից (Նոր Զուղայում—Հարանց վարք, Պատմութիւն Նոր Զուղայուն և այլ գրքեր), Հոլանդիայում—1660-ից (Քերականութիւն, Մաշտոց, Խորենացու Աշխարհագրութիւնը, Այդուհասգիրքը, Տօմարագիրք և ուրիշներ), Գերմանիայում—1680 թվից, Անգլիայում 1736 թվից, Հնդկաստանում՝ 1772-ից (Մաղրատում—Այրենարան, Որոգայթ փառաց, Պատմութիւն մնացորդաց Հայոց և Վրաց և ուրիշներ), Ռուսաստանում—1771 թվից (Եջմիածնում—Տաղարան, Դաւիթ բէգ, Մաշտոց, Դատաստանագիրք (Մխիթար Գօշի), Սիրոյ և վշտի երգիչը, Արարատ, Աւետարան-համարարրառ և այլն։ Տպարաններ են բացվում շատ քաղաքներում—Պետերբուրգում (Լենինգրադ), Նոր Նախիջևանում, Աստրախանում, Մոսկվայում, Թբիլիսիում, Շուշում, Ռոստովում, Բազմում, Յերեանում և այլ վայրերում։

Տպարաններ են բացվում Ամերիկայի մի քանի քաղաքներում՝ 1857 թվից սկսած, և ուրիշ յերկրներում։

ՈԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. М а р р, Н. Я., Язык и мышление.
2. „ Язык и письмо.
3. В а н д р е й с—Язык.
4. Ш н и ц л е р—Иллюстрированная всеобщая история писем.
5. Պ ր. Մ ա ր Կ ու ա ր ա — Պատմութիւն հայերէն նշանագրութեան և վարուց
Մաշտոցի.
6. Հ. Տ ա շ Է ա ն—Ուսումն դասական հայերէն լեզուի
7. Պ ր. Պ ե տ ե ր ու Ն—Նպաստ մը հայ լեզուի պատմութեան
8. Պ ր. Գ. Ղ ա վ ա ն ց յ ա ն—Ընդհանուր լեզվաբանություն
9. Ա. ր. Ղ ա ր Ի ր յ ա ն—Ներածություն հայոց լեզվի պատմության:
10. Պ ո դ. Հ ո վ ն ա ն յ ա ն—Մարդկային լեզու:
11. Ի լ Ի ն—Սեռվ սպիտակի վրա:
12. Մ Ի ա ն ս ա ր յ ա ն—Կանոնավոր ու վայելուչ գրության պատմությունը:
13. Ա. ր. Վ ա ր դ ա ն յ ա ն—Հայ գրչագիրները ինչ պայմաններու տակ կը նդո-
րինակելին հայ ձեռագրերը:
14. Ն. Տ ա դ ա վ ա ր յ ա ն—Ծագումն հայ տառից:
15. Ի ս. Հ ա ր ու թ յ ու Ն յ ա ն—Հայոց գիր:
16. Վ. Պ ր ո ս Կ ու ր յ ա Կ ո վ—Գուտտենբերգ (հայ. Թարգմ.):
17. Կ ո ր Ի Ն—Պատմութիւն վարուց և մանուան սրբոյն Մեարոպայ վարդապետի:
18. Մ. Խ ո ր Է ն ա ց Ի—Պատմութիւն հայոց:
19. Ղ. Փ ա ր ա լ Ե ց Ի—Պատմութիւն Հայոց:
20. Կ. Դ ա ն ձ ա Կ Ե ց Ի—Պատմութիւն Հայոց:
21. Վ ա ր դ ա ն պ ա տ մ Ի Ն—Պատմութիւն Հայոց:
22. Շողակաթ:
23. Տիպ ու տառ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	Եջ
Յերկու խոսք	5
История письма	7
Ընթերցողներին	9
Դրի առաջացումն ու նշանակութիւնը	11
Դրի զարգացման աստիճանները՝ ա. հիշողութեան ոգնականներ (առարկա-գիր, հանգուցադիր), բ. Պատկերադիր (Չինացիների գիրը, յեզիպտական հիերոգլիֆներ, սեպագրեր)	13
Հնչյունական տարուրների մասին	38
Հայերեն տառերի մասին	61
Յոհան Գուտտենբերգ	84
Տպագրութեան տարածումը հայերի մեջ	89
Ոգտագործած գրականութեան	93

Պատ. խմբագիր՝ Մ. Տեր-Ղազարյան
Տեխ. խմբագիր՝ Վ. Մանուկյան
Սրբագրիչ՝ Մ. Չատուրյան
Կոնտրոլ սրբագրիչ՝ Ռ. Տոնյան

Հանձնված է արտադրության 14/II 1940 թ.
Ստորագրված է տպագրության 25/III 1940 թ.
Գլավլիտի լիազոր Ն—1079, հրատ. № 59, պատվեր № 44, տիրած 2000
ԱրմՖԱՆ-ի տպարան, Յերեվան, Լենինի փ. № 67.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԱՍ ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԳԻՒՆ. ԳՐԱԴ.

220037727

9420 3 000-FLA

